

ΤΟ ΝΕΟ ΕΙΔΟΣ *ELEPHAS CHANIENSIS*. N.SP
ΣΤΙΣ ΥΠΟΘΑΣΑΣΣΙΕΣ ΠΛΕΙΣΤΟΚΑΙΝΙΚΕΣ ΑΠΟΘΕΣΕΙΣ
ΤΟΥ ΣΠΗΛΑΙΟΥ ΒΑΜΟΥ ΧΑΝΙΩΝ ΚΡΗΤΗΣ¹
(Α.Σ.Μ. ΕΣΕ)

από τους

Ν. ΣΥΜΕΩΝΙΔΗ*, Γ. ΘΕΟΔΩΡΟΥ* και Β. ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟ**

Θέση: Το Σπήλαιο βρίσκεται στη νήσο Κρήτη μεταξύ του δευτέρου και τρίτου ορμίσκου ΝΑ του Ακρωτηρίου Δρέπανου που ορίζει την ανατολική πλευρά της εισόδου του Κόλπου της Σούδας (βλ. τοπογραφικό χάρτη).

Ιστορικό: Το υποθαλάσσιο σπήλαιο εντοπίστηκε τυχαία από τον Μανώλη Ευθυμάκη, κάτοικο Πλάκας, Δήμου Βάμου, κατά τη διάρκεια υποβρυχίου ψαρέματος. Η πρώτη βιντεοσκόπηση έγινε από τους Γεώργιο Τζανάκη και Ιωάννη Σπανό όπου οι ίδιοι το σπήλαιο έγινε γνωστό στην Εφορεία Παλαιοανθρωπολογίας - Σπηλαιολογίας του ΥΠ.ΠΟ. Η κινητοποίηση ήταν άμεση και στις 31/3/2000 ο γεωλόγος της Εφορείας δρ. Βασιλης Γιαννόπουλος οργάνωσε την πρώτη επίσημη αποστολή με τη συμμετοχή των σπηλαιολογικών φορέων ΕΣΕ, ΣΠΕΛΕΟ, ΣΕΛΑΣ και την τεχνική υποστήριξη του καταδυτικού κέντρου CRETA'S DIVING CENTER του Θρασύβουλου Χειλιούδακη. Επίσης πρέπει να τονιστεί σ' όλη αυτή την έρευνα και η μεγάλη θηική και υλική υποστήριξη του Δημάρχου Βάμου, κυρίου Ιωάννου Χατζηδάκη.

Κατά τη διάρκεια της πρώτης καταδύσεως από τον δρ. Βασιλης Γιαννόπουλο εντοπίστηκαν στο δάπεδο του σπηλαίου οστά και δόντια ελεφάντων καθώς και άλλων θηλαστικών, μέρος από τα οποία μεταφέρθηκε στον Τομέα Ιστορικής Γεωλογίας και Παλαιοντολογίας του Πανεπιστημίου Αθηνών για τη μελέτη. Κατά το διάστημα 6/5-30/6/2000 πραγματοποιήθηκαν ακόμη 2 αποστολές με σκοπό τη φωτογράφηση και την περαιτέρω έρευνα της εκτάσεως του υποθαλασσίου σπηλαίου.

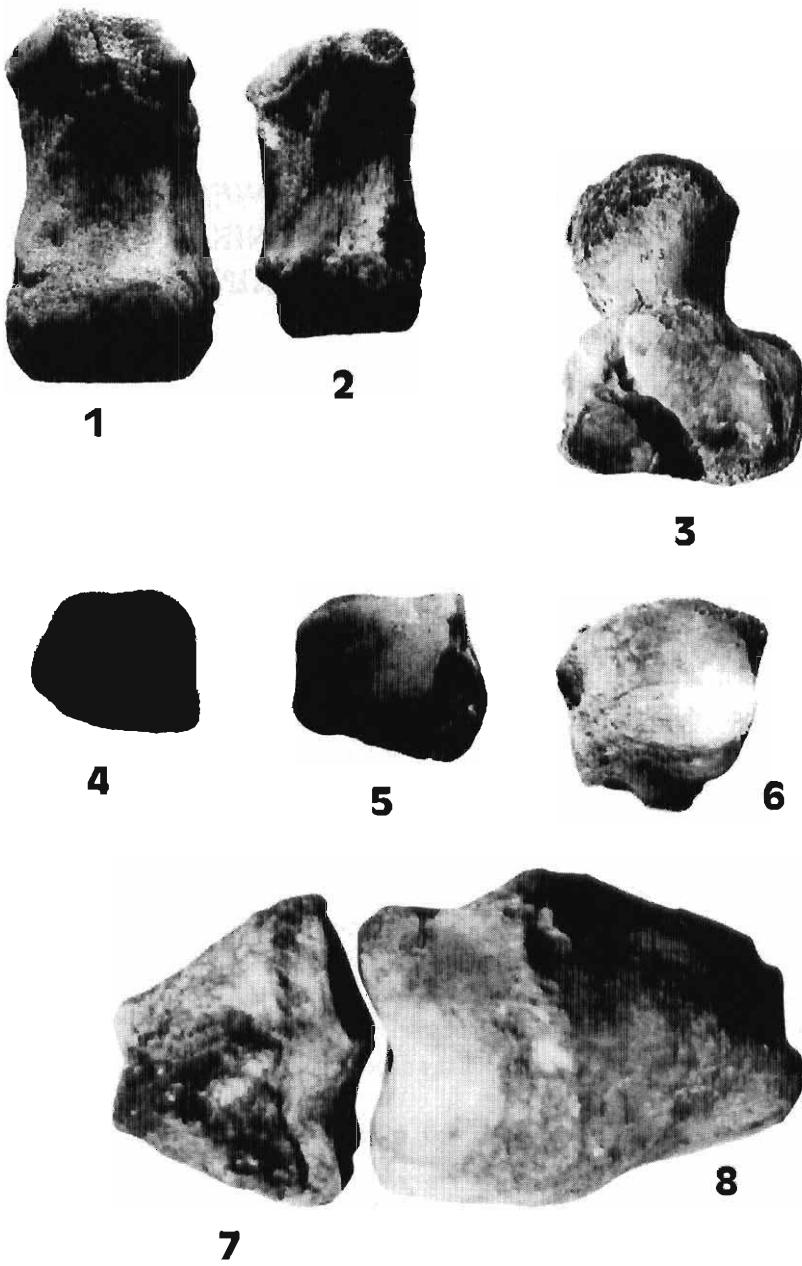
Η μελέτη του υλικού γίνεται σε συνεργασία του Πανεπιστημίου Αθηνών (Τομέας Ιστορικής

* SYMEONIDIS, N.-THEODOROU, G., University of Athens, Subfaculty of Earth Sciences. Dept. of Historical Geology and Palaeontology.

** GIANNOPoulos, B., Ministry of Culture, Ephorate of Palaeoanthropology-Speleology.

(1) *The new species Elephas chaniensis* from the submerged pleistocene deposits, of Vamos Cave at Chania, Crete.

Key words: Crete, Chania, Submerged, Caves, Endemism, Elephantidae, *Elephas chaniensis* n.s.p., Cervidae, Pleistocene.

Εικόνα 1: Χαρακτηριστικά σκελετικά στοιχεία ελεφάντων από το σπίλαιο Βάμου Χανίων (No 2 = BAM No 1, No 3 = BAM No 3, No 4, 5, 6 = BAM No 9, 27, 33, No 7 = BAM No 15, No 8 = BAM No 14. Το No 1 είναι Με IV περιεχόμενο από τις συλλογές Μεγαλόπολης. Οι διαστάσεις δίδονται στους πίνακες 1-IV και στο κείμενο.

Γεωλογίας-Παλαιοντολογίας, Ομ. Καθηγητής Ν. Συμεωνίδης και Αν. Καθηγητής Γ. Θεοδώρου) και της Εφορείας Παλαιοανθρωπολογίας-Σπηλαιολογίας του ΥΠ.ΠΟ. (Δρ. Β. Γιαννόπουλος).

Περιγραφή: Το σπήλαιο έχει δημιουργηθεί μέσα σε κρυσταλλικούς ασβεστολίθους Μεσογαικής ηλικίας. Η είσοδός του έχει πλάτος περίπου 9 μ. και ύψος 6,5 μ. Σήμερα η είσοδος του σπηλαίου βρίσκεται όλη κάτω από την επιφάνεια της θάλασσας, σε βάθος οροφής -3,5 και δαπέδου -10 μ. αντίστοιχα. Προχωρώντας προς το εσωτερικό του σπηλαίου ο διάδρομος είναι ελαφρώς ανηφορικός μέσου πλάτους και ύψους περίπου 5μ. και μήκους περίπου 20 μ. Από αυτό το σημείο αρχίζει το κυρίως σπήλαιο με την κύρια αίθουσα προς την ίδια νότια κατεύθυνση του διαδρόμου και με μικρότερες αίθουσες δεξιά και αριστερά, οι οποίες έχουν διάκοσμο. Συνεχίζοντας η οροφή του σπηλαίου σε μήκος ακόμη 20 μ. είναι σχετικά χαμηλή (περίπου 5 μ.) με μικρές διαφορές και ακολουθεί ελαφρώς ανοδική πορεία, όπως και το δάπεδο. Μετά από συνολικό μήκος 40 μ. από την είσοδο η οροφή εξέρχεται από την επιφάνεια του νερού με συνεχώς ανοδική πορεία που σε ορισμένα σημεία ξεπερνά τα 10 μ. ύψος πάνω από την επιφάνεια του νερού. Το δάπεδο του σπηλαίου παραμένει σε όλο το μήκος κάτω από το νερό, με βάθος που κυμαίνεται από 4 μ. έως 20 εκ. και μόνο σ' ένα σημείο στο τέλος της αίθουσας υπάρχει χερσαίο δάπεδο καλυμμένο με άμμο εκτάσεως μόλις 2 m². Το μήκος της αίθουσας στην οποία υπάρχει αέρας είναι 125 μ. και το μέσο πλάτος 25 μ. (βλ. τομή του σπηλαίου). Σε όλο το μήκος της αίθουσας δεξιά και αριστερά έχουν εντοπισθεί μικρότερες υποθρύχιες αίθουσες και σιφόνια που πρέπει μελλοντικά να ερευνηθούν. Η παρουσία σταλαγμιτών και σταλακτιτών είναι αρκετά έντονη σε όλο το σπήλαιο (βλ. Εικ. 1). Το σπήλαιο πρέπει περαιτέρω να ερευνηθεί και να εξετασθεί τυχόν ύπαρξη χερσαίων τμημάτων προς τους επάνω ασβεστολίθους όγκους. Η έρευνα μέχρι στιγμής έδειξε ότι το σπήλαιο καλύπτει μία επιφάνεια 3500 μ. και παρουσιάζει πολύ μεγάλο ενδιαφέρον τόσο από φυσικής απόψεως όσο κυρίως και παλαιοντολογικών ευρημάτων. Η ανεύρεση των απολιθωμάτων στο δάπεδο του σπηλαίου καθώς και η ύπαρξη υποθρύχιου διακόσμου σε όλη την έκταση του σπηλαίου αποδεικνύουν ότι σε παλαιότερες εποχές (ψυχρές περιόδους), όταν το επίπεδο της στάθμης της θάλασσας ήταν πολύ χαμηλότερα από το σημερινό, το σπήλαιο αυτό ήταν χερσαίο με εύκολη πρόσβαση στα γώνια της Πλειστοκαίνικης Εποχής.

Γενικά η σημερινή τοπογραφία και το ανάγλυφο της Κρήτης διαμορφώθηκαν από τη δράση πολλών, μεγάλης κλίμακας, ρηγμάτων της τρίτης γενεάς, ορισμένα από τα οποία είναι ακόμα ενεργά. Από το τέλος του Μειοκαίνου, η τεκτονική ανύψωση ολόκληρης σχεδόν της Κρήτης ενίσχυσε την καρστική αποσάθρωση των ανθρακικών πετρωμάτων σχηματίζοντας πολλά φαράγγια σπήλαια, οροπέδια, καθώς επίσης και άλλες εντυπωσιακές καρστικές δομές. Γενικά κατά τη διάρκεια του Πλειστοκαίνου παρατηρούνται μεγάλες αλλαγές τόσο στο ανάγλυφο όσο και στην πανίδα της Κρήτης.

Παλαιοντολογικό μέρος: Η παρουσία των θηλαστικών της Κρήτης αρχίζει από το Μειόκαινο:

α) στην περιοχή Βρύσσες του νομού Χανίων εντοπίστηκαν δόντια από *Mastodon* (Benda, Hiltermann, Kuss και Symeonidis 1968) Μειοκαίνικης ηλικίας

β) στην περιοχή Πλακιά του Ν. Ρεθύμνου βρέθηκαν Μικροθηλαστικά και στο λόφο Καστέλλι στη Μεσαρά του Ηρακλείου διάφορα θηλαστικά του Μειοκαίνου (De Brujin &

Meulenkamp, 1972 και De. Bruinn, Sondaar & Zachariasse 1971).

γ) Η παρουσία τους συνεχίζεται στο Πλειστόκαινο, κυρίως Μέσσο και Άνω Πλειστόκαινο, αλλά δεν έχει διαπιστωθεί πανίδα θηλαστικών Πλειοκαινικής πλικίας στην Κρήτη. Η πανίδα της Κρήτης υπέστη μεγάλες αλλαγές λόγω των συνεχών μεταβολών του αναγλύφου και των παλαιοκλιματολογικών συνθηκών και μεταβολών. Αποτέλεσμα των διαδικασιών φυσικής επιλογής και της νησιώτικης απομόνωσης κατά τη διάρκεια του Πλειστοκαίνου ήταν ο νανισμός στα μεγάλα θηλαστικά και ο γιγαντισμός στα μικρότερα και ενώ ταυτόχρονα αναπτύχθηκε και έντονος μορφολογικός ενδημισμός. Για τη σημασία των απολιθωμένων θηλαστικών της Κρήτης, τη μετανάστευση και τη χρονολόγηση των μέχρι τούδε ανευρεθέντων θηλαστικών κλπ. έχουν γραφεί πολλά (βλ. Βιβλιογραφία). Σπουδαία μελέτη θα ασκοληθούμε με τα συγκεκριμένα ευρήματα του σπηλαίου Βάμου Χανίων Κρήτης.

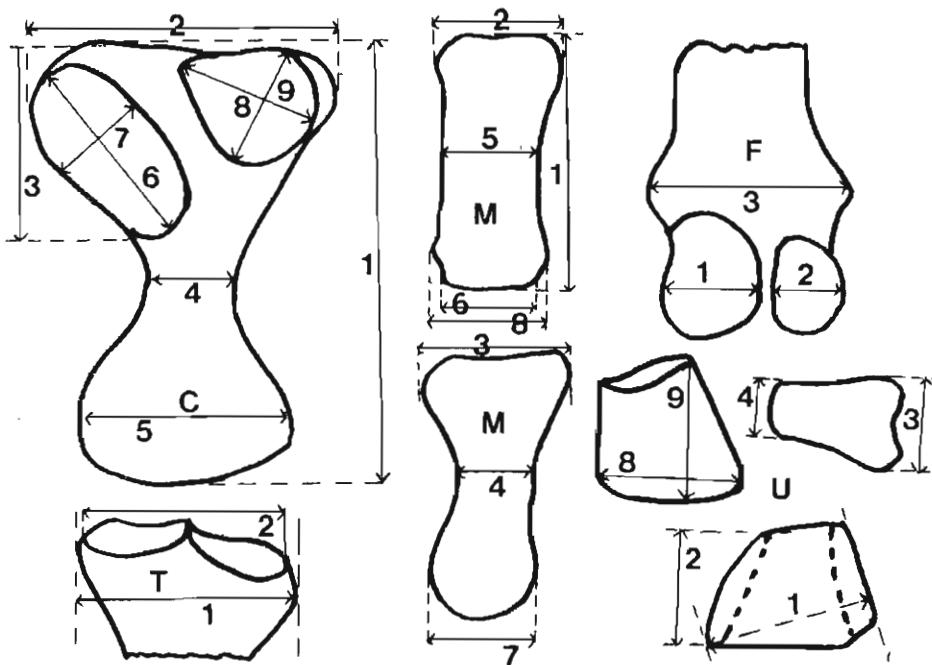
Από την πρώτη πημέρα της κατάδυσης εντοπίστηκαν οστά θηλαστικών. Ο κύριος όγκος των οστών αυτών βρέθηκε στο κέντρο και στη δυτική πλευρά της μεγάλης αίθουσας του σπηλαίου. Από τη μελέτη τους διαπιστώθηκε ότι τα περισσότερα οστά αντίκουν σε ελέφαντες και λίγα οστά σε μικρότερα θηλαστικά. Γενικάς στα ιζήματα του σπηλαίου υπάρχουν πολλά απολιθωμένα σκελετικά στοιχεία και μελλοντικά με συστηματική υποθρύχια ανασκαφή αναμένεται να αποκαλυφθεί πολύ υλικό ιδιαίτερου επιστημονικού ενδιαφέροντος. Σπουδαία μελέταται το απολιθωμένο υλικό που συλλέχθηκε κατά τις 3 πρώτες ερευνητικές αποστολές.

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΑΠΟΛΙΘΩΜΕΝΩΝ ΟΣΤΩΝ ΘΗΛΑΣΤΙΚΩΝ ΑΠΟ ΤΟ ΣΠΗΛΑΙΟ ΒΑΜΟΥ ΧΑΝΙΩΝ ΚΡΗΤΗΣ

Α. Τάξις: PROBOSCIDEA (ΠΡΟΒΟΣΚΙΔΩΤΑ)

Elephas chaniensis n. sp

BAM No 1	:	Mc IV dext. (Τέταρτο δεξιό Μετακαρπικό)
BAM No 2	:	Cuboid dext. (Κυβοειδές δεξιό)
BAM No 3	:	Calcaneus sin. (Αριστερή πτέρνα)
BAM No 4	:	Mc V dext. (Πέμπτο δεξιό Μετακαρπικό)
BAM No 4a	:	Mc V dext. (Πέμπτο αριστερό Μετακαρπικό)
BAM No 5	:	Mt III dext (Τρίτο δεξιό Μεταταρσικό)
BAM No 6	:	Phalanx (Φάλανγα)
BAM No 7	:	Intermedium (Lunere) sin. (Αριστερό Μηνοειδές)
BAM No 8	:	Ulnare dext. (Δεξιό Πυραμοειδές)
BAM No 9	:	Unciforme dext. (Δεξιό Αγκιστρωτό)
BAM No 10	:	Phalanx (Φάλανγα)
BAM No 11	:	Ecto Cuneiforme sin. (Έξω Σφυνοειδές)
BAM No 12	:	Mc I sin. (Πρώτο αριστερό Μετακαρπικό)
BAM No 13	:	Mc III dext. (Τρίτο δεξιό Μετακαρπικό)
BAM No 14	:	Femur dext. Distal part. (Απώτατο τμήμα Δεξιού Μηρού)
BAM No 15	:	Tibia dext. Proximal part. (Εγγύτατο τμήμα δεξιάς Κνήμης)
BAM No 16	:	Scapula dext. Proximal part (Εγγύτατο τμήμα της Ωμοπλάτης)

Εικόνα 2: Οι παράμετροι που συμπεριλαμβάνονται στις μετρήσεις του υλικού Βάμου. (C = Calcaneum, M = McIV, T = Tibia, F = Femur, U = Unciforme). Οι περισσότερες μετρήσεις είναι κατά Γ. Θεοδώρου 1983. Οι διαστάσεις δίδονται στους πίνακες 1-IV και στο κείμενο.

- BAM No 17 : ?M2 dext. (?Άνω δεξιός Δεύτερος Γομφίος)
- BAM No 18 : Lamelle ανό M (Ελάσματα από γομφίους)
- BAM No 19 : Lamelle ανό M (Ελάσματα από γομφίους)
- BAM No 20 : Lamelle ανό M (Ελάσματα από γομφίους)
- BAM No 21 : Fragment of Thoracic Vertebra (Θραύσμα Θωρακικού Σπονδύλου)
- BAM No 22 : Scaphoideum sin. (Αριστερό Σκαφοειδές)
- BAM No 23 : Trapezium sin. (Αριστερό Τραπέζιο)
- BAM No 24-25 : Ento Cuneiforme Sin & dext. (Έσω σφηνοειδές αριστερό και δεξιό).
- BAM No 26 : Pisiforme dext. (Πισοειδές δεξιό).
- BAM No 27 : Unciforme dext. (Θραύσμα δεξιού Αγκιστρωτού)
- BAM No 28 : Astragalus sin. Juvenile (Πολύ διαθρωμένος αριστερός
Αστράγαλος νεαρού ζώου)
- BAM No 29 : Lamelle από M (Ελάσματα από γομφίους)
- BAM No 30 : Lamelle από M (Ελάσματα από γομφίους)
- BAM No 31 : Thoracic Vertebra fragment (Τμήμα Θωρακικού Σπονδύλου)
- BAM No 32 : Naviculare sin. (Αριστερό Σκαφοειδές Ταρσού)
- BAM No 33 : Unciforme dext. (Δεξιό Αγκιστρωτό)

Εικόνα 3: Άποψη του εσωτερικού του σπηλαίου. Πολλοί σταλαγμίτες προεξέχουν πάνω από την επιφάνεια της θάλασσας (Φωτ. αρχείο: Β. Γιαννόπουλος).

Εικόνα 4: Συλλογή απολιθωμένων οστών. Διακρίνεται ένας αυχενικός σπόνδυλος, μια πτέρνα, ένα καρπικό οστό και θραύσματα πλευρών. Το μεγαλύτερο μέρος του υλικού βρίσκεται στο ίσημα του θαλάμου που οκεπάζεται από τα νερά της θάλασσας. (Φωτ. αρχείο: Β. Γιαννόπουλος).

BAM No 34	:	Ecto Cuneiforme sin. (Έξω αριστερό Σφρινοειδές)
BAM No 35	:	Cuboid dext. (Δεξιό Κυβοειδές)
BAM No 36	:	Ecto Cuneiforme dext. (Έξω δεξιό Σφρινοειδές)
BAM No 37	:	Radius sin, proximal part. (Εγγύτατο τμήμα αριστερής)
BAM No 38	:	Lamelle από M (Ελάσματα από γομφίους)
BAM No 39	:	Lamelle από M (Ελάσματα από γομφίους)
BAM No 40	:	Mc II dext. (Πολύ διαθρωμένο δεύτερο δεξιό Μετακαρπικό)
BAM No 41	:	Tibia dext. Distal part (Απώτατο τμήμα δεξιάς Κνήμης)

B. ARTIODACTYLA (ΑΡΤΙΟΔΑΚΤΥΛΑ)

Υποοικογένεια: *Cervinae* BAIRD 1857

Γένος: *Candiacervus* KUSS, 1975

No 42	:	Lower Mandible and P ₄ - M ₃ dext. (Κάτω δεξιά σιαγόνα με P ₄ -M ₃).
No 43	:	Upper mandible and molars (Τμήμα σιαγόνας με 2 γομφίους)
No 44	:	Mt dext (L=125mm) (Δεξιό Μεταταρσικό)
No 45	:	Atlas (Άτλας)
No 46	:	Right Cornu (Fragment) (Δεξιό κέρατο, τμήμα)
No 47	:	Humerus sin (L=+140) (Αριστερός Βραχίονας)
No 48	:	Mc sin (L=97 mm) (Αριστερό Μετακαρπικό)
No 49	:	Mc dext (Δεξιό Μετακαρπικό)
No 50	:	Mc dext (Δεξιό Μετακαρπικό)
No 51	:	Mc sin (L=94 mm) (Αριστερό Μετακαρπικό)
No 52	:	Tibia sin. (L=164 mm) (Αριστερή Κνήμη)
No 53	:	Astragalus sin. (Αριστερός Αστράγαλος)
No 54	:	Tibia sin. Proximal part. (Εγγύτατο τμήμα αριστερής Κνήμης)
No 55	:	Calcaneus dext. (L=83 mm) (Δεξιά πτέρνα)
No 56	:	Cranium fragment (Θραύσμα Κρανίου)

Το υλικό αυτό μελετήθηκε στο Πανεπιστήμιο Αθηνών (Γεωλογικό Τμήμα: Τομέας Ιστορικής Γεωλογίας και Παλαιοντολογίας) και στο Φυσιογραφικό Μουσείο της Βιέννης (Γεωλογικό και Παλαιοντολογικό Τμήμα) και ευχαριστούμε τον Διευθυντή HR. Dr. H. Kollmann και την Dr. Barbara Herzog του Ζωολογικού Τμήματος για το συγκριτικό υλικό από προθοσκιδωτά που μας διέθεσαν.

Από την πρώτη μελέτη του υλικού του σπηλαίου Βάμου (Χανίων) διαπιστώθηκε ότι το περισσότερο υλικό αποτελείται από ελέφαντες και ένα πολύ μικρό ποσοστό από Αρτιοδάκτυλα (*Cervidae*). Η θέση αυτή είναι νέα για την Κρήτη και εκτός τούτου σε σχέση με τις άλλες θέσεις είναι κάτω από τη θάλασσα. Ακολουθούν οι πίνακες μετρήσεων των πλέον μεγάλων οστών που κατά την άποψή μας λήφθηκαν υποχρεωτικά στη διατύπωση των απόψεών μας.

Πίνακας 1: Συγκριτικός πίνακας μετρήσεων για το Mc IV (Εικ. 2, Μ και Εικ. 1 Νο 2) από το σπήλαιο Βάμου Χανίων.

ΜΕΤΡΗΣΕΙΣ σε mm Mc IV (Εικ. 2, Μ)	ΒΑΜΟΣ ΧΑΝΙΩΝ (Εικ. 1, Νο 2)	<i>P. antiquus</i> (Εικ. 1, Νο 1) Ath. 1960/104	<i>A. meridionalis</i> Ath. 1960/102
(Εικ. 2, Μ)1	165	208	160
(Εικ. 2, Μ)2	98	109	88
(Εικ. 2, Μ)3	100	114	84
(Εικ. 2, Μ)4	56	67	52
(Εικ. 2, Μ)5	84	100	78
(Εικ. 2, Μ)6	77	100	97
(Εικ. 2, Μ)7	82	100	-
(Εικ. 2, Μ)8	96	108	-

Πίνακας 2: Συγκριτικός πίνακας μετρήσεων για το Calaneum (Εικ. 2, Σ και Εικ. 1 Νο 3) από το σπήλαιο Βάμου Χανίων.

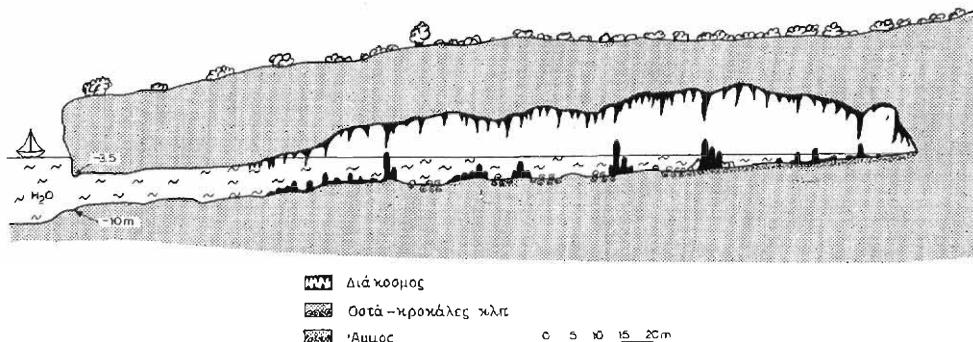
ΜΕΤΡΗΣΕΙΣ Calaneum σε mm	<i>A. meridionalis</i> Ath. 1960//120 Μεγαλόπολης	ΒΑΜΟΣ ΧΑΝΙΩΝ
(Εικ. 2, Σ)1	230	215
(Εικ. 2, Σ)2	-	141
(Εικ. 2, Σ)3	-	122
(Εικ. 2, Σ)4	-	75
(Εικ. 2, Σ)5	-	111
(Εικ. 2, Σ)6	-	116
(Εικ. 2, Σ)7	-	61
(Εικ. 2, Σ)8	-	57
(Εικ. 2, Σ)9	-	43

Πίνακας 3: Συγκριτικός πίνακας για τον Femur του Σπηλαίου Βάμου Χανίων (Εικ. 2, Φ & Εικ. 1, Νο 8)

ΜΕΤΡΗΣΕΙΣ FEMUR	ΒΑΜΟΣ ΧΑΝΙΩΝ Νο 14	<i>P. antiquus</i> Femur sin Ath. 1960/32 Melentis 1960	<i>A. meridionalis</i> Femur dext. Ath. 1960/126 Melentis 1960	<i>A. meridionalis</i> Femur dext Ath. 1960/125 Melentis 1960	<i>E. Indicus</i> Zool. Samlung Muenchen 1953/153
1	106	150	115	100	100
2	97	120	110	82	82
3	238	298	220	180	220

Πίνακας 4: Συγκριτικός πίνακας για την Tibia του Σπηλαίου Βάμου Χανίων (Εικ. 2, Τ & Εικ. 1, Νο 7)

ΜΕΤΡΗΣΕΙΣ	ΒΑΜΟΣ ΧΑΝΙΩΝ Tibia dext. Νο 15	<i>A. meridionalis</i> Melentis 1963 Ath. Νο 1960/20	<i>E. indicus</i> Νο 1953/153 Zool. Samlung Muenchen
1	226	311	210
2	210	-	-

Εικόνα 5: Κατακόρυφη τομή (B-N) στο σπήλαιο Βάμου Χανίων.

Η συστηματική μελέτη απολιθωμένων προβοσκιδωτών από την Κρήτη έχει αρχίσει από τον περασμένο αιώνα και συνεχίζεται μέχρι σήμερα. Στην Κρήτη έχουν θρεθεί μέχρι σήμερα σε πολυάριθμες θέσεις προβοσκιδωτά όπως στο Λασίθι στην τοποθεσία Καρούμπες III (1905), στο Καλό Χωράφι (1965) στο Ρέθυμνο, στο σπήλαιο Πλαναγιά (1970) στο Ρέθυμνο, στο σπήλαιο Κούμπες (1968) στο Ρέθυμνο, στη θέση Κριδά αυλάκι (1894 και 1907) στο Ρέθυμνο, στο σπήλαιο Μαυρομούρι IV (1470) στο Ρέθυμνο, στην περιοχή Ζουρίδα (1977) στο Ρέθυμνο, στη θέση Εξώπολις (1965) στα Χανιά, στη θέση Βρύσσες (1969) στα Χανιά, στο σπήλαιο Μελεκας I (1905), στα Χανιά, στο Σταυρό 1970, στα Χανιά, στη Σκαλέτα, 1968 στο Ρέθυμνο. (Βλέπε χάρτη των θέσεων ευρέσεως απολιθωμένων προβοσκιδωτών στην Κρήτη).

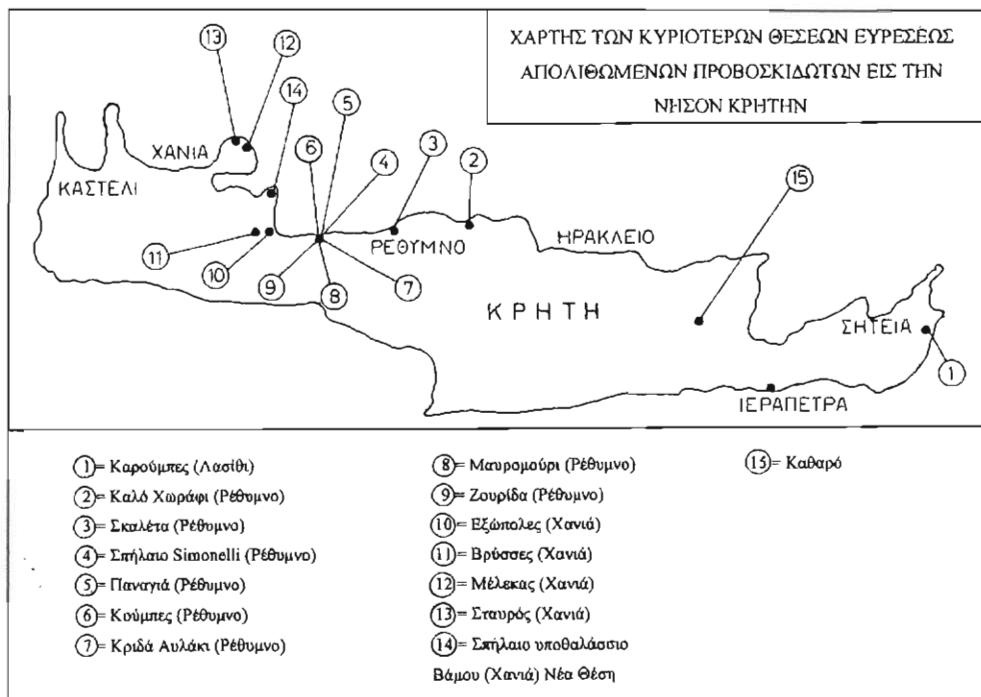
Στη νέα θέση, στο υποθαλάσσιο σπήλαιο Βάμου Χανίων, το υλικό είναι πολύ καλά διατηρημένο και ιδιαίτερα πλούσιο. Ανάλογο υλικό έχει μελετηθεί από το σπήλαιο Κούμπες από τους Θεοδώρου και Συμεωνίδη. Πολύ πλούσια σε υλικό είναι και η σπηλιά Ζουρίδα.

Η ανάγκη να μελετηθεί υλικό από τις θέσεις που είναι πλούσιες σε απολιθωμένα προβοσκιδωτά, όπως π.χ. από τα σπήλαια Κούμπες και Ζουρίδα (Ρέθυμνο) και από το νέο υποθαλάσσιο σπήλαιο Βάμου (Χανίων) είναι επιτακτική, λόγω της πληθώρας των διαφορετικών απόψεων που έχουν διατυπωθεί τόσο γενικά για τους υποστικους πληθυσμούς προβοσκιδωτών της Μεσογείου, όσο και ειδικότερα για τη νήσο Κρήτη. Υπάρχουν ποικίλα ερωτηματικά αφ' ενός για τη στρωματογραφική εξάπλωση των πληθυσμών των διαφόρων περιοχών της Κρήτης αλλά και τις απόλυτες ηλικίες τους και αφ' ετέρου για την ονοματολογία των ειδών της Κρήτης. Με τα ερωτήματα αυτά έχουμε απασχοληθεί και παλαιότερα. Ένα από τα κρισιμότερα ερωτήματα αφορά την τεκμηρίωση της πιθανής παρουσίας του ηπειρωτικού *Palaeoloxodon antiquus* στην Κρήτη. Παρόλο που είναι πιθανή η παρουσία του στο νησί έχουμε διατυπώσει την άποψη (Συμεωνίδη και Θεοδώρου 1982, στην οποία μελετήθηκε υλικό από το σπήλαιο Κούμπες (Ρέθυμνον) και Θεοδώρου 1985) ότι τα μέχρι σήμερα γνωστά ευρήματα δεν επιτρέπουν την τεκμηριωμένη αποδοκίη της παρουσίας του είδους αυτού στην Κρήτη. Το υλικό του υποθαλάσσιου σπηλαίου Βάμου που έχει συλλεχθεί μέχρι σήμερα προέρχεται από 3 τουλάχιστον ενόπλους ελέφαντες και ένα νεαρό γάτο. Το γεγονός αυτό μας επιτρέπει να διατυπώνουμε την άποψη ότι τα μεγαλύτερα οστά που έχουν συλλεχθεί αντιπροσωπεύουν τιμές κοντά στο ανώτερο δριο του πληθυσμού Βάμου Χανίων ή ενδεχόμενα και το ανώτερο. Άρα τα μεγαλύτερα διαθέ-

σιμα οστά δεν αντιπροσωπεύουν τις κάτω τιμές ενός υποθετικού πληθυσμού ελεφάντων ηπειρωτικών διαστάσεων, δεδομένου ότι τεκμηριώνεται η παρουσία και ενηλίκων μικρότερων ζώων. Οι μετρήσεις που έγιναν (Κατά Θεοδώρου 1983) είναι για το Unciforme No 33 1=136 mm, 2=133mm, 8=132 mm, 9=108 mm, 4= 62 mm, 3= 105 mm. Για το No 27 4=62 mm, 8=112+πιτ και για το No9 8= 94 mm, 4=52 mm & 9=77 mm. Είναι προφανές ότι σε μια τέτοια συζήτηση δεν μας ενδιαφέρει ο φυλετικός διμορφισμός, μια και στην έννοια του πληθυσμού περιλαμβάνονται υποχρεωτικά τόσο τα αρσενικά όσο και τα θηλυκά ζώα. Υπό το πρίσμα αυτό θεωρούμε ως μη αποδεκτές τις απόψεις που έχουν διατυπωθεί από άλλους ερευνητές. Πρέπει να γίνει κατανοητό ότι όταν αναφερόμεθα στην παρουσία ή απουσία ενός ειδούς από μια περιοχή πρέπει να σκεφτόμαστε ποια είναι η σχέση των διαθέσιμων μεμονωμένων δειγμάτων με τους πληθυσμούς που αντιπροσωπεύουν καθώς και ποια είνοι η σχέση των μέσων τιμών των πληθυσμών που συγκρίνονται. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός ότι οι D. Mol et al. 1996 (Σελίδα 82 και σελίδα 84 in Reese 1996) στην κατά τα άλλα ενδιαφέρουσα ανάπτυξη των απόψεων τους αρκούνται στην αόριστη παρατήρηση (Σελίδα 84, δεξιά στήλη άνω «...while there are much smaller individuals of *E. antiquus* known.») Θα είχε ενδιαφέρον να παράθεταν τις σχετικές τιμές που διαθέτουν. Είναι προφανές ότι δεν μας ενδιαφέρει να συγκρίνουμε τη μεγαλύτερη τιμή από έναν υποσωτικό πληθυσμό με τη μικρότερη ενός άλλου πειρατικού πληθυσμού. Οι συγκρίσεις πρέπει να γίνονται ανάμεσα στις μέσες τιμές πληθυσμών ή όταν αυτές απουσιάζουν ανάμεσα στις μεγαλύτερες διαθέσιμες και από τους δύο πληθυσμούς. Είναι επίσης δε γνωστό ότι μεμονωμένα σκελετικά στοιχεία ή τμήματα οστών δεν μπορούν να αποδοθούν με βεβαιότητα σε αρσενικά ή θηλυκά ζώα.

Συμπεράσματα: Από τις μετρήσεις που έγιναν στα ευρεθέντα τμήματα του σκελετού των ελεφάντων από το σπήλαιο Βάμου (Χανίων), μπορεί να πούμε ως πρώτο συμπέρασμα, ότι οι Ελέφαντες αυτοί δεν ανήκουν στους πολύ μεγάλους που έχουν βρεθεί στην υπόλοιπη Ελλάδα. Οι μετρήσεις δείχνουν ότι έχουμε έναν Ελέφαντα της τάξεως μεγέθους όπως ο Ινδικός ελέφαντας, δηλαδή ύψους που ξεπερνάει λίγο τα 3 μ. Οι Ελέφαντες που εντοπίστηκαν στην Κρήτη έχουν θεωρηθεί από τους περισσότερους ερευνητές απόγονοι του *P. antiquus*. Αυτό το δέχονται οι Ambrosetti, Sondaar, Boekschoten, Kuss S. κ.α. και υπάρχει επίσης γενική συμφωνία ότι στην Κρήτη υπήρχαν ελέφαντες με σημαντικές διαφορές μεγέθους. Για καμιά δυμώς θέση της Κρήτης δεν διαθέτουμε βιομετρικά δεδομένα πολυπληθών δειγμάτων. Στο ερώτημα αυτό θα επανέλθουμε σύντομα και με άλλη δημοσίευση όταν ολοκληρωθεί η συντήρηση και η μελέτη της παλαιάς συλλογής του Δημαρχείου Ρεθύμνης που θα παρουσιαστεί σύντομα στο τέμενος Μασταμπά του Ρεθύμνου.

Τα μέχρι σήμερα διαθέσιμα οστά επιτρέπουν να έχουμε μια πρώτη πολύ καλή άποψη για τον πληθυσμό της περιοχής Χανίων μια και από μερικά οστά έχουμε 3 δείγματα διαφορετικών διαστάσεων που φανερώνουν ότι οι ελέφαντες του σπηλαίου Βάμου είναι μεν οι μεγαλύτεροι γνωστοί μέχρι σήμερα ελέφαντες της Κρήτης, αλλά υπολείπονται ως προς τις διαστάσεις **σημαντικά** από τους πειρατικούς πληθυσμούς του *P. antiquus*. Μια απλή βόλτα στο Παλαιοντολογικό και Γεωλογικό Μουσείο του Πανεπιστημίου Αθηνών και απλή συγκριτική παρατήρηση του υλικού Βάμου με το υλικό Μεγαλόπολης θα έπειθε και τον μη ειδικό για όσα δίδονται στην παρούσα εργασία. Οι μεγαλύτεροι Ελέφαντες της Κρήτης σε σχέση με τους αντίστοιχους ηπειρωτικούς χαρακτηρίζονται ως ελέφαντες μεσαίου μεγέθους και δεν μπορούν να τοποθετη-

Εικόνα 6: Χάρτης της Κρήτης όπου σημειώνονται οι κυριότερες θέσεις ανεύρεσης Προβοσκιδωτών.

θιούν στο είδος *P. antiquus*, είδος το οποίο πουθενά από όσα γνωρίζουμε δεν αναφέρεται σε ηπειρωτικό έδαφος να έχει τιμές τόσο μικρές όσο στην Κρήτη και για το οποίο δεν έχουμε βιομετρικά δεδομένα ηπειρωτικών πληθυσμών. Ως προς τα είδη που πρέπει να δεχόμαστε για την Κρήτη τα ερωτήματα που υπάρχουν δίδονται και στις εργασίες των Συμεωνίδη και Θεοδώρου 1982 και Γ. Θεοδώρου 1985)

Όλα τα ανωτέρω μας υποχρεώνουν να δώσουμε μια καινούρια ονομασία στους ελέφαντες των Χανίων και να τους εντάξουμε σε ένα νέο είδος το *Elephas chaniensis* n. sp.

Description of the new species - ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΝΕΟΥ ΕΙΔΟΥΣ

Ordo - Τάξη: Proboscidea

Family - Οικογένεια: Elephantidae

Genus - Γένος: *Elephas*

Species - Είδος: *chaniensis*

Elephas chaniensis n. sp.

Synonym catalog - Κατάλογος συνωνύμων

P. antiquus n.ssp. or *E. n. sp* Symeonidis et al 1982

P. cf antiquus Dick Mol et al, 1996

Etymology - Ετυμολογία: Από την πόλη των Χανίων πλησίον της οποίας βρίσκεται το Σπήλαιο Καθαρό.

λαιο (Named after the nearby city of Chania, Crete, Greece)

Holotype - Ολότυπος: Συλλογές του Μουσείου Παλαιοντολογίας και Γεωλογίας του Πανεπιστημίου Αθηνών Δείγματα Βάμος Νο 1 (Mc IV dext Εικ. 1 Νο 2).

Mc IV dext. Stored at the Museum of Geology and Paleontology of Athens University.

Paratype - Παράτυποι

BAM No 3, BAM No 9, BAM No 9, BAM No 27, BAM No 33, BAM No 15, BAM No 14 (Εικόνα 1 Νο 2-8). Συλλογές του Μουσείου Παλαιοντολογίας και Γεωλογίας του Πανεπιστημίου Αθηνών - Museum of Geology and Paleontology of Athens University.

Type locality - Τυπική Θέση: Υποθαλάσσιο Σπήλαιο Βάμου Χανίων - Submerged cave of Vamos, Chania Crete Greece.

Stratum typicum - Τυπικό Στρώμα: Υποθαλάσσια απολιθωματοφόρος απόθεση σπηλαίου Βάμου - Undersea fossiliferous deposits of Vamos Cave at Chania Greece.

Diagnosis - Διάγνωση: Ελέφας ενδημικός σχετικά μεγάλων διαστάσεων. Μέγεθος τουλάχιστον 20% μικρότερο από τους Ηπειρωτικούς *Palaeoloxodon antiquus* - Endemic elephant of relative large dimensions about 20% smaller than continental *Palaeoloxodon antiquus*.

Description - Περιγραφή: Γεροδεμένα οστά με ύψος αναλογικά μικρότερο του αναμενόμενου σε σχέση με το πλάτος και μήκος των οστών - Strong bones with height relatively smaller than the expected according to width of bones.

Remarks - Παρατηρήσεις: Unciforme παρέχει πληροφορίες για την ποικιλότητα του πληθυσμού. Τα μικρότερα οστά των ενηλίκων ζώων του πληθυσμού είναι αδύνατον να ενταχθούν στον *P. antiquus*.

Unciforme provide information about the size variability of the population. Small specimens of adult animals could never be attributed to *P. antiquus*.

Associated fauna - Συνοδεύοντα πανίδια: Ενδημικά ελάφια του γένους *Candiacerus* της ομάδας I κατά J. de Vos - Endemic deers of *Candiacerus* size I according to J. de Vos.

Stratigraphy and Palaeogeography - Στρωματογραφική και Γεωγραφική εξάπλωση: Ανώτερο Πλειστόκαινο Κρήτης - Upper Pleistocene of Crete.

Στο σπήλαιο Βάμου μαζί με τους ελέφαντες βρέθηκαν και *Cervidae* που ανήκουν στο είδος *Candiacerus sp.* Οι τιμές που διαθέτουμε εμπίπτουν στην κατώτερη ομάδα του De vos (1979) ή πλησίον του κατωτέρου ορίου της ομάδος II). Ελάφια έχουν βρεθεί μαζί με τους Ελέφαντες και σε άλλες θέσεις στην Κρήτη (υπ. αριθ. 2, 3, 4, 5, 6, 10 κ.α., βλέπε χάρτη). Η ταφονομική σχέση των ελαφιών και των ελεφάντων δεν προκύπτει από τα διαθέσιμα στοιχεία. Συμειώνουμε ότι σε άλλες θέσεις π.χ. Ζουρίδα, όπου δυστυχώς δεν έχει πραγματοποιηθεί συστηματική ανασκαφή, φαίνεται ότι ο πληθυσμός των ελαφιών διαδέχεται στην τομή του πληθυσμού των ελεφάντων. Είναι όμως άγνωστο αν η ταφονομική μελέτη μπορεί να τεκμηριώσει συνύπαρξη των δύο γενών σε ολόκληρο το διάστημα που αντιπροσωπεύει η απόθεση Ζουρίδας. Ανάλογες σκέψεις πρέπει να γίνουν και για το σπήλαιο Βάμου.

Στρωματογραφικά εξεταζόμενη η απόθεση στο σπήλαιο Βάμου είναι παλαιότερη από το τελευταίο ευστατικό επεισόδιο. Το γεγονός ότι έχουμε μια ενδημική πανίδα δεν μας επιτρέπει να εφαρμόσουμε, όπως είναι γνωστό, τις κλασικές βιοστρωματογραφικές μεθόδους. Η απουσία ταφονομικών δεδομένων προς το παρόν δεν επιτρέπει και την πλήρη βιοστρωματογραφι-

κή συσχέτιση με του πληθυσμό των ελαφιών.

Η αναμενόμενη απόλυτη χρονολόγηση, αν αποδειχθεί το υλικό κατάλληλο, θα δώσει την κρίσιμη απάντηση. Προς το παρόν πρέπει να εντάξουμε την απολιθωμένη σπηλαιοπανίδα Βάμου στο Ανώτερο Πλειστόκαινο περιμένοντας να προκύψουν λεπτομερέστερα δεδομένα. Οι έρευνες στο σπήλαιο Βάμου Χανίων θα συνεχιστούν, αν και οι δυσκολίες είναι ιδιαίτερα μεγάλες λόγω του ότι το σπήλαιο βρίσκεται υπό τη θάλασσα και απαιτείται ιδιαίτερη τεχνολογία για μια ανασκαφή και μια ταφονομική και βιοστρωματογραφική μελέτη.

ABSTRACT

Fossil remains of a new endemic elephant belonging to the new species *Elephas chaniensis* n. sp are described. The fossil bones have been collected at the submerged cave of Vamos at Chania, Crete. They belong to an endemic elephant about 20% smaller than the continental *P. antiquus*. The new species lived on Crete during Upper Pleistocene.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ (Κατ' εκλογή)

- ACCORDI, B (1972) - Lo scaro della «Grotta Simonlli» con cervi mani del quaternario effectuato a Creta nel 1971 etc. Accad. Naz. Lincei, 167, 1-17, 2 figs. 2 pls, Roma.
- AMBROSETTI, P. (1968) - The Pleistocene dwarf elephans of spinagallo (Siracusa, South - Eastern Sicily). Geol. Romana, VII, 227-398, 54 Figs. 12 tab., 15 tav. Roma.
- BATE, D.M.A (1907) - On Elephant Remains from Crete, with Description of *Elephas creticus* sp. n. Proc. zool. Soc. London, 238-250, 1 Fig., 2 pls, London.
- ΔΕΡΜΙΤΖΑΚΗΣ, Μ.Δ (1977) - Τα ευρήματα θηλαστικών του Τεταρτογενούς των σπηλαίων και καρστικών εγκοιλών της νήσου Κρήτης και η σημασία αυτών. Δελτίο της Ελληνικής Σπηλαιολογικής Εταιρείας, Τόμ. XIV, σελ. 152-190, Αθήνα.
- KUSS, S.E. (1965) - Eine pleistozane Säugetierfauna der insel Kreta. Ber. Naturf. Ges Freiburg i. Br. 5.-265-304, Abb. 7, Tab. 19, Taf. XXI-XXX, Berlin.
- KUSS, S.E. (1970) - Abfolge und Alter der pleistozänen Säugetierfaunen der Insel Kreta. Naturf. Ges Freiburg i. Br 60, 35-81, 21 Abb., Freiburg i. Br.
- KUSS, S.E. (1966) - Beiträge zur Pleistozän - Fauna der Insel Kreta - I. Die von D. BATE 1904 gesammelten Elefanten - und Cerviden - Reste - Ibid, 56, 169-181, 4 Abb., Freiburg i. Br.
- MELENTIS, J. (1960) Studien über fossile Vertebraten Griechenlands. I. Ein Beitrag zur Kenntnis der Verbreitung von *Elephas (archidiskodon) meridionalis arhaicus* DEPERET und MAYET, 1923, Ann. Geol. Pays Hell, 1960 S. 266-284. Athens.
- MELENTIS, J. (1961) - Studien über fossile Vertebrater Criechenlands 2. Die Dentition der

- pleistozaenen Proboscidier des Beckens von Megalopolis im Peloponnes (Griechenland). *Ann. Geol. Pays Hell.*, 12, 153-262, 17 Taf., 19 Tab. 20 Abb. Athen.
- MELENTIS, J (1963) - Studien über fossile Vertebraten Griechenlands. 3. Die Osteologie der Pleistozuenen Proboscidier des Beckens von Megalopolis im Peloponnes (Griechenland). *Ann. Geol. Pays Hell.*, 14, 5 1-107, Abb 16, Tab. 26. Taf. XIII, Athens.
- OSBORN, H.F. (1942) - Proboscidea Vol. 2: Stegodontoidea, Elephantoidea. *The American Mus. Press.* 805-1675, figs. 681-1244, New York.
- REESE D. (1996) - Pleistocene and Holocene Fauna of Crete and its first Settlers. Prehistory Press 1996
- SONDAAR, P.Y BOEKSCHEOTEN G.J. (1967) - Quaternary Mammals in the South Aegean Island Arc. with Notes on the other Fossil Mammals from the coastal Regions of the Mediterranean I/II. - *Koninkl Nederl. Akad. Wetensch. Amsterdam*, B. 70, 5, 556-576, 5 Taf., 2 Abb., Amsterdam.
- SYMEONIDIS, N. & THEODOROU G. (1982) - New findings of fossil elephants on Crete Island. *Ann. Geol. d. Pays Hell.* XXXI, 1982, p. 113-129, Athens. Cum lit.
- ΘΕΟΔΩΡΟΥ, Γ. (1983) - Οι απολιθωμένοι νάνοι ελέφαντες του σπηλαίου Χαρκαδιό της νήσου Τίλου Δωδεκανήσου, σελ. 1-231, εικ. 50, Πίν. 8, Διδακτορική διατριβή, Αθήνα.
- THEODOROU (1986) - Pleistocene Elephants from Crete (Greece). *Modern Geology* (1986), vol. 10, p. 235-242. Gordon and Breach Science Publishers, V. Kingdom.
- ΘΕΟΔΩΡΟΥ, Γ & ΔΕΡΜΙΤΖΑΚΗΣ, Μ. (1991) - Απολιθωμένα σπονδυλωτά σε σπηλαια της Κρήτης. Ανάτυπο από τα «Πεπραγμένα ΣΤ' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου», Τόμ B, Χανιά 1991.
- J. De VOS (1983) - The Endemic Pleistocene Deer of Crete. *Verh. der Kon. Ned. Akad. van Wetenschopen, Af. d Naturkunde Erste Reeks*, Deel 31, Amsterdam 1983.
- J. De VOS (1979) The Endemic Pleistocene Deer of Crete. *Proc. Koninkl. Nederl. Akad. van Wetensch. Amsterdam*, B, 82 (1) (1979), 59-90.

ΑΚΑΤΑΓΡΑΦΕΣ ΕΚΚΛΗΣΙΕΣ ΣΕ ΒΡΑΧΩΔΕΙΣ ΚΟΙΛΟΤΗΤΕΣ ΤΟΥ ΤΕΩΣ ΔΗΜΟΥ ΦΟΙΝΙΚΟΣ ΡΕΘΥΜΝΟΥ ΚΡΗΤΗΣ**

από τον

ΧΡ. Ι. ΜΑΚΡΗ*

Ο περιερχόμενος την ύπαιθρο της Κρήτης συναντά συχνά εκκλησάκια μέσα σε βραχώδεις ή σπηλαιώδεις κοιλότητες. Οι διαστάσεις τους συνήθως είναι μικρές, σχεδόν πάντα μικρότερες από εκείνες των εξ ολοκλήρου κτιστών εκκλησιών στον ίδιο ανοικτό και ελεύθερο χώρο, που βρίσκουμε στις πλαγιές και τις κορυφές του νησιού. Το υψόμετρό τους κυμαίνεται από την επιφάνεια της θάλασσας έως τα 2.141 μ. Ο προσανατολισμός τους επηρεάζεται αποφασιστικά από τον προσανατολισμό της κοιλότητας του βράχου ή του (μικρού) σπηλαίου που χρησιμοποιήθηκε για να γίνει το καθένα απ' αυτά με την προσθήκη πολλές φορές ενός και μόνο μικρού τοίχου με πόρτα.

Όπως βλέπει κανείς οι κατασκευές αυτές είναι πρόχειρες και φτηνές και κάθε άλλο παρά απηκούν εποχές ειρήνης και οικονομικής ακμής. Κτίστηκαν, αντίθετα, σε εποχές εισβολών, πολέμων και επαναστάσεων, διωγμών και καταπιέσεων, για να καλύψουν έκτακτες θρησκευτικές λατρευτικές ανάγκες, κυρίως. Σε τέτοιες κρίσιμες περιστάσεις όχι σπάνια οι πρόγονοί μας κατέφευγαν σε σπήλαια για να κρυφτούν και να σωθούν - με τα γνωστά καμιά φορά αποτελέσματα, όπως στο Μελιδονόσπιλο π.χ. και ύστερα τον ίδιο χώρο μετέτρεπαν σε εκκλησία, για την αιώνια δοξολογία και ευχαριστία του Χριστού ή της Παναγίας, του Αγίου Πνεύματος, του Αγίου ή της Αγίας, στη «δύναμη» του οποίου (ή της οποίας) απέδιδαν και τη σωτηρία των. Ασφαλώς όμως θα είχαν ήδη καθιερωθεί μερικά από αυτά και θα είχαν οικοδομηθεί και από την πρόθλεψη επερχόμενης ιστορικής καταιγίδας. Οι εποχές αυτές ήταν κυρίως οι δύο πρώτοι αιώνες μετά την ενετική κατάκτηση (13ος και 14ος) και ολόκληρη η Τουρκοκρατία (17ος και 18ος αιώνας) και μαζί και ο 19ος των ατελείωτων επαναστάσεων. Γι' αυτό για όσα απ' αυτά διατηρούνται παραδόσεις, αυτές, απ' ό,τι ξέρω, στην Τουρκοκρατία αναφέρονται κατά το πλείστον. Δεν πρέπει εξάλλου να παραλειφθεί ότι, τα παλαιότερα απ' αυτά ανάγονται στα πρώτα χρόνια της ανάκτησης της Κρήτης από τον Νικηφόρο Φωκά και συνδέονται με τον Άγιο Ιωάννη τον Ξένο και τον Νίκωνα τον Μετανοείτε, όπως παραπομπή ο κ. Paul Faure.

Αναμφισβήτητα μερικά από τα εκκλησάκια αυτά κτίστηκαν με την απόφαση ομάδας ευσε-

* MAKRIS CH. - Εκπαιδευτικός - Τακτικό μέλος Ε.Σ.Ε.

** Unlisted churches on rocky cavities of the municipality Phinikos of Rethimno in Crete.

θών κατοίκων του χωριού ή του οικισμού, στην περιφέρεια του οποίου ανήκαν, ή ακόμη και από μεμονωμένα άτομα. Τα περισσότερα απ' αυτά όμως τα δημιούργησαν τα μοναστήρια, το καταφύγιο και ο θώρακας, το στήριγμα και η ελπίδα των δυστυχμένων διούλων. Φρόντιζαν δηλαδή οι Μονές να ιδρύουν στα κατάλληλα σημεία της ευρύτερης περιοχής τους τα εκκλησάκια αυτά, ώστε όχι μόνον οι καταδυναστευόμενοι ραγιάδες να μπορούν, σε κάθε κρίσιμη περίπτωση, να καταφύγουν σ' αυτά για την πρώτη ασφάλειά τους μαζί και για την εκτέλεση των θρησκευτικών τους καθηκόντων, αλλά και εν ανάγκη, αν η περίπτωση γινόταν κρισιμότερη, να διαφύγουν απ' αυτά σε υψηλότερα ασφαλέστερα σημεία των βουνών.

Και σήμερα ακόμη δίνουν ανάσα και προκαλούν ανακούφιση στον κουρασμένο άνθρωπο της πόλης, όταν τα επισκέπτεται, όπως και στον κάθε οδοιπόρο, που ξαποστάνει κοντά τους, αλλά και ενισχύουν, ασφαλώς ακόμη, την ευσέβεια των γεωργών και των βοσκών μας.

Ας θεωρηθεί το σημείο αυτό της εργασίας μας, ως προς τη μοναστική θασικά και ουσιαστικά προέλευση των εκκλησιών αυτών ως απάντηση σε μερικούς μονομερείς και ίσως προκατειλημμένους ιστορικούς, που θέλουν όχι μόνο να αγνοούν την καίρια και αποφασιστική συμβολή του κύριου δύκου του Κλήρου στη διάσωση του Έθνους κατά τη μακραίων δουλεία του και ύστερα και την απελευθέρωσή του, αλλά και θέλουν και αρέσκονται να τον παρουσιάζουν ως δεύτερο του λαού δυνάστη και του κατακτητή συνεργάτη.

Αφορμή του σύντομου μελετήματός μας έγινε ο κατάλογος των «Εκκλησιών της Κρήτης μέσα σε σπηλαιώδεις κοιλότητες» (*Eglises cretoises sous roche*) του φίλου κρητολόγου κ. Paul Faure, καθηγητή στο Πανεπιστήμιο του Chermont-Ferrand (Γαλλίας) μέχρι πριν από λίγο, που δημοσιεύθηκε στο περ. «Κρητολογία» (τ. 9/1979, σ. 53-83). Ο κατάλογος αυτός πλαισιώνεται από τα αναγκαία διαφωτιστικά κείμενα, από τα οποία έχουμε πάρει κι εμείς όσα στοιχεία μας ήταν απαραίτητα. Υποστηρίζει εκεί ο σοφός και ακάματος ερευνητής, ότι ένα στα δέκα, από τις τρεις χιλιάδες σχεδόν σπήλαια, χωρίς τις άλλες καρστικές μορφές της Κρήτης είναι καθιερωμένο σε κάποια Θεία Δύναμη της Χριστιανικής Θρησκείας. Καταγράφει δε 260 εκκλησάκια που εντόπισε μέσα σε βραχώδεις ή σπηλαιώδεις κοιλότητες, εξαιρώντας τουλάχιστον μια εικοσάδα που με μεγάλη πιθανότητα ήσαν και αυτά λατρευτικά, χωρίς να μπορούμε να υπολογίσουμε αν θα υπήρξαν και άλλα απ' τα οποία έχει εξαφανιστεί κάθε ίκνος λατρείας.

Εάν όμως λάθουμε υπόψη ως ενδεικτικό το δικό μας μελέτημα και ακόμη ότι και μερικές από τις εκκλησίες που μας απασχολούν με τον καιρό πρέπει να εξαφανίστηκαν, δύως εσημείωσαμε και όπως δείκνουν το αγιωνύμια, τότε πρέπει η αναλογία που σημειώνει ο κ. P. Faure να είναι ένα εκκλησάκι σε κάθε πέντε ως έξι το πολύ σπήλαια. Και τα ταπεινά εκκλησάκια που μας απασχολούν να πλησιάζουν τα πεντακόσια (500). Εάν ακόμη λάθουμε υπόψη μας, ότι τα λατρευτικά προχριστιανικά σπήλαια, όπως αναφέρει ο ίδιος μελετητής σε άλλη μεταγενέστερη εργασία του «Τα Ιερά Σπήλαια της Κρήτης», περ. «Αρχαιολογία», τ. 15/Μαΐου 1985, σ. 8-13) είναι πενήντα (50), τότε η διαφορά ανάμεσα στην προχριστιανική και χριστιανική λατρεία μέσα στα σπήλαια και τις σπηλαιώδεις ή βραχώδεις κοιλότητες γίνεται καταπληκτική υπέρ της χριστιανικής λατρείας. Αν για την περίπτωση του ενός ναΐσκου προς δέκα σπήλαια, όπως σημειώνει ο ερευνητής, έχουμε «une rhéomopène considerable et qui demande une explication» (ένα φαινόμενο σημαντικό που απαιτεί ερμηνεία) από το δύλο πλέγμα των παραπάνω συγκρίσεων και παρατηρήσεων το φαινόμενο που αναδύεται γίνεται σημαντικότερο και συνθετότερο και ως πρόβλημα ασφαλώς οξύτερο. Εδώ πρέπει και μπορεί να προστεθεί, ότι η λατρεία στα σπήλαια

λαια ή τις απλές σπηλαιώδεις κοιλότητες της Κρήτης, όπως παρατηρεί ο κ. Faure, παρουσιάζει χρονικό κάσμα που σε πολλές περιπτώσεις φθάνει τα 1.000 χρόνια, ενώ σε άλλες είναι πολύ μεγαλύτερο, από τότε δηλ. που αυτά εγκαταλείφτηκαν ως κάροις της προχριστιανικής λατρείας, μέχρι που ξαναχρησιμοποιήθηκαν από τη κριστιανική. Εδώ πρέπει να διευκρινιστεί ότι δεν νοούνται τα ίδια σπήλαια ή σπηλαιώδεις κοιλότητες, αφού σ' εκείνα τα τόσο πολυπλοθή της κριστιανικής δεν υπάρχουν ίντη λατρείας προχριστιανικής. Το κάσμα αυτό δεν υπάρχει συνήθως σπους λατρευτικούς κάρους έξω από τα σπήλαια. Στη θέση δηλ. των ειδωλολατρικών ναών ή και πολύ κοντά των ή συχνά επίσης με απλή μετασκευή των λειπούργων και οι κριστιανικοί ναοί, εφόσον εξακολουθούσαν τα κατά κάρας αυθρώπινα κέντρα να διατηρούν ζωτικότητα και οπωδόποτε πληθυσμούς.

Με την άδεια του αναγνώστη θα επιχειρήσουμε εδώ τη διατύπωση μιας σύντομης ερμηνευτικής υπόθεσης. Κατά τους προϊστορικούς και ιστορικούς χρόνους και συγκεκριμένα μέχρι την εποχή της ανακατάληψης της Κρήτης από το Νικηφόρο Φωκά έχουμε εκπεταμένες περιόδους ειρήνης στο νησί. Οι μεγάλες αναστατώσεις που έγιναν στη μακρά αυτή περίοδο ύστερα από τις μοιραίες ανακατατάξεις και καταστροφές παραχωρούσαν τη θέση τους, πάλι σε περιόδους ειρήνης. Το πρώτο αποτέλεσμα κάθε αναστάτωσης ήταν η ανασυγκρότηση, διοικητική, οικονομική και θρησκευτική, με τα νέα δεδομένα, μαζί φυσικά με τα πλείστα προηγούμενα στοιχεία και το δεύτερο η μεγάλη κατά κανόνα αύξηση του πληθυσμού. Λόγω της συγκεντρωτικής εξουσίας επόμενο ήταν και η λατρεία να έχει ομαδικό μαζικό χαρακτήρα, όπως σήμερα σε περιπτώσεις εορτής Αγίων διαφημισμένης θαυματουργίας.

Τέτοια πρέπει να ήταν η λατρεία στα σπήλαια της μινωικής εποχής, όπως και στα ιερά κορυφής, που ήσαν ανάλογα περίπου σε αριθμό με τα ιερά σπήλαια. Ίσως μάλιστα ν' αποδειχθεί ότι σε καθένα από τα πρώτα αντιστοιχούσε και ένα από τα δεύτερα. Σ' αυτό θα επιπρέπει ίσως η λατρεία στα ανάκτορα, που ήσαν ακόμη πολύ λιγότερα και θα συγκέντρωναν σ' αυτή τον κόσμο και τον μηχανισμό της εξουσίας. Όπως, ίσως, και εκείνη των μινωικών επαύλεων.

Η επικράτηση δύμως του Χριστιανισμού συνοδευόταν από την έντονη τάση να διαφοροποιηθεί και η λατρεία και να προσεγγίσει κατά το δυνατόν το νέο θρησκευτικό πνεύμα. Γι' αυτό τα σπήλαια εγκαταλείφτηκαν ως παγανιστικά, ενώ οι υπαίθριοι ειδωλολατρικοί ναοί μετατράπηκαν, όπως είδαμε, σε κριστιανικούς με τις αναγκαίες συν τω χρόνω μικροπροσαρμογές στη νέα θρησκεία. Έτσι η ομαδική μαζική λατρεία συνεχίστηκε.

Ήδη δύμως με την επικράτηση των Αράβων στην Κρήτη το ιστορικό σκηνικό ανατρέπεται άρδην. Η συνοχή ανάμεσα στη νέα εξουσία και τον ιθαγενή πληθυσμό διασπάται ριζικά, ενώ με τους απηνείς διωγμούς τα πλήθη τρέπονται κατά το πλείστον προς τα ορεινά απρόσιτα και άγονα ζητώντας εναγωνίως την επιβίωση και τη σωτηρία. Ο πληθυσμός ελαπτώνεται και η ομαδική μαζική λατρεία γίνεται αδύνατη ιδίως στην ύπαιθρο. Για τους λόγους αυτούς δεν νομίζω ότι είναι παράλογη η υπόθεση, ότι ήδη και την εποχή της αραβοκρατίας πρέπει να κατέψυγαν σε σπήλαια και σπηλαιώδεις κοιλότητες οι διωκόμενοι κριστιανοί για να ασκήσουν τη λατρεία των και να αντλήσουν δύναμη από την προσκόλληση στη γη των σαν άλλοι γίγαντες Ανταίοι και να δουν με τα μάτια της ψυχής των το ανέσπερο φως της σωτηρίας και της ελευθερίας που περίμεναν.

Αλλά και όταν περίπου διακόσια σαράντα χρόνια αργότερα ο κρητικός λαός περιέπεσε στη νέα του περιπέτεια, οι συνθήκες δεν ήταν για τη λατρεία - και όχι μόνο γι' αυτήν - ευνοϊκότε-

ρες. Κι όταν οι Τούρκοι διαδέχτηκαν τους Ενετούς στην κυριαρχία του νησιού, χωρίς μάλιστα καμία ενδιάμεση ανάσα ελευθερίας, δεν άλλαξαν πολλά πράγματα παρά μόνο προς το χειρότερο. Εφόσον κατά τα διαστήματα αυτά οι Κρητικοί εστέναζαν υπό παντοειδείς και συνεχείς διωγμούς και καταπιέσεις και βρισκόντουσαν σε συνεχή απαθλίωση και αφάίμαξη και οι διάσπαρτοι πληθυσμοί αλλόφρονες ζητούσαν από τη Θεία Δύναμη - από ποια άλλη;- τη σωτηρία των, πώς θα 'κτιζαν εκκλησίες, πού και με ποιά μέσα; Ήταν επόμενο να καταφύγουν στους ναούς που η Φύση και ο Δημιουργός της τους εκαλούσε και που είχαν ήδη σχεδόν έτοιμους. Εξάλλου στα πλείστα της υπαίθρου οι κάτοικοι ήσαν εγκατεστημένοι σε ολιγάνθρωπους οικισμούς με πέντε-έξι οικογένειες, όπως δείχνει ακόμη και πρόχειρη έρευνα. Μερικοί τέτοιοι οικισμοί σώζονται ακόμη και σήμερα σε ερείπια. Και καθένας φυσικό ήταν να θέλει να έχει άμεση δυνατότητα λατρείας, αλλά και καταφυγής και προστασίας.

Ας αφήσουμε τώρα τα παραπάνω προβλήματα για να δούμε τη μικρή ομάδα των μικρών και πρόχειρων στην κατασκευή εκκλησιών της περιορισμένης περιοχής του τέως Δήμου Φοίνικος που θα μας απασχολήσει στη συνέχεια. Ο ίδιος ο κ. Paul Faure στο τέλος της εργασίας του ζητά από τους αναγνώστες της και τους φίλους των «de comgléter et, s'il est nécessaire, de corriger le catalogue... au nom de la Crète et de la Foi» (να συμπληρώσουν και, αν είναι αναγκαίο, να διορθώσουν τον κατάλογο... εις το όνομα της Κρήτης και της Πίστης).

Ερευνήσαμε λοιπόν την περιοχή, που αναφέραμε, διότι παρατηρήσαμε στη μελέτη του κ. Faure ότι δύο εκκλησάκια «υπό βράχον» γνωστά μας και ευρισκόμενα στην περιφέρεια του χωριού Σελλιών δεν αναφέρονται σ' αυτήν. Η ευρύτερη περιοχή του τέως Δήμου Φοίνικος περιλαμβάνει τα χωριά Γιαννιού, Λευκόγεια, Ασώματο, Μαριού, Μύρθιο, Σελλιά και Ροδάκινο. Στην ίδια περιοχή βρίσκεται και η ιστορική Μονή Πρέβελη και τα πασίγνωστα τουριστικά κέντρα Πλακιάς και Δαμνόνι. Η περιοχή ορίζεται ανατολικά από τον Μέγα Ποταμό, βόρεια από της Κουρούπιας τα όρη και του Τσιλίβδικα και δυτικά από τα σύνορα των επαρχιών Σφακίων και Αγίου Βασιλείου. Νότια βρέχεται από το Λιβυκό πέλασιος. Αναφέρουμε δίδοντας κάποια έμφαση, και τη Μονή Πρέβελη, γιατί Εκείνη πρέπει να είναι ο ιδρυτής όλων σχεδόν των εκκλησιών της περιοχής μέσα σε βραχώδεις κοιλότητες, των τεσσάρων που καταγράφει ο κ. Faure και των έξι που προσθέτουμε εμείς, εκτός από μία, όπως θα δούμε, ως σίγουρη εξαίρεση.

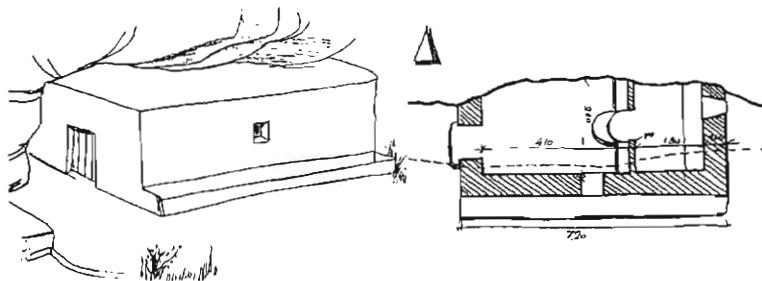
Οι τέσσερις που καταγράφει ο Γάλλος ερευνητής είναι του Αγίου Ονουφρίου και της Αγίας Κυριακής στην κοινότητα Ασωμάτου, της Αγίας Υπαπαντής μέσα στο χωριό Μαριού και του Αγίου Πνεύματος στην κορυφή του όρους Κρυονερίτης της κοινότητας του Ροδακίνου. Στην ίδια περιοχή (του τέως Δήμου Φοίνικος) η δική μας έρευνα προσθέτει τα εξής έξι, όπως είπαμε, εκκλησάκια της ίδιας κατηγορίας. Αυτά είναι ο Άγιος Αντώνιος της Κοινότητας Λευκογείων, ο Άγιος Αντώνιος και Άγιος Ονούφριος της Κοινότητας Μαριού, ο Άγιοι Ανάργυροι της Κοινότητας Μύρθιου και ο Άγιος Ονούφριος και Άγιος Νικόλαος της Κοινότητας Σελλιών.

Πρέπει να σημειώσουμε εδώ, ότι τα υπό βράχον εκκλησάκια, που παραλείπει στην περιφέρεια του τέως Δήμου Φοίνικος ο κ. Faure, παραλείπονται και από τον αείμνηστο Πλατάκη στο κεφαλαιώδες έργο του «Σπηλαια και άλλαι καρστικά μορφαί της Κρήτης» (τ. Β'). Η πιθανότερη αιτία της παράλειψης αυτής οφείλεται ασφαλώς στους πληροφοριοδότες του τελευταίου ως προς τις περιοχές της οποίες δεν έγινε δυνατό να επισκεφτεί και εξετάσει αυτοπροσώπως.

Πράγμα που θα συνέβη και με τον πρώτο, τον κ. Faure, ο οποίος, προφανώς για το λόγο αυτό, στηρίχτηκε στο έργο του Πλατάκη και τον ίδιο, για τις περιοχές δηλ. που δεν μπόρεσε ούτε ο ίδιος να επισκεφτεί.

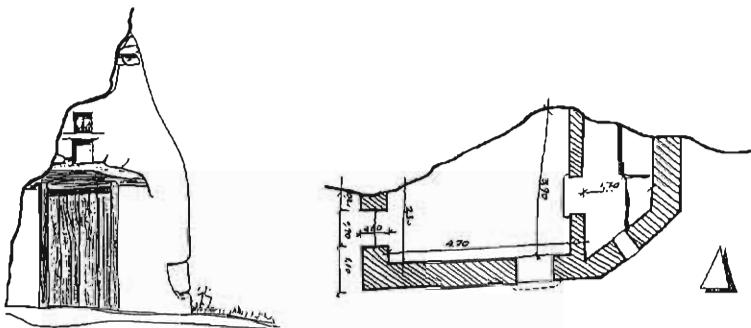
Τα ακατάγραφα αυτά εικλησάκια παρουσιάζουμε από ανατολικά προς δυτικά, όπως και τα σημειώσαμε, ακολουθώντας τον προσανατολισμό της πορείας καταγραφής που ακολουθεί στην εργασία-κατάλογό του και ο παραπάνω ερευνητής και σημειώνοντας για το καθένα τα κυριότερα αναγκαία στοιχεία.

1. ΑΓΙΟΣ ΑΝΤΩΝΙΟΣ. Ευρίσκεται στους πρόποδες του βουνού Τίμιος Σταυρός νοτιοανατολικά του χωριού Λευκόγεια και δυτικά του χωριού Γιαννιού και σε υψόμετρο 150 μ. περίπου. Περιλαμβάνεται στην περιοχή της Κοινότητας Λευκογείων. Σήμερα είναι δυνατή η πρόσβαση με αμαξίτρο που συνδέει διά μέσου της περιοχής του Αγ. Αντωνίου τα δυο χωριά. Λίγες δεκάδες μέτρα δυτικά από την σπηλαιώδη κοιλότητα που καταλαμβάνει ο Άγιος Αντώνιος υπάρχουν οι Γαϊδουρόσπηλιοι (δύο) και 100 ως 200 μ. υψηλότερά του «του Χωστού το σπήλιο», όπως ονομάστηκε, όχι από κύριο όνομα προσώπου, διότι δεν υπάρχει τέτοιο όνομα, αλλά διότι στο ευρύχωρο αυτό σπήλαιο «εχάνουντανε», δηλ. κρυβόντουσαν, καταλαβαίνει κανείς κάτω από ποιες συνθήκες, οι κάτοικοι των Λευκογείων και του Γιαννιού. Υπάρχουν και τρείς πηγές κατά κώρων. Η πηγή του Πίσω Λειβαδιού, απ' όπου υδρεύονται τα Λευκόγεια, η πηγή Κουρουπωτό και η πηγή Μακρυτσίγγονας. Η τοπική παράδοση αναφέρει ότι, εκτός από τα τελώνια που έχουν έδρα εκεί, κατάφευγαν στα σπήλαια αυτά και ιδιαίτερα στον Χωστού το σπήλιο οι κάτοικοι των Λευκογείων και του Γιαννιού, τιθέμενοι υπό την προστασία του Αγίου Αντωνίου. Παράλληλα όμως με την προστασία που παρείχε «το χάρο του Αγίου» και ο χώρος επροστάτευε τους δυστυχείς διωκόμενους χριστιανούς λόγω του ότι είναι δυσπροσεπέλαστος αλλά και αθέατος από το πλείστον της ενδοχώρας, ενώ συγχρόνως παρέχει εξαιρετική θέα προς τα νοτιοδυτικά κρημνώδη παράλια και τη θάλασσα. Δεν παραλείπει μάλιστα η παράδοση και τη λεπτομέρεια, ότι ως σημείο αναζήτησης εποφήνης άναβαν φωτιές οι καταφεύγοντες εις τα μυημονευθέντα σπήλαια ικέτες του Αγίου Αντωνίου, όταν για οποιοδήποτε λόγο αισθανόντουσαν την ανάγκη να επικοινωνήσουν με το ευρύτερο περιβάλλον της Γιαλιάς για να ζητήσουν κάποια βοήθεια ή για να πληροφορηθούν τι απογίνονται τα σπίτια των και αν θα μπορούσαν να γυρίσουν σ' αυτά. Χωρίς άλλο πρέπει να κατασκευάστηκε από τη Μονή Πρέβελη. Εδώ μπορεί να προστεθεί, ότι στη θέση Αμμούδι της περιφέρειας της ίδιας κοινότητας υπάρχει σπήλαιο μικρού βάθους με το όνομα Κλησίδι.

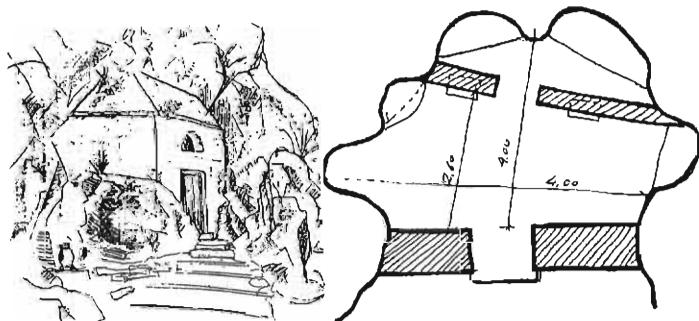
Εικ. 1. Σκαρίφημα και κάτοψη του Αγ. Αντωνίου της Κοινότητας Λευκογείων.

2. ΑΠΟΣ ΑΝΤΩΝΙΟΣ. Βρίσκεται στην περιφέρεια της Κοινότητας Μαριού και συγκεκριμένα ανατολικά του χωριού με μικρή απόσταση προς Βορράν. Από το χωριό απέχει περίπου μια ώρα για τον πεζοπόρο, σήμερα όμως αγροτικός αμαξιτός του χωριού περνά από πολύ κοντά του. Το υψόμετρό του είναι περίπου 250 μ. Στα βόρεια του υψώνονται της «Κουρούπας τα όρη». Στη θέση του υπάρχουν πηγές, απ' τις οποίες και τώρα υδρεύεται το χωριό αυτό και αρδεύονται τα περιβόλια του, όσα διατηρούνται. Από το εκκλησάκι αυτό και φυσικά και το γύρω του χώρο μπορεί κανείς άνετα να καταφύγει στα υπερυψούμενα βουνά, που σημειώνονται.

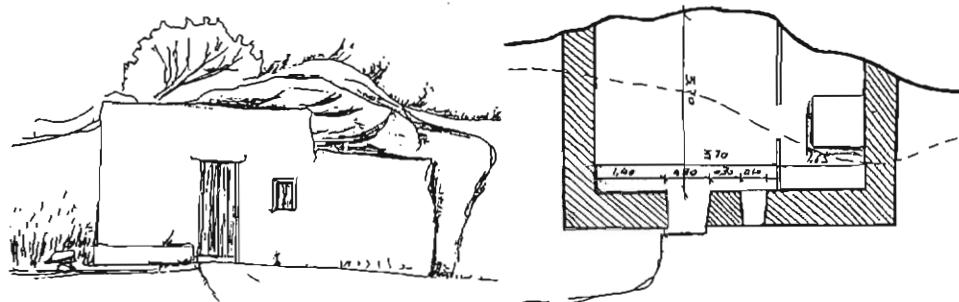
Εικ. 2. Σκαρίφημα και κάτοψη Αγ. Αντωνίου της Κοινότητας Μαριού.

3. ΑΠΟΣ ΟΝΟΥΦΡΙΟΣ. Και η εκκλησία αυτή, υπό βραχώδη κοιλότητα, βρίσκεται στην περιφέρεια της Κοινότητας Μαριού και περίπου ένα χλμ. βόρεια του χωριού. Οδηγεί εκεί ημιονικός δρόμος, ανώμαλος και ανηφορικός. Το υψόμετρό του είναι περ. 250 μ. Στη θέση αυτή υπάρχει και νερό, συνεχόμενά της δε υψώνονται «τον Κουρούπας τα όρη», που είδαμε και στην προηγούμενη εκκλησία του Αγίου Αντωνίου της ίδιας κοινότητας. Με την ίδια ευκολία που παρέχει και η θέση του Αγ. Αντωνίου, μπορεί κανείς και από εδώ να καταφύγει σε περίπτωση κινδύνου στα ίδια βουνά.

Εικ. 3. Σκαρίφημα και κάτοψη του Αγ. Ονουφρίου της Κοινότητας Μαριού.

4. ΑΠΟΙ ΑΝΑΡΓΥΡΟΙ. Βρίσκεται στην περιφέρεια της Κοινόπητας Μύρθιου και σε απόσταση περίπου δύο (2) χλμ. βορειοανατολικά του χωριού, δηλ. κοντά στην περιφέρεια του διπλανού χωριού Μαριού και επίσης στους πρόποδες του αναφερθέντος βουνού «τσι Κουρούπας τα όρη». Στη θέση του ναύδριου υπάρχει πηγή με αρκετό νερό, ώστε να ποτίζονται και μερικά περιβόλια που βρίσκονται εκεί. Το υψόμετρό του είναι περ. 200 μ. Και για τους ευρισκόμενους εδώ τα ίδια βουνά, «τσι Κουρούπας τα όρη», προσφέρονται εύκολα για καταφύγιο.

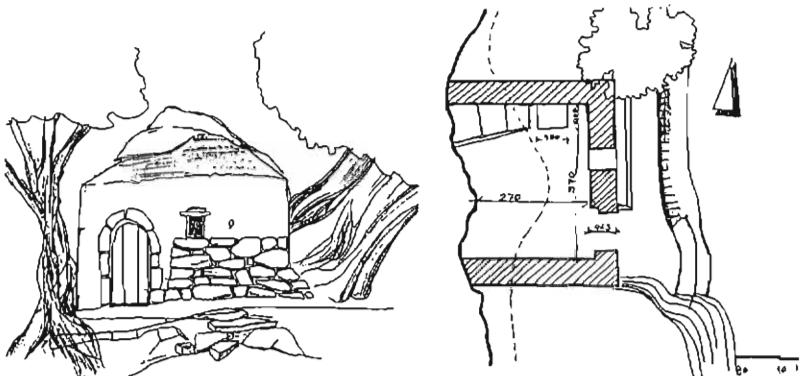
Εικ. 4. Σκαρίφημα της πρόσοψης και κάτοψη των Αγ. Αναργύρων της Κοινόπητας Μύρθιου.

5. ΑΠΟΣ ΟΝΟΥΦΡΙΟΣ. Βρίσκεται στην ομώνυμη θέση «τ' Αϊ-Νούφρο» της περιφέρειας των Σελλιών και νοτιοανατολικά του χωριού, κοντά στα 150 περ. μ. από τον ποταμό του Κοτσυφού και σε απόσταση μέχρι δύο (2) χλμ. από τον Πλακιά Πεζή. Ο ημιονικός δρόμος που οδηγεί από τον Πλακιά στο ναύδριο είναι παράλληλος με τον αναφερθέντα ποταμό. Το υψόμετρό του, σε αντίθεση με όλα τα άλλα εκκλησάκια της κατηγορίας μας, είναι πολύ χαμηλό, ως 20 μ. το πολύ. Παρά τη χαμηλή και ευπροσπελαστή θέση του δεν είναι εύκολο να το δει κανείς, παρά μόνον όταν βρεθεί λίγα μέτρα κοντά του. Αυτό οφείλεται στη διαμόρφωση του εδάφους και στην ποικιλή και πυκνή βλάστηση που το περιβάλλει και που ασφαλώς θα κήτων πυκνότερη παλαιότερα. Δεν υπάρχει πηγή κοντά στην εκκλησία, είναι όμως άφθονα τα νερά του ποταμού σε πολύ μικρή απόσταση, σπώς σημειώσαμε παραπάνω. Ο προσανατολισμός του είναι από Β. προ Ν., διότι αυτόν επιβάλλει η διαμόρφωση της βραχάδους κοιλότητας.

Ενώ τα πολλά πλείστα των υπό βραχώδη ή σπηλαιώδη κοιλότητα εκκλησιών είναι μοναστικής προέλευσης, όπως σημειώσαμε, αφού οι Μονές κρατούσαν το βάρος της προστασίας των χριστιανών και της Πίστης, το παρουσιαζόμενο εδώ είναι ιδιωτικής. Κατασκευάστηκε από τον Μυρθιανό Κυριακό Χαρκιά πριν από την επανάσταση του 1821, που ονομάστηκε «Χατζής», διατηρήσας την προχωρημένη πλικιά, επισκέφτηκε τους Αγίους Τόπους, και οι απόγονοί του Χατζιδάκηδες. Πρόκειται για την πασίγνωστη οικογένεια των Χατζιδάκηδων. Κοντά στην εκκλησία μάλιστα έκτισε και αλευρόμυλο και σπίτι για την οικογένειά του και σε όλα τα χωράφια εκατέρωθεν του ποταμού του Κοτσυφού, που ανήκαν στους Γυναριανούς από τα διπλανά Σελλιά, δύο που οι τελευταίοι είχαν εγκατασταθεί προερχόμενοι από τα Σφακιά πολύ πριν από την επανάσταση του 1821 και δίχως άλλο από το χωριό Αργούλες, όπου και σήμερα υπάρχουν Γυναριανοί (ή Γυναράκηδες). Στα Σφακιά μάλιστα, όπως με είχε πληροφορήσει σε ανύποπτο χρόνο ο συμ-

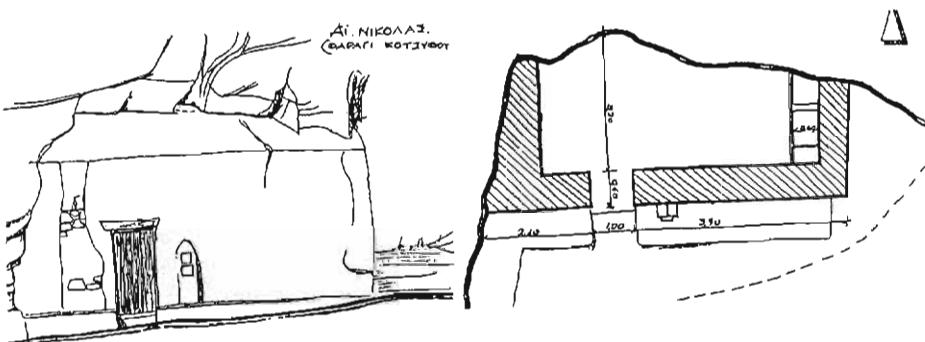
μαθητής και φίλος μου Ευάγγελος Γυπαράκης υπάρχει και σπίλαιο με το όνομα «του Γύπαρη ο σπίλιος», το οποίο δεν βρίσκει κανείς στο έργο του Πλατάκη «Σπίλαια και άλλαι καρστικά μορφαί της Κρήτης» (τ. Β'). Ο συνάδελφος και φίλος όμως Πολάκης Θανάσης, Σφακιανός ο ίδιος, με διαβεθαιώνει ύστερα από έρευνά του κατά παράκλησή μου, ότι πράγματι υπάρχει το σπίλαιο, λίγο μετά την είσοδο στο Αργούλιανό φαράγγι. Ο Χαρκιάς ζήτησε από τους Γυπαριανούς να του πουλήσουν τις περιουσίες που είχαν εκεί, στέλνοντας μάλιστα για μεσίτη τον παπά της Μύρθιου Σπιτάδη. Οι Γυπαριανοί, σκληροί και ισχυροί, αρνήθηκαν την πρόταση. Τότε ο Χαρκιάς επιστράτευσε τους συγγενείς του, συνδέθηκε με κουμπαρίες και συντεκνίες με τους επίσης Μυρθιανούς Σπιτάδηδες και, βάσει σκεδίου πλέον, ένα πρωί το κοινό μέτωπο πυροβόλησε τον βοσκό των Γυπαριανών, ζητώντας του να εγκαταλείψει τα γύρω χωράφια. Ακάθεκτοι οι Γυπαριανοί κατηφόρισαν τότε από τα Σελλιά να υπερασπίσουν την περιουσία των, αλλά μη υπολογίζοντας τον συνασπισμό των απαιτητών της και αγνοώντας πολύ περισσότερο το σκέδιό των, βρέθηκαν κυκλωμένοι και από παντού βαλλόμενοι, καθώς και η διαμόρφωση του εδάφους ευνοούσε πολύ τους αντιπάλους των, και αναγκάστηκαν να υποχωρήσουν, για να αποφασίσουν περί του πρακτέου. Παρουσιάζεται τότε μπροστά τους ο παπα-Σπιτάδης και τους πείθει να πουλήσουν τα χωράφια για είκοσι (20) ναπολεόντια.

Έμεινε όμως μέχρι σήμερα μια ανάμνηση από την περιουσία εκείνη των Γυπαριανών και αυτή είναι το τοπωνύμιο «του Γυπαρομανόλη η Ποταμίδα». Η παράδοση εξάλλου διατηρεί μέχρι τώρα όχι μόνο το όνομα του ιδρυτή της εκκλησίας τ' Αϊ-Νούφρη αλλά και την εποχή της ίδρυσής της. Κτίστηκε, όπως προκύπτει, ως οικογενειακή εκκλησία και σ' αυτήν ο Κυριάκος Χαρκιάς στεφάνωσε και τις έξι (6) θυγατέρες του από τα δώδεκα (12) παιδιά που είχε. Τις στεφάνωσε μάλιστα όλες με το ίδιο φόρεμα! Η παράδοση αναφέρει, ότι η εκκλησία τ' Αϊ-Νούφρη εχρησίμευε μόνον ως καταφύγιο των θυγατέρων του ιδρυτή της σε κρίσιμες στιγμές, αλλά είναι τελείως λογικό στις στιγμές αυτές να μην προβαλλότανε κανένα εμπόδιο για την καταφυγή του οποιουδήποτε από τον γύρω χώρο – και μάλιστα κοριτσιού – «στη σκέπη» του Αγίου Ονουφρίου μέχρις ότου ευδοθεί η διαφυγή στα υπερκείμενα βουνά. Πραγματικά και από την Μύρθιο μέχρι τον Αϊ-Νούφρη όλη η διαδρομή είναι αθέατη και από το χωριό αυτό και από τα πέριξ του αλλά και συντομότατο. Ήταν ό,τι έπρεπε ως προσωρινό καταφύγιο πρώτης και άμεστης ανάγκης ιδίως σε περίπτωση αιφνιδιασμού.

Εικ.5. Σκαρίφημα της κάτωφης του Αγίου Ονουφρίου της Κοινότητας Σελλιών.

6. ΑΠΟΣ ΝΙΚΟΛΑΟΣ. Στην περιφέρεια του ιδίου χωριού των Σελλιών, συναντούμε το υπό βραχώδη επίσης κοιλότητα ναῦδριο του Αγίου Νικολάου. Βρίσκεται σε απόσταση έξι (6) χλμ. ΒΑ του και ακριβώς εκεί που αρχίζει το κυρίως φαράγγι του Κοτσυφού. Εκείνος που από τα βόρεια προερχόμενος διασχίζει το φαράγγι αυτό για να βγει στα δυτικά χωριά της Γιαλιάς, από το σημείο αυτό αντικρύζει για πρώτη φορά μέρος του κόλπου του Πλακιά και του Λιβυκού πελάγους. Το φυσικό του περιβάλλον επιβάλλεται στον επισκέπτη με την άγρια μεγαλοπρέπειά του και του προκαλεί δέος. Στις απόκρημνες, δυτικά από την εκκλησία πλευρές του βουνού είναι δυνατόν να αναρριχθεί κανείς και να ξεσφανιστεί σε απρόσιτα σημεία του. Ακριβώς έξω από την εκκλησία αυτή περνούσε πριν από τη σύσταση της Κρητικής Πολιτείας ο πανάρχαιος ημιονικός δρόμος που συνέδεε τα δυτικά ιδίως χωριά της Γιαλιάς και εν μέρει και των Σφακίων με τα χωριά της κοιλάδας του Λαγγού και τις βορειότερες περιοχές ως το Ρέθεμνος. Για να ξεκουράζεται ο οδοιπόρος και καμιά φορά και ο προσκυνητής είχαν κατασκευαστεί πεζουλάκια, πέτρινα φυσικά, εφαπτόμενα με το πλείστον των τοίχων του ναού αλλά και με τον δυτικό βράχο, σπώς φαίνεται στο σχεδιάγραμμα. Την εποχή της Κρητικής Πολιτείας κατασκευάστηκε ημιαμάχιτάς δρόμος ασφαλέστερος που συνέδεσε τα Σελλιά με την Κάνεβο. Ο δρόμος αυτός πέρασε λίγο χαμπλότερα από τον προηγούμενο παμπάλαιο και ακόμη χαμπλότερα ο σημερινός εξολοκλήρου αμαξιτός που κατασκευάστηκε από τους Σελλιανούς μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο. Η προσπέλαση στην εκκλησία γίνεται τώρα με σκάλα που αρχίζει από τον σημερινό αμαξιτό. Η σχέση εκκλησίας και περιβάλλοντος διαταράχτηκε. Το υψόμετρο της θέσης της ξεπερνά λίγο τα 300 μ.

Εικ. 6. Σκαρίφημα και κάποψη του Αγίου Νικολάου της Κοινόποιας Σελλιών.

Η έρευνα της οποίας είναι αποτέλεσμα της εργασίας καταλόγου του κ. Paul Faure, δηλ. το θέρος του 1980. Μας βοήθησαν σ' αυτήν οι συμπολίτες μηχανικοί κ. κ. Κώστας Ηλιάκης και Βαγγέλης Ανδρεαδάκης, στον οποίον οφείλονται και τα σκαριφήματα και οι κατόψεις των εκκλησιών. Εξάλλου συμπληρωματικές πληροφορίες μας έδωσαν λίγο πριν απ' την τελική δημοσίευση το αγαπητός φίλος κ. Στρατής Γαριζολάκης από τον Γιαννού και οι συνάδελφοι κ.κ. Στέλιος Στεφανάκης, υποδιευθυντής του Πολυκλαδικού Λυκείου Ρεθύμνου, από τα Λευκόγεια, ο λυκειάρχης Γιώργης Μαθιουδάκης από τη Μύρθιο και ο Γιάννης Ορφανουδάκης, διευθυντής της Μέσης Εκπαίδευσης του νομού Ρεθύμνης, από του Μαριού. Τους ευχαριστώ όλους και από τη θέση αυτή.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Γεώργιος Αντουράκης, «Αι Μοναί Μυριοκεφάλων και Ρουστίκων Κρήτης μετά των παρεκκλησίων αυτών» (διδ. διατριβή), Αθήναι 1977. **Εμμ. Ζαμπετάκης**, «Οι καθηγητές Χατζιδάκιδες και η γενιά τους», ανάτυπο από το περ. «Αμάλθεια», τ. 39/Απρ.-Ιουν. 1979, Άγιος Νικόλαος Κρήτης, **Giuseppe Gerola**, «Monumenti veneti nell' isola di Creta», t. II «Le chiese», Venise, p. 176-177, **G. Gerola** και **K.E. Λασσιθιωτάκης**, «Τοπογραφικός κατάλογος των τοιχογραφημένων εκκλησιών της Κρήτης», έκδ. Ετ. Κρητ. Ιστ. Μελετών, Ηράκλειον 1961.

Paul Faure, «Fonctions des cavernes cretoises», Paris 1964, του ίδιου, «Εκκλησίες της Κρήτης μέσα σε σπήλαια», εφημ. «Η Αλλαγή», «Πατρίς», «Μεσόγειος», «Παρατηρητής», «Ανατολή», «Σητειακά Νέα», 17-18-19 Φεβρ. 1966, «Eglises cretoises sous roche - Εκκλησίες της Κρήτης μέσα σε σπηλαιώδεις κοιλότητες», περ. «Κρητολογία», τ. 9/Ιουλ.Δεκ. 1979, Βραχάσι Κρήτης, «Τα ιερά σπήλαια της Κρήτης», περ. «Αρχαιολογία», τ. 15/Μάιος 1985, σ. 8-13.

Κ.Ε. Λασσιθιωτάκης, «Εκκλησίες της Δυτικής Κρήτης», περ. «Κρητικά Χρονικά» 1969.

Χρύσος Μακρής, «Οι Μονές Μυριοκεφάλων και Ρουστίκων και τα παρεκκλήσιά των» (κριτική της διδ. διατριβής του Γ. Αντουράκη), ανάτυπο από το περ. «Κρητική Εσπία», τ. 246-247/Σεπτ.-Οκτ. 1979, Αθήνα.

Στέλλα Μαρινάκη, «Σταυροπηγιακά μοναστήρια της Κρήτης», περ. «Κρήτη», όπου από τ. 158/Ιαν. 1987 συνεχίζεται η δημοσίευση, Αθήνα, **Μιχ. Μ. Παπαδάκης**, «Το κλειδί κι η αμάδα του Διγενενή», εφημ. «Ρεθεμνιώτικα Νέα», φ. 2333/21-6-1980, **N. Παπαδάκης**, «Η εκκλησία της Κρήτης», Χανιά 1936, **Θεόδωρος Πελαντάκης**, «Βυζαντινοί ναοί της επαρχίας Αγ. Βασιλείου», Ρέθυμνον 1973, **Εμμ. Πετράκης**, «Ιστορία της Εκκλησίας εν Κρήτη», Ηράκλειον 1925.

Ελευθέριος Κ. Πλαπάκης, «Σπήλαια και άλλαι καρστικά μορφαί της Κρήτης», τ. Β', Ηράκλειον 1975, του ίδιου, «Αγιώνυμα (και τα συναφή) σπήλαια της Κρήτης», περ. «Κρητολογία τ. 8/Ιαν.-Ιουν. 1979 Βραχάσι Κρήτης, πολλά σχετικά στο «Δελτίον Ελληνικής Σπουλαιλογικής Εταιρείας», και στα περιοδικά «Ο ΠΑΝ», «Κρητικά Χρονικά», «Αμάλθεια», «Κρητολογία», κλ.π..

Στ. Σπανάκης, «Η Κρήτη», τ. I-1964, τ. II-1971, Ηράκλειον Κρήτης, **Νικόλαος Σταυρινδης**, «Μεταφράσεις τουρκικών εγγράφων», τ. I-1975, II-1976, III-1978, Δ'-1984 και Ε'-1985, Ηράκλειον Κρήτης, **Νικ. Β. Τωμαδάκης**, «Εκκλησιαστικά τοπωνύμια και ονόματα μονών, ναών (και εικόνων) της Κρήτης», περ. «Κρητολογία», τ. VII/Ιούλ.-Δεκ. 1978, Ηράκλειον Κρήτης.

Μαρία Χαιρέτη, «Η απογραφή των ναών και των μονών της περιοχής Χανίων του έτους 1637», περ. «Επετηρίς Ετ. Βυζ. Σπουδών», τ. 36/1968, **Αλεξ. Κ. Χατζηγάκης**, «Εκκλησίες Κρήτης», Παραδόσεις, Ρέθυμνον 1954. **Θεοχάρης Δετοράκης**, «Ιστορία της Κρήτης», Αθήνα 1986.

Σύνδεσμος Τοπικής Ενώσεως Δήμων και Κοινοτήων Κρήτης, «Κρήτη, Ιστορία και Πολιτισμός», εκδ. Βικελαίας Δημοτικής Βιβλιοθήκης, Ηράκλειο Κρήτης, τ.Α'/1987, τ.Β'/1988.

Ο ΑΣΚΛΗΠΙΟΣ ΠΡΟΣΤΑΤΗΣ ΤΗΣ ΙΑΤΡΙΚΗΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΑΣ ΛΑΡΙΣΑΣ ΣΤΗΝ ΚΡΗΤΗ**

Ομνύω Απόλλωνα ιητρόν και Ασκληπιούν και Υγεία
και Πανάκεια και θεούς πάντες τε κοι πάσας...

ΙΠΠΟΚΡΑΤΗΣ Όρκος 1

από τον

ΜΙΧΑΛΗ ΠΙΤΥΚΑΚΗ*

Ο Ασκληπιούς¹ ήταν η ιατρική διάσταση του πατέρα του, του Απόλλωνα. Μητέρα είχε την Κορωνίδα που την σκότωσε με τα βέλη της η Άρτεμης, ενώ ήταν έγκυος σ' αυτόν. Ο Απόλλωνας, ο ιθικός αυτουργός αυτής της δολοφονίας, έσωσε το βρέφος και στη συνέχεια το παρέδωσε στο σοφρό Κένταυρο Χείρωνα για να του διδάξει τα μυστικά της ιατρικής επιστήμης, όταν κίθελε μεγαλώσει.

Ορισμένες από τις θεραπείες στήμερα ανάγονται σ' αυτόν, καθώς και η εξαγωγή των δοντιών αλλά και η επινόση οργάνων και άλλων ιατρικών μέσων.

Επίσης ο Ασκληπιούς ήταν ο πρώτος που έκανε συστηματική χρήση αλοιφών και φαρμάκων που παρασκεύαζε από διάφορα βότανα. Για τη θεραπεία των ασθενών του χρησιμοποιούσε και ορισμένα ζώα, όπως ήταν τα φίδια, λόγος για τον οποίο συγκαταλέγεται στις χθνιεις θεότητες.

Σπουδαίοι γιατροί αποδείχτηκαν και οι γιοί του, Ποδαλείριος και Μαχάων, οι οποίοι μάλιστα πήραν μέρος στον Τρωικό Πόλεμο (1300-1200 π.Χ.). Το γεγονός αυτό καθώς και η νεότερη άποψη που μεταφέρει τον Τρωικό Πόλεμο σε ακόμη παλιότερες εποχές, μας κάνει να πιστεύουμε ότι προϋπήρξαν κι άλλοι Ασκληπιοί πολύ πριν από τον Ασκληπιό που λατρεύτηκε στην Επίδαυρο του 6ο π.Χ. αιώνα.

Η αρχαιότητα της λατρείας του Ασκληπιού αποδεικνύεται κι από τα ονόματα των θυγατέρων που απέκτησε από τη γυναικά του την Ηπιόντ. Αυτές ήταν η Υγεία, η Πανάκεια, η Αίγλη και η Ιασώ.

Μετά το θάνατο του Ασκληπιού, που ήλθε από κεραυνό του Δία λόγω των «νεκραναστήσεων» που έκανε κατά καιρούς, οι άνθρωποι συνήθιζαν να χαρακτηρίζουν τους υποψήφι-

* PITIKAKIS MICHEL - Εκπαιδευτικός - Τακτικό μέλος της Ε.Σ.Ε.

** Asklipios protector of the medicine and the ancient Larissa in Grete.

1. Η γενεθλίος γη του Ασκληπιού ήταν δύο λόρφοι, οι Δίβυμοι Κολωνοί, στο «Διώτιο Πεδίο» της επαρχίας Αγίας στη Θεσσαλική Λάρισα. Για την πλούσια ιστορία των λόρφων αυτών κάνει λόγο ο ιστορικός Χρ. Τσούντας.

ους «ιατρούς», παιδιά της Ιασούς, ενώ όταν αργότερα έπαιρναν το χρήσμα γίνονταν «χριστοί». Όσοι τελος κατέφερναν να φτάσουν στις ψυλότερες βαθμίδες της ιατρικής επιστήμης τους έδιναν την επωνυμία «Απόλλωνες».

Τ' Ασκληπιεία - θεραπευτήρια για τους ασθενείς - πλαισιώνονταν από δύο είδη θεραπευτών: τους ιατρούς λειτουργούς και κειρουργούς. Λέγεται ότι τ' Ασκληπιεία βρίσκονταν σε χώρους όπου υπήρχε μεγάλη μαγνητική συσσώρευση.

Οι ιατροί χρησιμοποιούσαν απλές φυσικές μεθόδους για την ανύψωση του πθικού του ασθενούς που εκτός των άλλων φρόντιζαν και για την ίαση της ψυχής του. Για το σκοπό αυτό συμβούλευαν τους ασθενείς τους να μην παραμελούν την ψυχαγωγία τους και να κάνουν διάφορες ασκήσεις, καθώς και δίαιτα.

Επειδή τ' Ασκληπιεία ήταν θεραπευτήρια εντατικής μεν αλλά ολιγοήμερης σταδιακής θεραπείας, αποκλείονταν οι ετοιμοθάνατοι, οι γέροι και οι έγκυες.

Στην αρχαία Κρήτη, πολύ πριν την καθιέρωση των Ασκληπιείων υπήρχαν ειδικοί χώροι όπου οι ασθενείς ζητούσαν την ίαση τους. Τέτοιοι ήταν τα ιερά κορυφής και τα ιερά σπήλαια.

Αρχικά οι προσευχές τους απευθύνονταν στη Μα (θεά μπτέρα), τη θεά των ορέων και των φιδιών, αλλά και το Βέλκανο, το θεό της νεότητας. Αργότερα στους ίδιους αυτούς χώρους δημιουργήθηκαν τα πρώτα υπαίθρια ιερά.

Ένα από αυτά ήταν και η κορυφή της ακρόπολης της αρχαίας Λαρίσιας (Λάρισας), στον Κάστελο της Καλαμαύκας². Η πελασγική αυτή πόλη είχε προστάτη τον Ασκληπιό, τη λατρεία του οποίου φαίνεται να έφεραν για πρώτη φορά στην Κρήτη οι Αρκαδοπελασγοί της Πελοποννήσου. Οι ίδιοι είχαν καθιερώσει από πολύ παλιά και τη λατρεία της Υγείας.

Μέσα στο σπήλαιο του Καστέλου οι Λαρισαίοι λάτρεψαν από τα μινωικά χρόνια τις χθόνιες θεότητες, αφήνοντας μέσα σ' αυτό μικρά ειδώλια, αλλά και διάφορα τάματα που συμβόλιζαν ανθρώπινα μέλη.

Με την καθιέρωση της λατρείας του Ασκληπιού οι ασθενείς κατέφευγαν στον ίδιο χώρο και αφού κοιμόντουσαν, ζητούσαν μέσ' από τα όνειρά τους να τους υποδειξεί ο Ασκληπιός τι είδους θεραπεία ν' ακολουθήσουν.

Άλλοι πάλι ασθενείς προτιμούσαν με δεμένα τα μάτια να βαδίζουν από την είσοδο του σπηλαίου μέχρι το μικρό λαβύρινθο που υπήρχε στο τέρμα, επιδιώκοντας μέσα από κάποιο ισχυρό σοκ την επικοινωνία με το θεό Ασκληπιό.

Όμως κι έχω από το σπήλαιο, στις απόκρημνες κορυφές της ακρόπολης, οι Λαρισαίοι έκαναν τις σπονδές τους προσφέροντας μέσα σε κέρνουνς όσπρια, μέλι, κρασί και λάδι, ενώ δεν παρελείπαν ν' ανάβουν και φωτιές σε διάφορες εποχές του χρόνου.

Χώροι που φαίνεται να έτυχαν ιδιαίτερης λατρείας ήταν και ο «πέτρινος θρόνος», καθώς επίσης και ο «πέτρινος θεός» - πρόσωπο πάνω σε βράχο - που για πολλούς απεικονίζει τον Ασκληπιό.

Οι λατρευτικές τελετές τερματίστηκαν στα κλασικά χρόνια, λόγω της προσάρτησης της Λάρισας από την Ιεράπετρα, η οποία στη συνέχεια καθιέρωσε κι αυτή τη λατρεία του Ασκληπιού. Απόδειξη της ιδιαίτερης λατρείας που έτυχε ο θεός στην Ιεράπετρα, είναι και το

2. Η Καλαμαύκα είναι ορεινό χωριό του Λασιθίου και ανήκει στο διευρυμένο Δήμο της Ιεράπετρας.

1

2

3

4

Εικόνα 1-4: 1. Η ακρόπολη της αρχαίας κρητικής Λάρισας (σημ. Κάστελος) – 2. Η σπηλαιώδης εκκλησία του Τιμίου Σταυρού (πρώνι ιερό σπήλαιο) στην κορυφή του Καστέλου – 3. Ο «Πέτρινος Θρόνος» κι αυτός στην κορυφή της αρχαίας ακρόπολης – 4. Ο «Πέτρινος Θεός». Ορατός κυρίως τους καλοκαιρινούς μήνες και μάλιστα τις απογευματινές ώρες.

τεράστιο ακέφαλο άγαλμά του που κοσμεί σήμερα την πλατεία Κορνάρου στο Ηράκλειο. Το άγαλμα μεταφέρθηκε εκεί από την Ιεράπετρα το 1552 από το γενικό προβλεπτή Κρήτης Gian Bembo.

Οι ανασκαφικές έρευνες που έγιναν πολύ καθυστερημένα στο πρώτο μισό του περασμένου αιώνα πάνω στην ακρόπολη από το J. Pendlebury κι αργότερα τον P. Faure, έφεραν στην επιφάνεια πλήθος πιλίνων αιγγείων, τα οποία προφανώς πήταν από τα τάματα των Λαρισαίων, καθώς κι ένα χάλκινο ειδώλιο λάτρη που βρέθηκε εντός του σπηλαίου, γεγονός που αποδεικνύει και την ιερότητα του συγκεκριμένου χώρου. Το ειδώλιο αυτό βρίσκεται σήμερα στο Μουσείο της Οξφόρδης.

Τις αρχαίες τελετές στον ιερό βράχο τις έχουν διαδεχτεί στις μέρες μας οι χριστιανικές, αφού το σπήλαιο έχει μετατραπεί σε εκκλησία του Τιμίου Σταυρού. Οι φωτιές που άναβαν στην ακρόπολη οι κάτοικοι της αρχαίας Λάρισας, έχουν δώσει τη θέση τους στις σημερινές «φρουνάρες» πάνω στις οποίες καίγεται ο Ιούδας τη νύκτα της Ανάστασης.

Η αίγλη όμως από τη λατρεία του Ασκληπιού δε λέει να σβήσει στις μέρες μας, αφού οι σύγχρονοι Ασκληπιιάδες της Καλαμαύκας, που δεν είναι και λίγοι, συνεχίζουν να διαπρέπουν στο χώρο της ιατρικής και όχι μόνο, γεγονός που είχε επισημάνει και ο ποιητής Ιωάννης Γιαννικάκης στην αρχή του περασμένου αιώνα στην περίφομη «Καλαμαυκιάδα» του.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ο ΑΣΚΛΗΠΙΟΣ ΚΑΙ ΟΙ ΑΠΑΡΧΕΣ ΤΗΣ ΙΑΤΡΙΚΗΣ. ΕΞΑΝΤΑΣ, 1996.

ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ANNA: Οι Πελασγοί, Νέα Θέσις, 1994.

ΜΑΡΚΟΠΟΥΛΟΣ Γ.: Γεράπετρος και Γεραπετρίτες, Αθήνα, 1981.

ΠΑΠΑΔΑΚΗΣ Ν.: Ιεράπετρα. Η Νύμφη του Λιβυκού, ΔΕΑΠΙ, 1982.

ΠΑΥΣΑΝΙΑΣ: Ελλάδας Περιήγηση 77, Αρκαδικά, Κάκτος, 1992.

ΣΙΕΤΤΟΣ Γ.: Τα Κρητικά Μυστήρια, Πύρινος Κόσμος, 1993.

ΣΤΡΑΒΩΝ: Γεωγραφικά 9, Κάκτος, 1994.

ΧΡΗΣΤΑΚΗΣ Ι.: Η Ιεράπετρα, ΔΕΑΠΙ, 1994.

ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ ΔΑΥΛΟΣ: Τεύχος 216, 1999.

P. FAURE: Ιερά Σπήλαια της Κρήτης, Βικελαία Βιβλιοθήκη, 1996.

ΣΠΗΛΑΙΟΛΟΓΙΚΕΣ ΕΡΕΥΝΕΣ ΣΤΗ ΡΟΔΟ**

από τον

ΝΙΚ. ΠΑΠΑΝΙΚΟΛΑΟΥ*

1. ΣΠΗΛΑΙΟ ΑΓ. ΓΕΩΡΓΙΟΥ (BOYNI) ΚΑΛΥΘΙΩΝ (Α.Σ.Μ. 4423)

Ιστορικό: Το σπήλαιο είναι επίσης γνωστό ως Σπήλαιο της Καλαμωνιάς από την ονομασία της ευρύτερης περιοχής. Οι ντόπιοι το θεωρούν μέρος ενός εκτεταμένου δικτύου, που συνδέεται με κάποιο βάραθρο στην κορυφή του Βουνού και βγαίνει στην απέναντι (ανατολική) πλευρά του. Άλλοι το θέλουν να φτάνει ως τα ενάλια σπήλαια του Ερημοκάστρου. Λένε όμως πως αυτό είναι πολύ δύσκολο να εξακριβωθεί, καθώς δύο προχώρησαν πέρα από κάποιο σημείο, αντιμετώπισαν αναπνευστικά προβλήματα από έλλειψη οξυγόνου.

Θέση - Προσπέλαση: Η θέση του σπηλαίου είναι στη ΒΔ. πλευρά του όρους Ψαλίδι ή Βουνί, που εκτείνεται μεταξύ Καλυθιών και Αφάντου, σε υψόμετρο 290 μ..

Βγαίνοντας από την κοινότητα Καλυθιών προς Ψίνθο, μπαίνοντας αριστερά στα 1800 μ. προς το εκκλησάκι του Αγ. Γεωργίου. Εκεί αφήνουμε τα αυτοκίνητα και βλέπουμε ψηλά στα απότομα βράχια την είσοδο του σπηλαίου να δίνει την εντύπωση πως η πρόσθαση σ' αυτήν είναι αδύνατη χωρίς ειδικές τεχνικές. Καθώς όμως διασχίζουμε το δασύλλιο από πεύκα πίσω από την εκκλησία και αρχίζουμε την ανάβαση, βλέπουμε πως το μονοπάτι, αν και λίγο επικίνδυνο, είναι βατό και χωρίς τεχνικά μέσα.

Περιγραφή σπηλαίου: Η είσοδός του από κατακόρυφη ελλειψοειδής έχει περιοριστεί σε σχεδόν τριγωνική – μάλλον από πολύ παλιά – με λιθοδομή και επιχωμάτωση από την πλευρά του προθαλάμου. Οι διαστάσεις της είναι 2,3 x 3,5 μ. και ανοίγεται προς Δ..

Ο προθάλαμος (I) είναι ιδιαίτερα ευρύχωρος (14 x 7 μ.). Το ύψος του σε μερικά σημεία φτάνει τα 10 μ.. Προς τα δεξιά γίνεται ανυφορικός και κλείνει. Σταγονορροή υπάρχει, αλλά οι λιθωματικές μορφές είναι διαβρωμένες και σαθρές. Στα αριστερά ξεχωρίζει ένας ογκόλιθος με επίπεδη επιφάνεια και πίσω του η είσοδος της Μαύρης Αίθουσας. Στην αριστερή της πλευρά υπάρχει καλοφτιαγμένη τριγωνική εσοχή ύψους περ. 30 εκ., μάλλον της ελληνιστικής περιόδου, οπότε και πιθανολογείται λατρευτική χρήση του χώρου.

Η Μαύρη Αίθουσα (II) είναι ένας χώρος διαστάσεων 9 x 9 x 7 μ. στα Β. του προθαλάμου. Εδώ πραγματοποιήθηκε το μεγαλύτερο μέρος των ανασκαφών του κ. Αδ. Σάμψων. Φαίνεται όμως πως κάποιοι προσπάθησαν να τις «συνεχίσουν». Ίσως να είναι οι ίδιοι που

* PAPANIKOLAOU N. Υπεύθυνος Τοπικού Τμήματος Ε.Σ.Ε. Δωδεκανήσου.

** Speleological research of Rodes, Greece.

με ανεκδιήγητη βαρβαρότητα έχουν σπάσει και αρκετούς σταλακτίτες και σταλαγμίτες. Η οροφή της αίθουσας είναι μαυρισμένη από φωτιές και το δάπεδο - το μεγαλύτερο μέρος του είναι σκαμμένο - γεμάτο ίνχνη «πολιπισμού» (κονσέρβες, πλαστικά κ.ά.). Το μαύρισμα, πάντως, της οροφής δεν είναι αποκλειστικά σύγχρονη υπόθεση, καθώς το μεγαλύτερο μέρος των επιχώσεων του δαπέδου αποτελείται από υπολείμματα καύσεων. Όμορφοι, πάντως, είναι οι σταλακτικοί σχηματισμοί απέναντι από την είσοδο.

Αλλάζοντας τελείως κατεύθυνση, μπαίνουμε στην *Κεντρική Αίθουσα* (ΙΙΙ), η οποία είναι προσβάσιμη και από τον προθάλαμο μέσω ενός χαμηλού περάσματος. Είναι ένας χώρος με οριζόντιο πατημένο δάπεδο, διαστάσεων $10,5 \times 8 \times 7 \text{ μ.}$, ο τελευταίος που δέχεται λίγο φως από έξω και ο τελευταίος που παρουσιάζει φερτές επιχώσεις από το εξωτερικό. Ο διάκοσμός του δεν είναι ιδιαίτερα εντυπωσιακός. Στο μέσα άκρο του φαίνεται άλλο ένα τμήμα των ανασκαφών, ενώ στα αριστερά ανοίγεται ένα μικρό πατάρι.

Ένα στενό πέρασμα $3-4 \text{ μ.}$, μας φέρνει μπροστά σε ένα σωρό από μεγάλες πέτρες. Η πτώση τους δεν φαίνεται να έγινε και πολύ παλιά. Δεξιά, κατεβαίνουμε σε μια χαμηλότερη, κατηφορική αίθουσα (ΙV), με δύσβατα περάσματα μέσα και αριστερά προς όμορφα στολισμένους θαλαμίσκους, χωρίς συνέχεια. Αριστερά, ένα απότομο ανέβασμα μας φέρνει επάνω από το σωρό των ογκολίθων στο «Υπερώ» (V), το πιο στολισμένο - ως εδώ - τμήμα του σπηλαίου. Ποικιλοί σταλακτίτες και σταλαγμίτες, μικρές κολόνες με δίσκους και μέδουσες, καθώς και κοιλώματα με ενεργά *gour*, συνθέτουν ένα σκονικό πολύ εντυπωσιακό για τα ροδιακά δεδομένα. Το δάπεδο εδώ είναι πολύ ανώμαλο και σχηματίζει πατάρια. Στο ψηλότερο σημείο, ένα άνοιγμα περ. $30 \times 40 \text{ εκ.}$, μόλις που μας επιτρέπει την είσοδο.

Το άνοιγμα ήταν αρχικά μικρότερο, αφού φαίνονται να βέβαια ίνχνη τεχνητής διεύρυνσης. Στο εσωτερικό του δυσπρόσιτου αυτού χώρου (VI) - διαστάσεων $7 \times 4 \times 2 \text{ μ.}$ - βρίσκουμε αξιόλογο στολισμό, ένα όμορφο υπερυψωμένο *gour* και λάσπη από *guano*. Εδώ εμφανίζονται τα τελευταία όστρακα, μάλλον από αγγεία που χρησίμευαν για τη συλλογή νερού, που συγκεντρωνόταν από τη σταγονορροή. Στα αριστερά, μία οριζόντια σκισμή $50 \times 20 \text{ εκ.}$, ύστερα από τεχνητή διεύρυνση προς τα κάτω, μας οδηγεί στο μεγαλύτερο θάλαμο (VII) του σπηλαίου. Ο θάλαμος αυτός είναι αρκετά πιο υγρός, με ανώμαλο και λασπώδες δάπεδο και ξεχωρίζει για το πλήθος και την ποικιλία των λιθωματικών μορφών του. Για κάποιο λόγο που δεν μπορούμε να εξηγήσουμε, οι σχηματισμοί εδώ είναι εύθραυστοι και εύθρυποι σαν χωμάτινοι, παρόλο που η υγρασία και η σταγονορροή είναι κανονικές. (Το φαινόμενο αυτό παρατηρείται σε περιπτώσεις όπου η σταγονορροή είναι υπερβολική και περιέχει χώμα το οποίο διαλύεται στην ασβετολιθική μάζα κάνοντάς την σαθρή). Κάποια ανοίγματα ενδέχεται να συνεχίζουν, αλλά αυτό είναι δύσκολο να εξακριβωθεί προς το παρόν.

Το σκαρίφημα που περιέχεται στην αναφορά του κ. Σάμψων είναι πιθανό να έγινε «με το μάτι» και παρουσιάζει κάποια απόκλιση ως προς τον προσανατολισμό και το σχήμα των αιθουσών VI και VII, αφήνοντας ανοικτό το ενδεχόμενο να μην ταυτίζονται με τις αντίστοιχες του δικού μας χάρτη.

Αρχαιολογικά δεδομένα: Οι ανασκαφές στο σπήλαιο έφεραν στο φως μερικά από τα αρχαιότερα ίνχνη ανθρώπινης δραστηριότητας στη Ρόδο. Ανεσκάφησαν 15 στρώσεις σε συνολικό βάθος $2,80 \text{ μ.}$, αποκαλύπτοντας πλήθος ευρημάτων τεραστίου ενδιαφέροντος. Βρέθηκε κεραμική σκεδόν εξ ολοκλήρου νεολιθική (με ελάχιστη ελληνιστική), άβαφη, έγ-

χρωμη και γραπτη, σε μεγάλη ποικιλία σχημάτων και μορίων. Θραύσματα από μελαφθαφή αγγεία παρουσιάζουν εξαιρετικά λεπτή εργασία και άψογη στίλβωση. Ακόμη βρέθηκε μεγάλος αριθμός εργαλείων από κοινή πέτρα (ψαμμίτης, ασβεστόλιθος κ.ά), από πυριτόλιθο, αλλά κυρίως από οψιδιανό, προερχόμενο από τρεις διαφορετικές περιοχές (Μήλο, Γυαλί Νισύρου και κάποια τρίτη περιοχή -μάλλον στη Μ. Ασία). Αξίζει επίσης να σημειωθεί το σπάνιο φαινόμενο της εμφάνισης, σε νεολιθικά στρώματα, χάλκινων εργαλείων.

Δεν υπάρχουν ακέραιοι σκελετοί, αλλά ένας περιορισμένος αριθμός ανθρωπίνων οστών (κυρίως δόντια και τμήματα κρανίων και άκρων από 20 συνολικά άτομα) βρέθηκε στα βαθύτερα στρώματα. Η διατάραξη κάποιων στρωμάτων δεν αποκλείει να είχε προϋπάρχει περίοδος ταφικής χρήσεως, ακολουθούμενη όμως από εκταφή των οστών για κατοίκηση. Η θέση αυτή θεωρείται μέρος μιας «κοινότητας» της εποχής, με βάση ένα υποθετικό οικιστικό κέντρο στον κάμπο των Καλυθιών και σε πιθανή σχέση με τις εγκαταστάσεις στην περιοχή του Ερημοκάστρου και του Πρ. Ηλία Αφάντου.

Από τα βιοαρχαιολογικά και παλαιοθοτανικά ευρήματα προκύπτει πως η κατοίκηση στο σπήλαιο δεν ήταν περιστασιακή αλλά τουλάχιστον εποχική, για δύο περιόδους το χρόνο. Οστά zώων και ψαριών μαρτυρούν τόσο κυνηγετική και αλιευτική δραστηριότητα, όσο και εκτροφή οικοσίτων zώων (κότες). Χρονολογικά, το διάστημα της κατοίκησης αυτής τοποθετείται στις περιόδους NAN I – III (Νεότερη Αιγαϊακή Νεολιθική), δηλαδή από το τέλος της 6ης ως το τέλος της 4ης χιλιετίας, οπότε το σπήλαιο εγκαταλείπεται λόγω αλλαγής των κλιματολογικών συνθηκών, αλλαγή που είχε ως αποτέλεσμα την καταστροφή των καλλιεργειών και τη δραματική αύξηση της υγρασίας (και συνεπώς της σταγονορροής) στο εσωτερικό του, ώστε να μην είναι πλέον κατοικήσιμο.

Μικροκλίμα - Πανίδα: Η θερμοκρασία στο εσωτερικό του σπηλαίου είναι 16-17 °C. Περιστασιακά συναντάμε λίγες υγρασίες. Αρκετά είναι τα έντομα (օρθόπερα, μυριάποδα, λεπιδόπτερα), τα ισόποδα και οι αράχνες, συχνά τα ίχνη ποντικών, ενώ ολοφάνερη είναι η συχνή παρουσία κατσικιών στον προθάλαμο και τους δύο πρώτους θαλάμους. Δυστυχώς, το ίδιο συμβαίνει και με την ανθρώπινη παρουσία.

Σε νεότερη (10/98) επίσκεψη, που έγινε για δειγματοληψία σπηλαιοθίων από τον κ. Κ. Παραγκαμιάν, βρέθηκε νέο είδος εντόμου (;), το οποίο θα μελετηθεί στο Πανεπιστήμιο Κρήτης και στη συνέχεια στη Γαλλία.

Επίλογος: Παρόλο που η εργασία αυτή αρχίζει να συντάσσεται στα τέλη του 1998 και είναι η πρώτη για λογαριασμό της Ε.Σ.Ε., πολλοί αλλοδαποί έρχονται και αναζητούν το σπήλαιο βάσει πληροφοριών που έχουν ήδη από τη χώρα τους.

Ο νεοσύστατος δήμος Καλλιθέας έχει εκδηλώσει ενδιαφέρον για την ανάδειξη του σπηλαίου, το οποίο όμως δεν ενδείκνυται για τη συνήθη τουριστική αξιοποίηση, καθώς λόγω της θέσης και των σπενών του περασμάτων δεν μπορεί σε καμία περίπτωση να χαρακτηριστεί επισκέψιμο. Η αξιοποίηση όμως αυτή είναι δυνατόν να γίνει μέσω μιας μόνιμης έκθεσης υλικού σχετικού με το σπήλαιο, σε ειδικά διαμορφωμένο χώρο του δήμου μαζί με άλλα, αρχαιολογικού και ευρύτερου τουριστικού ενδιαφέροντος, θέματα.

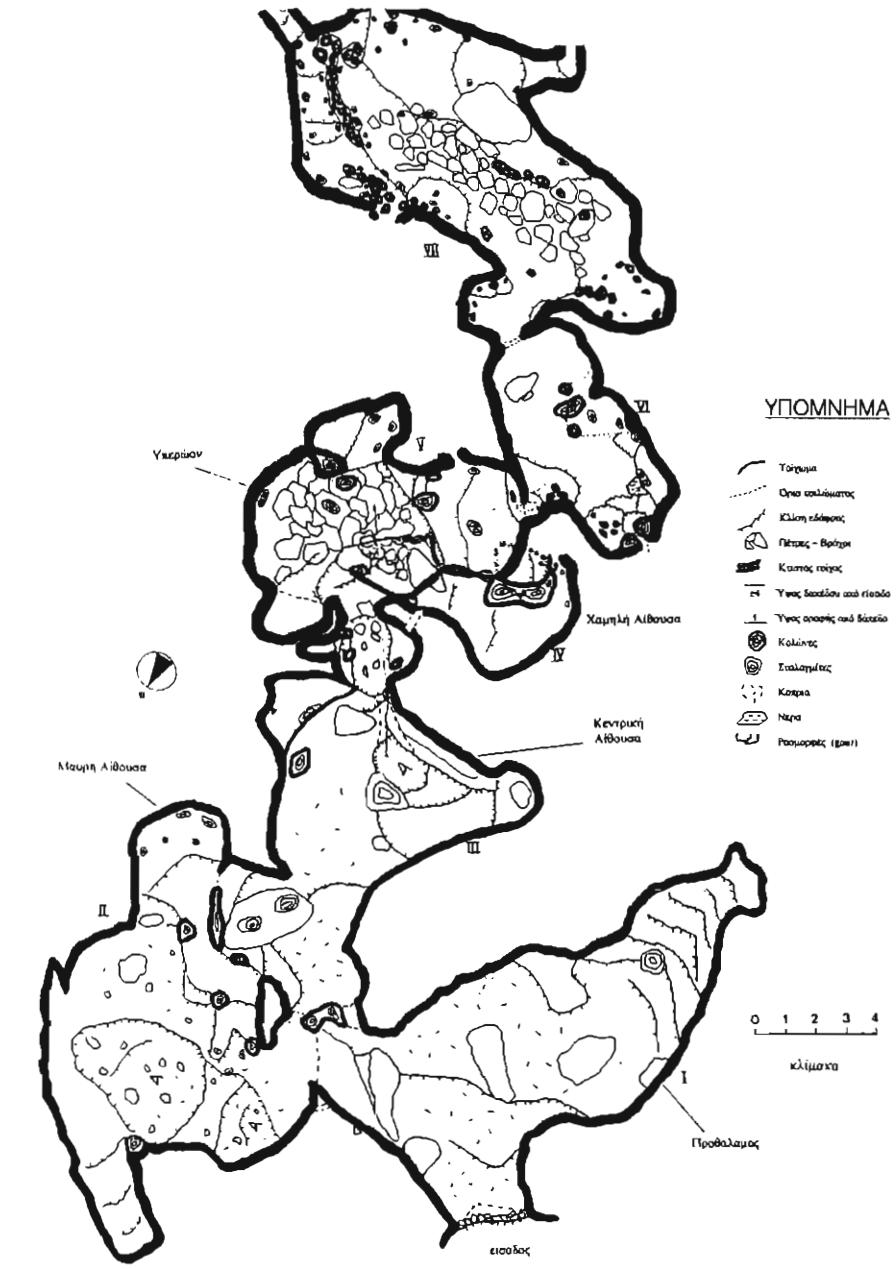
Στο σημείο αυτό, θα θέλαμε να ευχαριστήσουμε και από τη θέση αυτή τον Πρόεδρο του Τοπ. Τμήματος Κρήτης της Ε.Σ.Ε. κ. Καλούστ Παραγκαμιάν, ο οποίος τόσο πνευματικά όσο και σωματικά, συνέβαλε στην ολοκλήρωση της εξερεύνησης και της παρούσης μελέτης.

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΣΠΗΛΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ

ΣΠΗΛΑΙΟ ΑΓ. ΓΕΩΡΓΙΟΥ (ΒΟΥΝΙ) ΚΑΛΥΘΙΩΝ (Α.Σ.Μ. 4423)

ΜΕΤΡΗΣΕΙΣ: ΝΙΚΟΣ & ΕΙΡΗΝΗ ΠΑΠΑΝΙΚΟΛΑΟΥ

ΑΠΟΤΥΠΩΣΗ: Ν. ΠΑΠΑΝΙΚΟΛΑΟΥ

2. ΣΠΙΛΑΙΟ «ΝΕΩΣΟΙΚΟΣ» ΠΑΡΑΛΙΑΣ ΤΡΑΟΥΝΟΥ ΚΑΛΥΘΙΩΝ (Α.Σ.Μ. 7017)

Το σπίλαιο βρίσκεται στους νοτιόυς πρόποδες του λόφου του Ερημοκάστρου ή «Τραουνού», στο Βάκρο της μεγάλης παραλίας του όρμου Αφάντου. Η είσοδος του απέχει 5-6 μ. από τη θάλασσα, βρίσκεται στο ίδιο ύψος με την υπόλοιπη παραλία και είναι περίπου τριγωνική, με ύψος 5 μ. και πλάτος 6 μ. Το δάπεδο του σπηλαίου καλύπτεται από κροκάλες και κατακλύζεται συχνά από κύματα που μεταβάλλουν τη μορφολογία του, στερώντας έτσι την ακρίβεια από τους υψομετρικούς υπολογισμούς. Πολλοί αναφέρουν ότι θυμούνται, σε περιόδους που η θάλασσα τραβούσε τα χαλίκια του δαπέδου, να υπήρχε πέρασμα προς το σπίλαιο «Νεώσοικος II» (Α/Α: 37) σπηλαίο πλευρά.

Η παραπάνω ονομασία είναι αυθαίρετη, καθώς δεν αναφέρεται από τους ντόπιους καμία ιδιαίτερη ονομασία. Υπόλειμματα κονιάματος σε αρκετά σημεία της εισόδου δείχνουν ότι κάποτε (μάλλον επί παλοκρατίας) επιχειρήθηκε το φράξιμο ή ο περιορισμός της. Μεταξύ άλλων πιθανολογείται η χρήση της ως «ταρσανά» για τη φύλαξη βαρκών. Άλλωστε, ο ορμίσκος υπήρχε αρχαίο λιμάνι, ίσως και από τα Μυκηναϊκά ακόμη χρόνια. Ο Φωτίου θεωρεί τον όρμο αυτόν ως ένα από τα λιμάνια του εκτεταμένου δήμου με κέντρο τον Σαραντάπηχο (μετ. Καλυθιών-Παστίδας), που πιστεύει πως ήταν η αρχαία Αχαΐα της Ρόδου.

Η ονομασία Τραουνού έχει δοθεί στον όρμο και στο λόφο του Ερημοκάστρου, με το κυκλώπειο τείχος σπηλαίο και τους μυκηναϊκούς τάφους στους πρόποδες. Εδώ τοποθετείται ο αρχαίος δήμος Αστυπαλαιείς και η Βυζαντινή πόλη Ερμεία ή Αρμία. Το Τραουνού δεν έχει ετυμολογηθεί με βεβαιότητα και ενδέχεται να προέρχεται είτε από το μυκηναϊκό TARANU (Φωτίου) είτε από το περιεκτικό «τρα(γ)ο(β)ουνός» (Παπαχριστοδούλου), ενώ ο Biliotti το αναφέρει Τραϊνού. Η ντόπια λαϊκή εκδοχή που το συνδέει με τον αυτοκράτορα Τραϊανό, φαίνεται μάλλον αβάσιμη. Παρόμοια ονόματα απαντούν στην Τίλο (Τραούνα) και στην Πάτμο (Ταρανήσι και Τραοθούναρο).

Μέρος ενός ευρυτέρου δικτύου διακλάσεων, το σπίλαιο πρέπει να διευρύνθηκε ως το σημερινό του μέγεθος από τη δράση των κυμάτων. Τα τοιχώματα είναι γκρίζοι ασθετόλιθος, με πολλές σκισμές, χωρίς πεσμένα κομμάτια. Δεν υπάρχει διάκοσμος, αλλά το χειμώνα υπάρχει αρκετή σταγονορροή, προφανώς υπεύθυνη για το ξεκίνημα απόθεσης σταλακτιτικού υλικού σε ορισμένα σημεία. Δεν υπάρχει πρασινάδα στα τοιχώματα παρ' όλο που το σπίλαιο φωτίζεται κανονικά από τον ήλιο, εκτός από την «Κρύπτη» (πρόκειται για έναν θαλαμίσκο διαστάσεων περ. 2 x 1,5 x 3 μ., αθέατο από την κύρια αίθουσα, 4 μ. από την είσοδο και στα αριστερά, με σχετικά εύκολη πρόσβαση).

Η συχνή εισροή θαλασσίου νερού από τις θαλασσοταραχές φέρνει στο εσωτερικό πλήθος αντικειμένων, με αποτέλεσμα τα νεκρά έντομα να μην αποτελούν ενδείξεις για τη μικροπανίδα του χώρου. Στην είσοδο, όμως της Κρύπτης βρέθηκε (Ιανουάριος '96) μικρή ποσότητα γυανο και στο εσωτερικό της -ζωντανές- αράχνες και πεταλούδες.

Το βάθος του σπηλαίου είναι 16,4 μ., το μέγιστο πλάτος 9 μ. και η επιφάνειά του γύρω στα 90 τ.μ.

3. ΣΠΗΛΑΙΑ ΚΑΤΣΟΥΝΑΣ ΑΡΧΑΓΓΕΛΟΥ

Αναφέρονται από τους ντόπιους και ως «Σπηλιές του Αγάρ».

Πρόκειται για δύο δίδυμα σπήλαια με παράλληλους άξονες ανάπτυξης (Β-Ν). Βρίσκονται στη Ν. πλευρά του ομωνύμου υψώματος, στην περιοχή Φαγιού (αρχ. Φαγαί - με φρυμόνε ναό της Αρτέμιδος) Αρχαγγέλου. Η απόσταση μεταξύ τους είναι γύρω στα 30 μ. και η πρόσθαση σ' αυτά πολύ εύκολη.

Από την εθνική οδό Ρόδου - Λίνδου, 300 μ. μετά τη μονή Τσαμπίκας της καμπλής, μπαίνουμε αριστερά σε καματόδρομο. 500 μ. διασχίζουμε ένα πλάτωμα και μόλις αρχίσει ο κατίφορος προς την παραλία Σφουγγάρια, μπορούμε να διακρίνουμε καθαρά στα αριστερά μας τα σπήλαια, ούτε 50 μ. από το δρόμο. Το υψόμετρο εδώ είναι γύρω στα 120 μ..

a) ΣΠΗΛΑΙΟ «ΚΑΤΣΟΥΝΑ I» ΑΡΧΑΓΓΕΛΟΥ (Α.Σ.Μ. 7014)

Είναι το αριστερό από τα δύο σπήλαια και το πρώτο στο οποίο μας οδηγεί το μονοπάτι. Ψηλοί βράχοι υψώνονται στη πλάγια εμπρός από την είσοδο, οι οποίοι μαζί με έναν ογκόλιθο και μία καλοφτιαγμένη ξερολιθιά σχηματίζουν προαύλιο, αυτό που στο σκεδιάγραμμα ονομάζω «αίθριο».

Η είσοδος είναι τριγωνική με πλάτος 5 μ. και άλλο τόσο ύψος.

Το δάπεδο καλύπτεται από κοπριά, πέτρες και -σε μερικά σημεία- από σταλακτικό υλικό. Στα δεξιά και κατά μήκος του κεντρικού άξονα ανοίγεται κοιλωμα διαστάσεων 5 x 2 μ., που καρίζεται με καμπλή ξερολιθιά (0,5 μ.). Στο βάθος, πεσμένοι ογκόλιθοι φτάνουν σε ύψος τα 6 μ.. Ο άξονας του σπηλαίου έχει μήκος σκεδόν 18 μ., το μέγιστο πλάτος είναι γύρω στα 7 μ., ενώ το ύψος του φτάνει τα 6 μ.. Η επιφάνεια που καλύπτει είναι γύρω στα 84 τ.μ..

Το σπήλαιο κρηπιδωμοποιείται ως μαντρί για αιγοπρόβατα. Η κοπριά τους τραβά πολλά έντομα, ενώ καρακτηριστική είναι η απουσία νυχτερίδων.

b) ΣΠΗΛΑΙΟ «ΚΑΤΣΟΥΝΑ II» ΑΡΧΑΓΓΕΛΟΥ (Α.Σ.Μ. 7015)

Χαρακτηριστική είναι η ομοιότητα με το προηγούμενο σπήλαιο ώστε να δικαιολογεί το χαρακτηρισμό «δίδυμα». Έχουμε κι εδώ όμοιο «αίθριο», όμοια μορφή των εξωτερικών τοιχωμάτων, όμοια μορφή αλλά και διαστάσεις εισόδου.

Στη δεξιά πλευρά του αιθρίου, δύο μικρές λιθωματικές κολόνες σχηματίζουν στο τοίχωμα μια τριγωνική εσοχή που θυμίζει τράκι (φωτ. 04/2).

Στα 4,5 μ. από την είσοδο, υπάρχει ένα «σκαλί» (πιθανώς τεχνητό) ύψους περ. 0,5 μ., το οποίο όμως δεν εκτείνεται δεξιά ως το τοίχωμα, αφήνοντας έτσι το κοιλωμα που ανοίγεται εκεί (άλλη οξιοσημείωτη ομοιότητα) σε καμπλότερο επίπεδο. Επάνω σ' αυτό, μία μικρή λιμνούλα σχηματίζεται από τα νερά της έντονης κειμερινής σταγονορροής.

Στο μέσα άκρο του κοιλώματος (12,5 μ. από την είσοδο), ένας τεχνητός τοίχος ύψους 1,65 μ. φράγει μία μικρή διακλάδωση, η οποία όμως, φαίνεται -με μία μικρή επιφύλαξη- να μη συνεχίζει.

Στα αριστερά, στενά και δυσπρόσιτα πατάρια υψώνονται ως και τα 7 μ., ενώ στο βάθος συναντάμε την ίδια εικόνα του σωρού των ογκολιθών.

Το σπήλαιο καταλήγει σε μικρό φεγγάρι που «βλέπει» στην πίσω (Β) πλευρά του υψώματος. Άλλος φεγγάρις που δημιουργήθηκε στην οροφή, δείχνει καθαρά τη διεύθυνση του ε-

πιπέδου της διάκλασης, μια μικρή, δηλαδή, απόκλιση αριστερά από το κατακόρυφο.

Ο διάκοψμος εδώ είναι πλούσιοτερος από αυτόν του άλλου σπηλαίου, με αποκορύφωμα τους μικρούς κοραλλόμορφους σχηματισμούς που καλύπτουν το δεξιό τοίχωμα στο βάθος του σπηλαίου. Πολλοί, όμως, από τους σχηματισμούς μέχρι τα 12 μ. έχουν πρασινίσει.

Το μήκος του σπηλαίου φτάνει τα 23 μ., το μέγιστο πλάτος τα 7,5 μ. και το ύψος του πλησιάζει τα 10 μ., ενώ η επιφάνειά του είναι γύρω στα 96 τ.μ..

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΣΠΗΛΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ

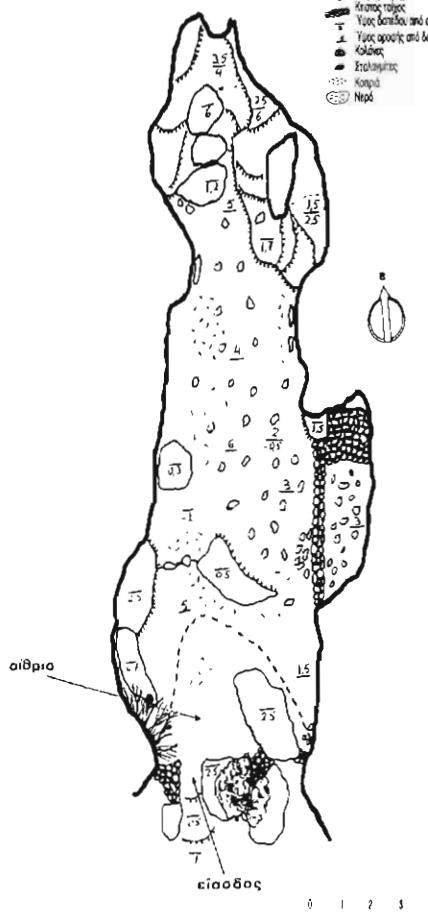
ΣΠΗΛΑΙΟ «ΚΑΤΣΟΥΝΑ Ι» περ. «ΦΑΓΙΟΥ»

ΑΡΧΑΓΓΕΛΟΥ ΡΟΔΟΥ (Α.Σ.Μ. 7014)

ΜΕΤΡΗΣΕΙΣ: ΝΙΚΟΣ & ΕΙΡΗΝΗ ΠΑΠΑΝΙΚΟΛΑΟΥ
ΑΠΟΤΥΠΩΣΗ: ΝΙΚΟΣ ΠΑΠΑΝΙΚΟΛΑΟΥ

Φεβρουάριος 1996

ΥΠΟΜΝΗΜΑ
Τοίχοι:
Όρμα καλύμπης
Κλεινός διάδοσης
Πέτρας - Βράχος
Κλεινός τοίχος
Υγρός διάδοσης από σπέσιο
Υγρός σρωτής από δάσος
Κάλαμος
Σπασμός
Κοράδι
Νερά

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΣΠΗΛΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ

ΣΠΗΛΑΙΟ «ΚΑΤΣΟΥΝΑ ΙΙ» περ. «ΦΑΓΙΟΥ»

ΑΡΧΑΓΓΕΛΟΥ ΡΟΔΟΥ (Α.Σ.Μ. 7015)

ΜΕΤΡΗΣΕΙΣ: ΝΙΚΟΣ & ΕΙΡΗΝΗ ΠΑΠΑΝΙΚΟΛΑΟΥ
ΑΠΟΤΥΠΩΣΗ: ΝΙΚΟΣ ΠΑΠΑΝΙΚΟΛΑΟΥ

Φεβρουάριος 1996

ΥΠΟΜΝΗΜΑ
Τοίχοι:
Όρμα καλύμπης
Κλεινός διάδοσης
Πέτρας - Βράχος
Κλεινός τοίχος
Υγρός διάδοσης από σπέσιο
Υγρός σρωτής από δάσος
Κάλαμος
Σπασμός
Κοράδι
Νερά

4. ΣΠΗΛΑΙΟ «ΜΑΥΡΟ ΝΕΡΟ» ΑΡΧΑΓΓΕΛΟΥ (Α.Σ.Μ. 7019)

Θέση - Ονομασία: Το σπήλαιο βρίσκεται στη θέση Αγ. Αθανάσιο, μεταξύ των περιοχών Κεραμί και Άνω Κλεισούρα, στη Ν. πλευρά μικρού λόφου στους ΝΑ. πρόποδες του προφύτη Ηλία, σε υψόμετρο 235 μ.. Είναι η αριστερότερη από μία σειρά τεσσάρων κοιλοτήτων που φαίνονται περί τα 150 μ. δεξιά του δύσβατου δρόμου προς Κ. Κλεισούρα.

Δεν αναφέρεται από τους ντόπιους όνομα, έτσι η ονομασία είναι αυθαίρετη και οφείλεται στα μαυρισμένα από την κοπριά νερά της λιμνούλας κατά την πρώτη επίσκεψη.

Περιγραφή: Ανεβαίνοντας 1,5 μ. σε έναν ολισθηρό βράχο, βρισκόμαστε στην είσοδο, η οποία έχει διαστάσεις 5 x 3,5 μ.. Στα δεξιά παραπρούμε ένα μάλλον τεχνητό κοιλωμα στο βράχο, σαν λεκάνη. Είναι σκεδόν κυκλικό, με διάμετρο γύρω στα 50 εκ. και βάθος γύρω στα 30 εκ.. Πιο μέσα και στα αριστερά, ξεχωρίζει το πλευρικό άνοιγμα ενός κούφιου σταλαγμίτη, που θυμίζει φούρνο. Στο βάθος δεξιά υπάρχουν δύο χαμπλά (0,8 μ.) περάσματα που σύμως δεν συνεχίζουν πολύ. Η οροφή είναι σκετικά χαμπλή και το δάπεδο από σκεδόν μονοκόμματη σταλακτική επικάλυψη. Ο στολισμός είναι πολύ καλός για το μικρό μέγεθος του σπηλαίου και αποτελείται κυρίως από σταλαγμίτες και μικρά δουρά, ενώ σε υψρές περιόδους σκηματίζεται στο βάθος μικρή λιμνούλα. Δυστυχώς μεγάλο μέρος των σκηματισμών έχει πρασινίσει, καθώς το ηλιακό φως τις πρωινές ώρες είναι άπλετο.

Ο κύριος άξονας έχει προσανατολισμό από Ν. προς Β. και μήκος 11 μ.. Το μέγιστο πλάτος είναι 7 μ., ενώ το ύψος δεν ξεπερνά τα 2 μ.. Το σπήλαιο καλύπτει επιφάνεια 50 περίπου τ.μ..

Η αίθουσα είναι ακατάλληλη για μαντρί λόγω του επικλινούς λιθωματικού δαπέδου, αλλά τα κατσίκια της περιοχής βρίσκουν συχνά εδώ καταφύγιο, έχοντας λειάνει με τα νύχια τους το δάπεδο επικίνδυνα.

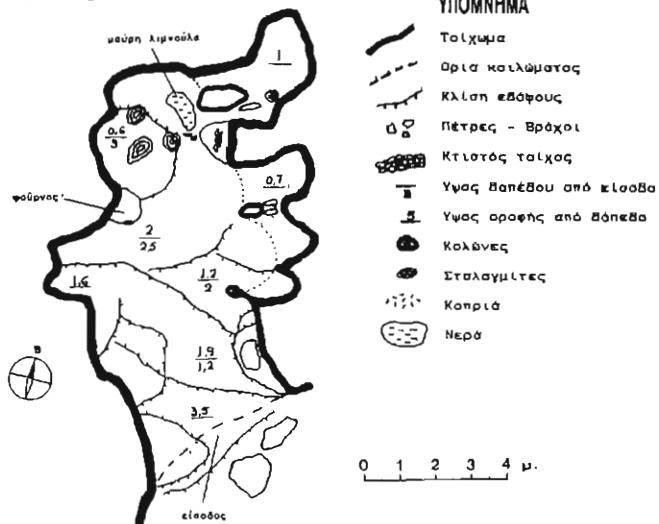
ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΣΠΗΛΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ

ΣΠΗΛΑΙΟ «ΜΑΥΡΟ ΝΕΡΟ» ΑΡΧΑΓΓΕΛΟΥ ΡΟΔΟΥ (Α.Σ.Μ. 7019)

ΜΕΤΡΗΣΕΙΣ: ΝΙΚΟΣ & ΕΙΡΗΝΗ ΠΑΠΑΝΙΚΟΛΑΟΥ

ΑΠΟΤΥΠΩΣΗ: Ν. ΠΑΠΑΝΙΚΟΛΑΟΥ

Φεβρουάριος 1996

5. ΣΠΗΛΑΙΟ «ΓΟΥΡΝΑ» ΑΡΧΑΓΓΕΛΟΥ (Α.Σ.Μ. 7012)

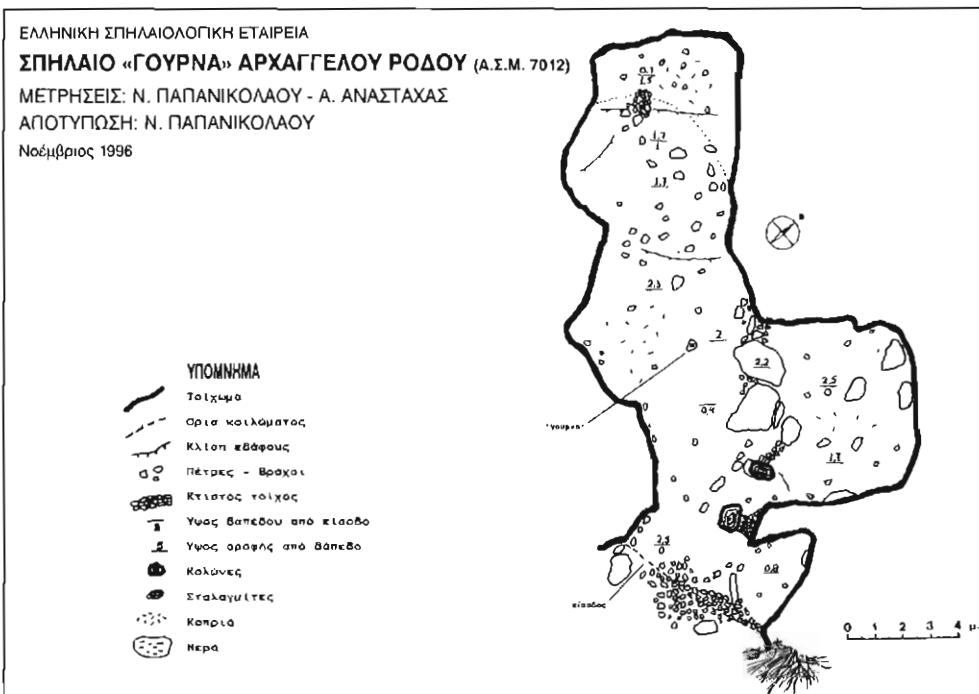
Το σπήλαιο βρίσκεται στην περιοχή Κλεισούρα, στη ΝΑ. πλευρά του Προφήτη Ηλία και συγκεκριμένα στη θέση Μάντρες Μπέρδη, στα δεξιά του δρόμου προς Κλεισούρα και σε μικρή απόσταση από το σπήλαιο «Μαύρο Νερό», σε υψόμετρο περί τα 250 μ..

Η είσοδος του, πλάτους 6 μ. και ύψους 2,5 μ., «βλέπει» προς Ν. και το μεγαλύτερο μέρος της περιορίζεται από βράχους και μια παλιά, χαμηλή (ή μισογκρεμισμένη) ξερολιθιά. 4 μ. πιο μέσα, το σπήλαιο ανοίγει προς τα δεξιά, σκηνατίζοντας ένα χώρο 6,5 x 5 μ. με μέγιστο ύψος 2,5 μ., που χωρίζεται με μία κολόνα, μερικούς ογκολίθους και στοιβαγμένες πέτρες. Μετά τα 10 μ. το σπήλαιο στενεύει και πάλι, με το πλάτος του να κυμαίνεται μεταξύ 4 και 7 μ.. Από τα 16 μ. το ύψος της οροφής αρχίζει να χαμηλώνει, ώστου η αίθουσα τελειώνει στα 20 μ..

Το όνομα είναι αυθαίρετο και οφείλεται σε μια πέτρα που έχει «φαγωθεί» από τη σταγονορροή και ξεχωρίζει στο μέσο του θαλάμου, 8 μ. από την είσοδο. Είναι όμως πιθανό να ταυτίζεται με αυτό που ο Φωτίου αναφέρει ως *Σπήλιο Μίχαλα Πλασάν II*. Στην περίπτωση αυτή, αναφέρεται μικρός αριθμός από άβαφα όστρακα.

Το σπήλαιο χρησιμοποιείται ως μαντρί και κατά συνέπεια, το δάπεδό του καλύπτεται από κοπριές. Ο αέρας και το ηλιακό φως μπαίνουν άνετα ως το βάθος του, με αποτέλεσμα την παραμόρφωση και το πρασινισμα των λιγοστών λιθωματικών σκηνατισμών.

Ο κεντρικός άξονας έχει μήκος 20 μ. και διεύθυνση από ΝΑ. προς ΒΔ. (310°), ενώ το μέγιστο πλάτος φτάνει τα 12 μ. και το ύψος δεν ξεπερνάει τα 2,5 μ.. Το εμβαδόν του χώρου είναι 135 τ.μ.. Η θερμοκρασία στο εσωτερικό ήταν στις 23.11.96, 22°C .

6. ΣΠΗΛΑΙΟ «ΚΟΥΖΙΑ» ΚΟΛΥΜΠΙΩΝ ΑΡΧΑΓΤΕΛΟΥ (Α.Σ.Μ. 7016)

Θέση: Το σπήλαιο βρίσκεται στην ομώνυμη θέση στη Β. πλευρά του υψώματος της Τσαμπίκας, πάνω από τον οικισμό των Κολυμπίων. Από τον κεντρικό δρόμο των Κολυμπίων με τους ευκαλύπτους, παίρνουμε τον πρώτο μεγάλο δρόμο δεξιά και τον ακολουθούμε ως το τέλος. Εκεί αρχίζει ανηφορικό μονοπάτι που ανεβαίνει ως τη φάτνη της Τσαμπίκας. Γύρω στα 300 μ., περνάμε ακριβώς μπροστά από τη είσοδο του σπηλαίου, η οποία, άλλωστε, φαίνεται και από τα Κολύμπια.

Περιγραφή: Η είσοδος είναι χαμηλή αφίδια, πλάτους 5 μ. και ύψους 2,5 μ.. Από κοντά, διακρίνουμε και μια δεύτερη, στα δεξιά της πρώτης, με πλάτος 3,5 μ. και ύψος 0,8 μ.. Μπαίνοντας από την κύρια είσοδο, ανεβαίνουμε αμέσως 1 μ. ψηλότερα, στον χαμηλό προθάλαμο ο οποίος «κόβεται» 7 μ. πιο μέσα, από έναν κοντρό σταλακτίτη για να συνεχίσει πίσω του άλλα 6 μ. ως διάδρομος του πηγαδιού. Χαρακτηρίστηκε έτσι γιατί στο τέρμα του ανοίγεται ένα στενό πέρασμα που αμέσως ψυρίζει σχεδόν κατακόρυφα προς τα επάνω, μέσα σε κροκαλοπαγές πέτρωμα.

Δεξιότερα, περνάμε στον κεντρικό προθάλαμο, 0,5 μ. ψηλότερα από τον προηγούμενο, όπου ανοίγεται και η δεύτερη είσοδος που αναφέραμε. Στην εσωτερική του πλευρά και κάπου 1 μ. ψηλότερα ανοίγεται ο ψηλότερος θάλαμος διαστάσεων 10 x 8 x 2 μ.. Ακόμη δεξιότερα, από ένα χαμηλό (= 1 μ.) πέρασμα πλάτους 4 μ., μπαίνουμε σε μια «αποκομμένη» αίθουσα 10 x 9 x 2,5 μ., την τελευταία του σπηλαίου.

Ο προσανατολισμός της εισόδου είναι από Β. προς Ν., αλλά ο μεγαλύτερος άξονάς του (23 μ.) έχει διεύθυνση από Α. προς Δ.. Το σπήλαιο καλύπτει έκταση γύρω στα 220 τ.μ..

Το εσωτερικό του είναι πολύ φωτεινό, με εξαίρεση την τελευταία αιθουσα. Ο αξιόλογος - κάποτε - διάκοσμός του είναι σήμερα αλλοιωμένος σε πολύ μεγάλο βαθμό και παρουσιάζει πρασινάδες σε πολλά σημεία, λόγω του φωτισμού. Οι παλιές λιθωματικές μορφές έχουν αξιόλογο μέγεθος, γεγονός που κάνει πιθανό το ενδεχόμενο να ήταν μικρότερην η είσοδος και να κατέπεσε μέρος της αργότερα, αφήνοντας το φως και το διοξείδιο του άνθρακος να καταστρέψουν το μικροκλίμα, φέρνοντας το στολισμό στη μορφή που βλέπουμε σήμερα.

Το όνομα προέρχεται από το επαγγελματικό (;) κουζίας < κουζί (Ραδ.) = μικρή βυτίνα (σταμνή). Στην Καπαβιά βρίσκεται επώνυμο Κουζοπούλης (πιθ. Κουζοπώλης).

7. ΣΠΗΛΑΙΟ «ΣΑΚΕΛΛΑΡΗ» ΑΡΧΑΓΤΕΛΟΥ (Α.Σ.Μ. 7022)

Το σπήλαιο βρίσκεται στην ευρύτερη περιοχή Στεγνών Αρχαγγέλου, στα αριστερά του δύσκολου δρόμου προς Κεραμί, 200 μ. μετά τη θέση Λαφτήρα. Πρόσκεπται για ένα χώρο 36 τ.μ., με κύριο άξονα από Β. προς Ν., μήκους 12 μ., πλάτους 2,7 – 3,8 μ. και μεγίστου ύψους 4,5 μ., κωρίς διάκοσμο. Ο χώρος δεν παρουσιάζει κλίση και μόνο το τελευταίο 1 μ. του είναι τεχνητά υπερυψωμένο κατά 1 μ.. Στην είσοδο (2,5 x 2,5 μ.) υπάρχουν υπολείμματα της ξερολιθιάς που κάποτε περιόρισε το πλάτος της. Το δάπεδο είναι οριζόντιο. Δεν υπάρχει στολισμός, αλλά πολλή κοπριά από τη φύλαξη αιγυοπροβάτων.

Στο σπήλαιο βρέθηκε κεραμική δύο ποιοτικών κατηγοριών, όμοια με τη φάση II του Κουμέλλου, καθώς και ένας μυλόλιθος από ψαμμίτη. Στο πλάτωμα που σχηματίζεται μπροστά από την είσοδο βρέθηκαν δοστρακα νεολιθικών αγγείων.

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΣΠΗΛΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ

ΣΠΗΛΑΙΟ «ΚΟΥΖΙΑ» ΑΡΧΑΓΓΕΛΟΥ ΡΟΔΟΥ (Α.Σ.Μ. 7016)

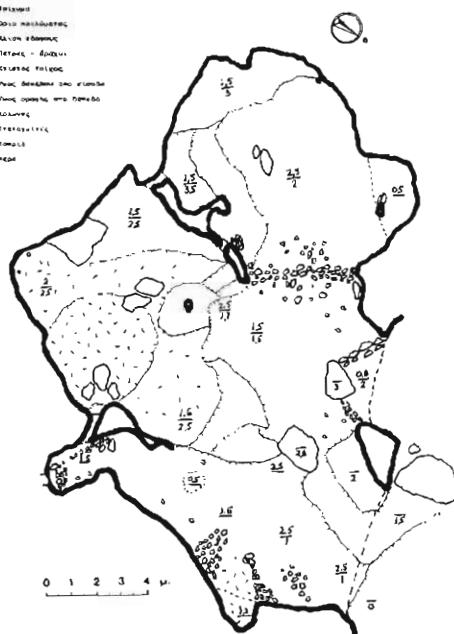
ΜΕΤΡΗΣΕΙΣ: ΝΙΚΟΣ ΠΑΠΑΝΙΚΟΛΑΟΥ - ΓΙΩΡΓΟΣ ΓΑΝΤΑΡΗΣ

ΑΠΟΤΥΠΩΣΗ: ΝΙΚΟΣ ΠΑΠΑΝΙΚΟΛΑΟΥ

Σεπτέμβριος 1996

ΥΠΟΜΝΗΜΑ

- Τοίχοι:
- Ορατοί καθόδηματα
- Άλινοι σύγκρους
- Πίλαις - Βράχοι
- Καυτής τοίχος
- Υγρός διαβούλων από κύρια
- Υγρός σφρήνης από περιβόλ.
- Βαλάνες
- Προστατικές
- Καράτες
- Νερά

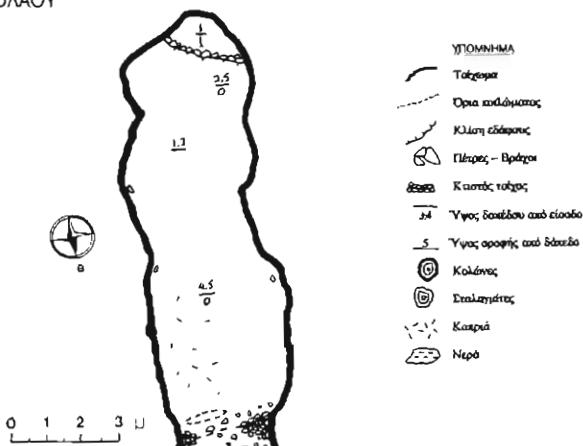
ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΣΠΗΛΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ

ΣΠΗΛΑΙΟ «ΣΑΚΕΛΛΑΡΗ» ΑΡΧΑΓΓΕΛΟΥ (Α.Σ.Μ. 7022)

ΜΕΤΡΗΣΕΙΣ: Ν. ΠΑΠΑΝΙΚΟΛΑΟΥ - Γ. ΑΠΟΣΤΟΛΑΚΗΣ - Α. ΑΝΑΣΤΑΧΑΣ

ΑΠΟΤΥΠΩΣΗ: Ν. ΠΑΠΑΝΙΚΟΛΑΟΥ

Δεκέμβριος 1997

8. ΟΡΥΓΜΑ «ΥΔΡΑΓΩΓΕΙΟ Ι» ΑΦΑΝΤΟΥ (Α.Σ.Μ. 7018)

Θέση: Βρίσκεται στην περιοχή Πύμαχα Αφάντου, στην πρώτη οδική είσοδο του χωριού. Η ορθότερη γραφή θα ήταν μάλλον 'Πύμαχα (επίμαχα), τοπωνύμιο γνωστό και αλλού για κτήματα αμφισβητούμενης κυριότητας. Στη Ν. πλαγιά του λόφου Μέσα Τραπεζία, μια συστάδα από πυκνές καλαμιές κρύβει την είσοδο του ορύγματος.

Ιστορικό: Οι παλιότεροι λένε πως κατασκευάστηκε επί Τουρκοκρατίας. Φήμες τοποθετούν την άλλη του έξοδο στα Μαριτσά (!). Άλλες ιστορίες θέλουν τους επίδοξους εξερευνητές του να μην θγαίνουν ζωντανοί. Έτσι, παρόλο που η είσοδός του είναι γνωστή και το νερό του ποτίζει παρακείμενα κχωράφια, κανείς, πριν την είσοδό μας, δε γνώριζε τίποτε για το εσωτερικό της «Τρύπας».

Δύο χρόνια μετά την πρώτη εξερεύνηση, κάποιος Ιταλός ανέφερε στον κ. Κ. Παραγκαμίαν του Τ.Τ. Κρότης της Ε.Σ.Ε. κάποιο σπήλαιο στην περιοχή Αφάντου, με την ονομασία «Παράδεισος» (*Grotta del Paradiso*). Σε επικοινωνία που είχα με τον κ. Παραγκαμίαν, μου είπε ότι βρήκε στοιχεία σε παλιό ιταλικό βιβλίο του βιολόγου Alessandro Ghigi, μαζί με ένα σκαρίφημα που έμοιαζε περισσότερο να δείκνει τεχνητή σήραγγα. Αυτό, μαζί με το γεγονός ότι η περιοχή κάτω από το όρυγμα ονομάζεται *Παραδείσι*, βεβαιώνει ότι πρόκειται για την ίδια κατασκευή. Στο παραπάνω βιβλίο αναφέρεται πως βάσει των ερευνών Ιταλών επιστημόνων (Dott. Brian & Soleri), η κατασκευή του ανάγεται στη Ρωμαϊκή εποχή.

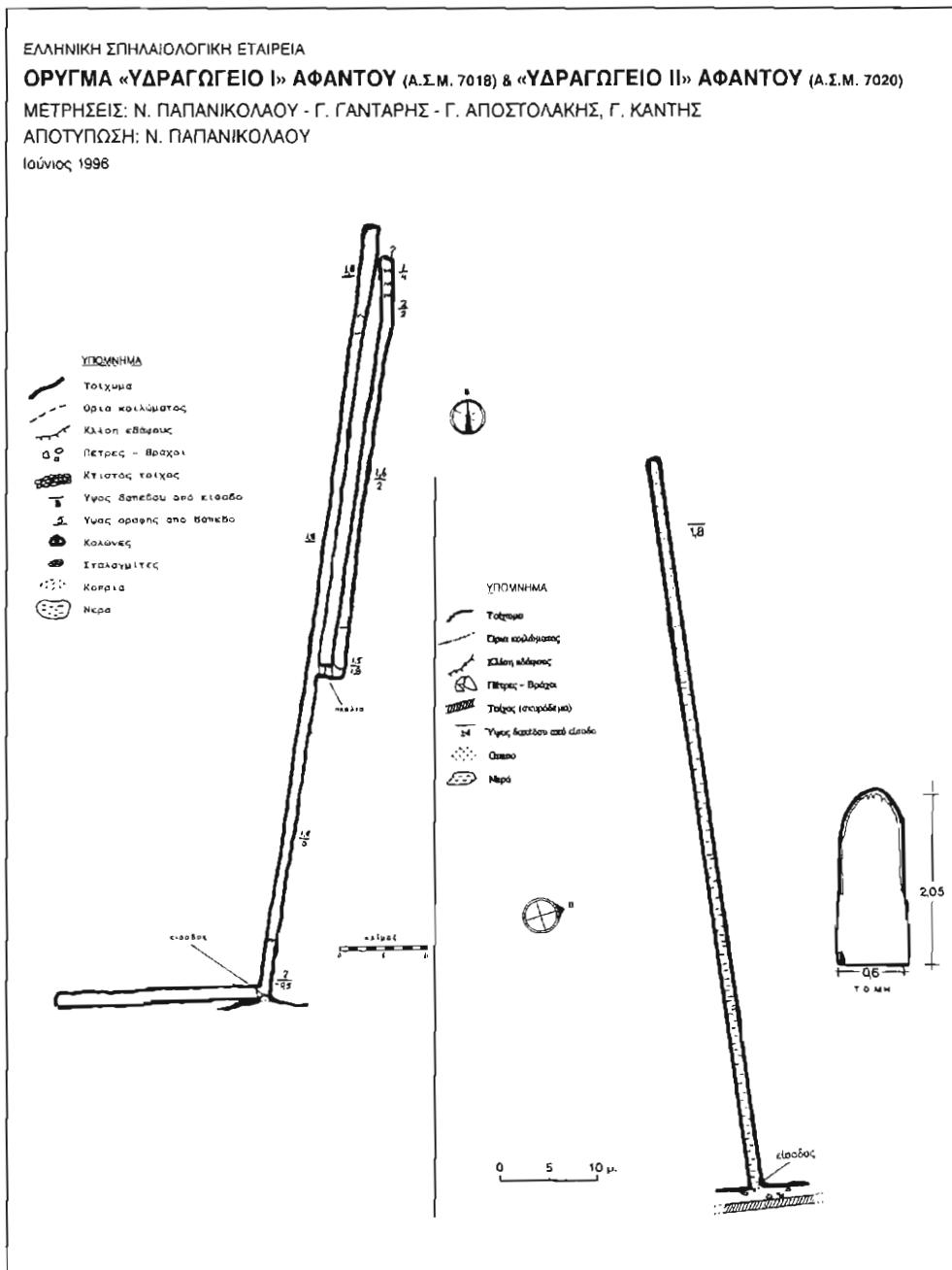
Περιγραφή: Από την περιγραφή της είσοδου στο εν λόγω βιβλίο, συμπεραίνουμε πως αυτή ήταν μεγαλύτερη και ένα τμήμα της προφανώς κατέπεσε. Έδω υπάρχει συγκεντρωμένο νερό, που φτάνει σε βάθος τα 0,7 μ.. Ο πυθμένας του καλύπτεται με λάσπη από άργιλο και γυανό. Καθώς προχωρούμε προς το εσωτερικό η στάθμη χαμηλώνει, για να συναντήσει το δάπεδο στα 60 μ.. Το μήκος του κεντρικού διαδρόμου είναι 86 μ. και παρουσιάζει μικρή (5°) κάμψη προς τα αριστερά κατά το μέσο του. Το τέλος του είναι καλοφτιαγμένο, σαν τοίχος. Δεξιά και αριστερά σε όλο του το μήκος υπάρχουν ανά 2 περίπου μ. μικρές εσοχές σε ύψος 1,5 μ., όπου μάλλον έμπαιναν λύχνοι. Στα 34 μ. υπάρχει διακλάδωση που ανεβαίνει δεξιά με δύο σκαλιά περί τα 2 μ. ψηλότερα και συνεχίζει παράλληλα και ως το ίδιο βάθος με τον κεντρικό διάδρομο, αλλά τελειώνει σε σωρό κχωμάτων που γεννά την απορία αν πρόκειται για ξαφνική εγκατάλειψη του έργου ή μεταγενέστερη πτώση της οροφής. Στο επάνω σημείο της διακλαδώσεως διακρίνονται ίχνη μεταγενέστερων επεμβάσεων για τη στήριξη της οροφής, μεταξύ των οποίων ξεχωρίζει πυρίμαχος πλίνθος συγχρόνου τύπου.

Από την είσοδο ξεκινάει επίσης και ένας κλάδος προς τα αριστερά με μήκος 19,5 μ.. Αυτός είναι στο μεγαλύτερο μέρος του στεγνός, ενώ στο τέλος του συναντούμε λίγους μικρούς σταλαγμίτες.

Η διάνοιξη του ορύγματος έγινε σε ανοικτόχρωμο ασβεστομιγή άργιλο (μάργα), του Νεογενούς. Η διατομή του είναι αψιδωτή με ύψος περί τα 2 μ. και πλάτος 70-80 εκ.. Ίχνη διάθρωσης υπάρχουν πολύ λίγα, ενώ σε μεγάλο μέρος του ο κεντρικός διάδρομος έχει «ντυθεί» με σταλακτικό υλικό, με αρκετούς μικρούς σταλακτίτες στην οροφή. Σε κάποια σημεία το κάλυμμα αυτό έχει αποκολληθεί στο κάτω μέρος των τοιχωμάτων εξαιτίας αφενός του νερού στο δάπεδο και αφετέρου της διείσδυσης ριζών σε μεγάλη έκταση.

Αξιοσημείωτος είναι και ο προσανατολισμός του άξονά του, με ελάχιστη απόκλιση από τη διεύθυνση Ν – Β.

Εξερεύνηση: Τη θέση της εισόδου μας υπέδειξε ο Φ. Δρακιού και στην ομάδα που πραγματοποίησε την πρώτη εξερεύνηση – μέτρησαν συμμετείχαν, εκτός από τον γράφοντα, οι Γ. Αποστολάκης, Γ. Γάνταρης και Γ. Καντής.

Μικροπανίδα: Ο Ghigi εκφράζει την έκπληξή του για την ανακάλυψη ενός ισοπόδου, του *Philoscia cellararia* εδώ, ενώ το είδος αυτό έχει βρεθεί μόνο στη Δ. Μεσόγειο. Στο ίδιο Βιβλίο αναφέρεται μεγάλος αριθμός νυχτερίδων (200 με 300 - από 2 είδη), αλλά εμείς βρήκαμε γύρω στις 20. Αράχνες και δίπερα προσελκύονται από την υγρασία της εισόδου.

Το όρυγμα συλλέγει τα νερά του ορίζοντα («μπρία» κατά το τοπικό ιδίωμα), τα οποία διαφορετικά θα πήγαν σε αναρίθμητα διαφορετικά σημεία, χωρίς να αφήνουν κανένα περιθώριο εκμετάλλευσης. (Παρόμοιες αρδευτικές κατασκευές στις Καλυθίες, οι ντόπιοι τις ονομάζουν «απολέμους»).

Διαστάσεις: Το συνολικό μήκος των διαδρόμων του ορύγματος είναι 158 μ., τα οποία καλύπτουν επιφάνεια 115 τ.μ..

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. E. BILLOTTI-A. COTTRET: «L' île de Rhodes» Μετ. Μαλλιαράκη – Καραβοκυρού.
2. ALESSANDRO GHIGI: «Ricerche faunistiche nelle Isole Italiane del' Egeo» Arch. Zooil. Ital, Vol XIII (1929).
3. Π. ΚΡΗΤΙΚΟΥ: Πατμιακά Τοπωνύμια, Δωδεκανησακόν Αρχείον, τ. 1, (1955).
4. Χ.Ι. ΠΑΠΑΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ: «Ιστορία της Ρόδου» (Β' έκδοση, Αθήνα, 1994, Επίμετρο).
5. Χ.Ι. ΠΑΠΑΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ: «Το Τοπωνυμικό της Ρόδου (Β' έκδοση, Ρόδος, 1996).
6. ΑΔΑΜ. ΣΑΜΨΩΝ: «Η νεολιθική περίοδος στα Δωδεκάνησα» (Αθήνα, 1987).
7. Κ.Φ. ΦΩΤΙΟΥ: «Η Ηγεμονία της Ρόδου στη Μεσόγειο» Δωδεκανησιακά Χρονικά, Τόμος ΙΓ' (Αθήνα, 1989).
8. Κ.Φ. ΦΩΤΙΟΥ: «Οι ακροπόλεις Ρημόκαστρο και Σαραντάπηχος – Πολιτιστικά των Καλλιθίων» (Ρόδος, 1990).

**ΒΑΡΑΘΡΟ - ΚΑΤΑΒΟΘΡΑ «ΣΤΟΙΧΕΙΩΜΕΝΗ»
ΕΛΙΚΩΝΑ ΒΟΙΩΤΙΑΣ**
(Α.Σ.Μ. Ε.Σ.Ε. 6577)**

από τους

ΝΙΚΟ ΛΕΛΟΥΔΑ - ΣΤΑΘΗ ΠΑΥΛΙΔΗ *

Η θέση του: Το βάραθρο - καταβόθρα «Στοιχειωμένη», βρίσκεται στο βουνό Ελικώνας στη Βοιωτία, σε υψόμετρο 1300 μέτρα περίπου και στο κέντρο οροπεδίου που βρίσκεται απέναντι και ανατολικά της «Παλιοβούνας» (ψηλότερης κορυφής του βουνού).

Η ονομασία του: Την ονομασία «Στοιχειωμένη ή Στοιχειωμένη» (Τρύπα - Καταβόθρα), την έχει πάρει από τους κατοίκους της περιοχής από πολύ παλιά, από τον παρακάτω μύθο:

«Τις νύχτες χωρίς φεγγάρι έβγαινε από τα βάθη της Τρύπας ένας τεράστιος τράγος, ο οποίος με τα βελάσματά του καλούσε τις γιδές από τα μεγάλα κοπάδια της περιοχής να έρθουν κοντά του... Μόλις αυτό γινόταν τις παρέσυρε και τις «γκρέμιζε» στο σκοτεινό βάθος της Τρύπας, δηλαδή στον άγνωστο και μυστηριώδη «κάτω κόσμο»...»

Το ιστορικό εξερεύνησής του: Παρ' ότι αναφέρεται στο αρχείο της Ε.Σ.Ε., ήδη από τη δεκαετία του '50, από τον αείμνηστο Γιάννη Πετρόχειλο, η ύπαρξή του είχε εντελώς ξεχαστεί, μέχρι το 1979, οπότε μετά από πληροφορίες του ντόπιου Γιάννη Σπυρόπουλου για την ύπαρξή του στο μέλος της Ε.Σ.Ε. Σιάθη Παυλίδη, διοργανώθηκε αποστολή εξερεύνησής του από τους:

Κώστα Ζούπη, Βαγγέλη Κωνσταντακάτο, Νίκο Λελούδα και τον προαναφερόμενο Στάθη Παυλίδη, όλους μέλη της Ελληνικής Σπηλαιολογικής Εταιρείας (Ε.Σ.Ε.).

Η παραπάνω ομάδα ξεκίνησε από το κοντινότερο χωριό Αγία Τριάδα (παλ. ονομασία: Κούκουρα), απ' όπου με οδηγό κάτοικο του χωριού (και «τεχνική υποστήριξη!» δύο μουλάρια, που κουβαλούσαν όλο τον εξοπλισμό) μετά από κοπιαστική πορεία 3.30' περίπου ωρών, έφτασε στην είσοδο του βαράθρου.

Μετά το ανάλογο «αρμάτωμα» κατέβηκαν στο βάθος των -55 μέτρων (πρώτο πηγάδι) σε εντελώς κατακόρυφη και «αρνητική» διάνοιξη σε ασβεστολιθικά πετρώματα.

Άξιοσημείωτο είναι ότι ο Γ. Πετρόχειλος αυτό μόνο το πρώτο πηγάδι είχε κατέβει και εξερευνήσει και συνεπώς είχε υπόψη του και αναφέρει στην έκθεσή του. Από τον πυθμένα

* LELOUDAS N. – PAVLIDIS ST. - Τακτικά μέλη της Ελληνικής Σπηλαιολογικής Εταιρείας (Ε.Σ.Ε.).

** «Stichiomeno» (Ghost) Cesspool-Abyss in Elikon mountain of Boeotia.

του (διαμέτρου 20 μέτρων περίπου), περνώντας από πολύ καμπλό πέρασμα, βρισκόμαστε σε δεύτερη αίθουσα (διαμέτρου 30 περ. μέτρων), από την ανατολική πλευρά της οποίας αρχίζει το δεύτερο πηγάδι του βαράθρου.

Αυτή η πρώτη έρευνα, λόγω ελλειψεως επιπλέον σκοινιών, σταμάτησε σ' αυτό το σημείο.

Μετά από μερικούς μήνες (1980) επανήλθαν για τη συνέχιση της εξερεύνησης οι : Νίκος Λελούδας, Στάθης Παυλίδης και ο Ιταλός Giannini Feruchio από τη Σπηλαιολογική Ομάδα της Trieste.

Οι παραπάνω κατόρθωσαν να κατέβουν και το δεύτερο (εντέλως ανεξερεύνητο μέχρι τότε) πηγάδι, στην αρχή (και για βάθος - 15 μέτρα) κατακόρυφο αλλά κλιμακωτό, και στη συνέχεια άλλα -40 μέτρα σε εντελώς αρνητική διάνοιξη. Στον πυθμένα του υπάρχει μεγάλη επικλινής αίθουσα, διαστάσεων 50 X 20 μέτρων, όπου παρατηρείται και αξιόλογος σταλακτικός στολισμός κόκκινου, κυρίως, χρώματος.

Από την άκρη αυτής της αίθουσας ξεκινάει το τρίτο και μεγαλύτερο πηγάδι, απροσδιόριστου, αλλά μεγάλου (κατά υπολογισμούς εκείνης της σπιγμής) βάθους, η κατάβαση-εξερεύνηση του οποίου αναβλήθηκε για την επόμενη φορά, λόγω του συνήθους προβλήματος της έλλειψης επιπλέον σκοινιών.

Αυτό επιτεύχθηκε το Μάρτιο του 1981 από τους Κώστα Ζούπη, Νίκο Λελούδα και Πέτρο Ρωμανά, οι οποίοι ύστερα από ανάλογη πολύτιμη και κοπιαστική πορεία (παρέα με τα απαραίτητα μουλάρια!), κατασκήνωσαν δίπλα στην είσοδό του και μετά από συνεχή παραμονή 18 ωρών στο εσωτερικό του κατόρθωσαν να κατέβουν και το τρίτο προαναφερθέν πηγάδι κατακόρυφου βάθους (όπως αποδείχθηκε) 100 μέτρων.

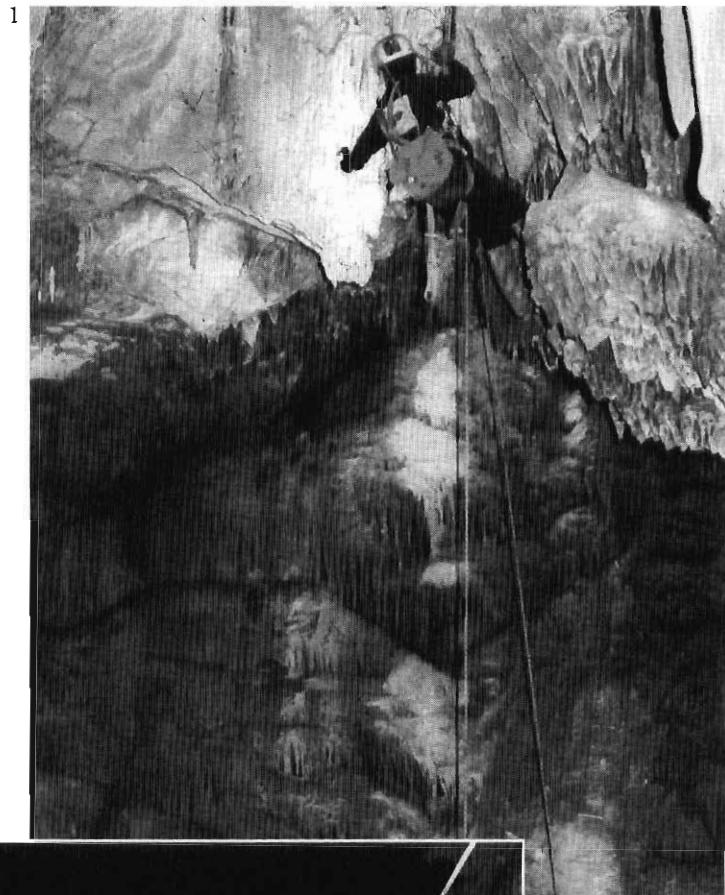
Αυτό το πηγάδι καταλήγει σε αίθουσα διαστάσεων 30 X 25 μέτρων, καλυμμένη στο δάπεδό της από μικρά βότσαλα.

Η εξερεύνηση αυτή πρέπει να σημειώσουμε ότι πραγματοποιήθηκε (από την κατάβαση του δεύτερου, τουλάχιστον, πηγαδιού και μετά) κάτω από καταρρακτώδη - στην κυριολεξία «βροχή» - προερχόμενη από τα νερά από τα κιόνια που έλιωναν στην επιφάνεια του εδάφους και έμπαιναν στο εσωτερικό του βαράθρου - καταβόθρας, τόσο από την είσοδό του - όσο (και περισσότερο) από άλλες μικρές τρύπες και σκισμές του ασβεστολιθικού εδάφους, δημιουργώντας μικρούς καταρράκτες και μόνιμη «βροχή» (με ό,τι μπορεί να σημαίνει αυτό για τους σπηλαιολόγους!) σε όλο το μήκος, πλάτος και ύψος του.

Από την αίθουσα που προαναφέρθηκε οι σπηλαιολόγοι (εν μέσω «καταιγίδας!», δε διαισθίωσαν πιθανή, οριζόντια ή κάθετη, συνέχεια του βαράθρου.

Αυτή βρέθηκε, μετά από έρευνες που άρχισαν μετά από 2-3 χρόνια από μέλη του (εν τω μεταξύ ιδρυθέντος το 1982 Σ.Π.Ε.Λ.Ε.Ο.), οι οποίες πραγματοποιήθηκαν κατά τους καλοκαιρινούς μήνες κλπ., δηλαδή εποχές που το βάραθρο δεν δέχεται καθόλου νερά.

Κατ' αυτές διαπιστώθηκε, μετά από επίοπο σκάψιμο - καθάρισμα σημείου του δαπέδου του τρίτου πηγαδιού, η ύπαρξη (μετά από πέρασμα και διανοίξεις ενδιάμεσων στενών και καλυμμένων με πολλή λάσπη οριζόντων και κάθετων περασμάτων) δύο ακόμη πηγαδιών, τα οποία εξερευνήθηκαν τα τελευταία χρόνια από τους προαναφερόμενους, καθώς - και - από μέλη του νεότερου Σ.Ε.Λ.Α.Σ.

Εικ. 1-2: Κατάβαση των απολαιολόγων της Ε.Σ.Ε. στο βάραθρο “Στοιχειωμένη” Ελικώνα Βοιωτίας.

Συνοψίζοντας, οι σπηλαιολόγοι έχουν φτάσει πλέον σε ένα κατακόρυφο βάθος από την επιφάνεια της τάξης των -330, -350 μέτρων (που πρέπει να είναι και το βαθύτερο σημείο του), κατατάσσοντας το συγκεκριμένο βάραθρο μεταξύ των μεγαλύτερων (και αρκετά δύσκολων στην εξερεύνησή τους) βαράθρων.

• Πρέπει επίσης να σημειώσουμε ότι, δεν είναι πλέον απαραίτητη η κοπιαστική πορεία με τα πόδια για την προσέγγισή του, γιατί εδώ και μερικά χρόνια, έχει διανοικτεί μέχρι σχεδόν την είσοδό του, χωματόδρομος που εξυπηρετούσε τη λειτουργία - ανενεργού πλέον - ευτυχώς, γιατί απειλούσε την ύπαρξή του - λατομείου μαρμάρου.

Σημείωση: Το ποραπάνω κείμενο για το Βάραθρο - Καταβόθρα «Στοιχειωμένη» Ελικώνα, δημοσιεύεται - έστω και καθυστερημένα - γιατί έχει παρατηρηθεί η ΟΛΟΚΛΗΡΩΤΙΚΗ απάλειψη της αναφοράς των ονομάτων των σπηλαιολόγων, καθώς και του ιστορικού των ΠΡΩΤΩΝ ΕΞΕΡΕΥΝΗΣΕΩΝ του, όπου αυτές έχουν αναφερθεί και τυχόν δημοσιευθεί.

SUMMARY

There is at Elicon mountain – Boeotia's province, at 1300 m. height from sea level, nearby to Agia Triada (Koukoura) village.

First, partial, exploration at 50ies decade by I. Petrochilos.

Continuation at 1979 by N. Leloudas, C. Zoupis and St. Pavlidis, and then at 1980-81 by N. Leloudas, St. Pavlidis, C. Zoupis and P. Romanas, at a total vertical depth of -350 m. and in five chambers between them.

ΤΟ ΣΠΗΛΑΙΟ «ΤΟΥ ΚΟΛΟΚΟΤΡΩΝΗ» ΥΔΡΑΣ
(Α.Σ.Μ. - Ε.Σ.Ε. 7100).**

από τους

ΓΙΩΡΓ. ΗΛΙΟΠΟΥΛΟ – ΝΙΚΟ ΛΕΛΟΥΔΑ –
ΔΗΜΗΤΡΗ ΛΕΜΠΕΣΗ – ΙΩΑΝ. ΦΩΤΟΠΟΥΛΟΥ*

Θέση: Το σπήλαιο βρίσκεται κοντά στην πόλη της Ύδρας, στην περιοχή Πεύγες, κοντά στην εκκλησία του Αγίου Ιωάννη, σε υψόμετρο 270 μέτρων και σε γεωγραφική θέση: Ν 37° 20' 616'', Ε 23° 28' 307'', με διεύθυνση εισόδου 355°.

Γεωλογική μορφή: Το σπήλαιο διανοίγεται στον ανωκρηπιδικό ασβεστόλιθο της zώνης της Πίνδου. Με βάση τις μετρήσεις και παρατηρήσεις των μελών της ομάδας διαπιστώθηκε: Εκπενές σύστημα διακλάσεων με κύρια διεύθυνση Βορρά-Νότο 355°/55° - και με δευτερεύουσες διεύθυνσεις Ανατολικά-Δυτικά και Βορειοδυτικά-Νοτιοανατολικά.

Η γενικότερη ανάπτυξη του σπηλαίου ακολουθεί τη διεύρυνση των ανωτέρω διακλάσεων.

Ιστορικό έρευνας: Στις 4 Σεπτεμβρίου 1999 ομάδα σπηλαιολόγων της Ελληνικής Σπηλαι-

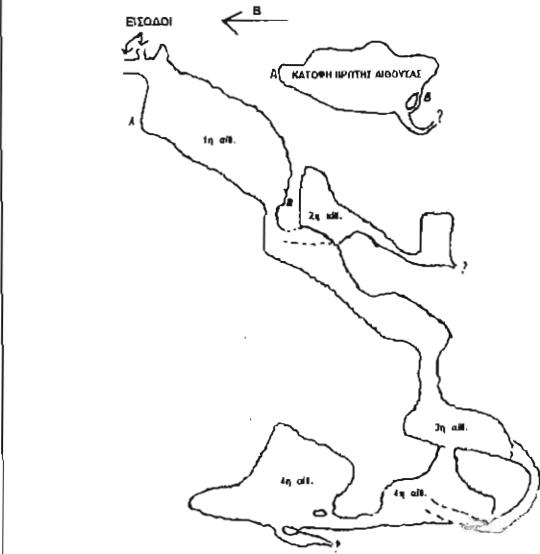

Εικόνα 1: Κατάβαση σπηλαιολόγου από τις στενές διόδους του σπηλαίου της Ύδρας.

* HLIOPPOULOS G. – LELOUDAS N. – LEMPESIS D. – FOTOPOULOU J. Τακτικά μέλη της Ε.Σ.Ε.

** «Kolokotronis» cave, Hydra island.

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΣΠΗΛΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ
ΣΠΗΛΑΙΟ «ΤΟΥ ΚΟΛΟΚΟΤΡΩΝΗ» ΥΔΡΑΣ (Α.Σ.Μ. 7100)
 ΜΕΤΡΗΣΕΙΣ-ΑΠΟΤΥΠΩΣΗ: Γ. ΗΛΙΟΠΟΥΛΟΣ, Ν. ΛΕΛΟΥΔΑΣ,
 Δ. ΛΕΜΠΕΣΗΣ, Ι. ΦΩΤΟΠΟΥΛΟΥ.

ολογικής Εταιρείας, αποτελούμενη από τους παραπάνω, μετά από συνευνόση με το δήμαρχο της Ύδρας κ. Κων. Αναστόρουλο, εξερεύνησαν, χαρτογράφησαν και φωτογράφησαν το σπίλαιο.

Κατά την έρευνα διαπιστώθηκε σε αίθουσά του η ύπαρξη λαθροανασκαφής με ίκνη κεραμικών οστράκων άγνωστης εποχής.

Παρά τις επίπονες προσπάθειες των μελών της ομάδας, και μετά από συνεχείς διεισδύσεις σε στενά περάσματα ανοίγματος 25 x 25 cm, δεν διαπιστώθηκε η συνέχεια του σπηλαίου πέρα από τις διαστάσεις που περιγράφονται παρακάτω. Συνεπώς, το σπίλαιο δεν παρουσιάζει ενδιαφέρον για μελλοντική τουριστική ή άλλου είδους αξιοποίηση.

Διαστάσεις σπηλαίου: Υπάρχουν 4 αίθουσες από τις οποίες ξεκινούν αρκετοί στενοί διάδρομοι που καταλήγουν σε αδιέξοδα (τουλάχιστον για τις διαστάσεις του ανθρώπινου σώματος).

Το συνολικό μήκος του (εκτός των περιφερειακών στοών) είναι περίπου 50m. με συνεχή κατωφερική κλίση.

Κατά την γνώμη μας η μοναδική (αν υπάρξει) μελλοντική του έρευνα θα πρέπει να είναι καθαρά αρχαιολογικής μορφής.

SUMMARY

There is in Hydra island, Saronikos gulf, near Hydra's town, at 270 m. height from sea level.
 First exploration at 4th Sept. 1999 by above mentioned members of H.S.S.
 (Hellenic Speleological Society).
 There are four chambers at a 50 m. total sloping length.

ΒΑΡΑΘΡΟ «ΤΡΥΠΑ» ΦΕΝΕΟΥ ΚΟΡΙΝΘΙΑΣ (-190 μ.)** (Α.Σ.Μ. Ε.Σ.Ε. 6640)

από τον

NIKO ΛΕΛΟΥΔΑ*

Θέση: Το βάραθρο «Τρύπα» βρίσκεται στην ορεινή Κορινθία, σε υψόμετρο 1.800 μέτρων στη θέση «Κακοβούνι» του βουνού Νιουρντουσβάνα (αρχ. Πεντέλεια), που αποτελεί την ανατολική απόληξη στην Κορινθία του Χελμού (Αροάνια).

Πλησιέστερο χωριό είναι η Αρχαία Φενεός (Καλύβια).

Ιστορικό: Η πρόσφατη ιστορία του είναι συνδεδεμένη, δυστυχώς, με το μαρτύριο και το θάνατο εκατοντάδων ανθρώπων που συντελέστηκε στα θλιβερά χρόνια της Κατοχής (και ειδικότερα από το 1943 έως το 1945). Τότε, κρατούμενοι ομάδων ατάκτων στο γειτονικό μοναστήρι του Αγίου Γεωργίου, από τα γύρω χωριά, αλλά και από άλλα μέρη της Πελοποννήσου, οδηγήθηκαν κατά ομάδες στην είσοδο του βαράθρου, όπου εκτελέστηκαν και ρίχθηκαν στην «Τρύπα»...

Το 1945 ανασύρθηκαν από ειδικό συνεργείο του Αγγλικού στρατού όσα πτώματα ήσαν σε κατάσταση που μπορούσαν να αναγνωρισθούν από τους συγγενείς τους. Τα υπόλοιπα, λόγω της προχωρημένης αποσύνθεσής τους (και συνεπώς αδυναμίας αναγνώρισής τους), αφέθηκαν στο βάραθρο.

Έρευνα: Η «Τρύπα» εξερευνήθηκε για πρώτη φορά από τα μέλη της Ε.Σ.Ε. Νίκο Λελούδα και Στάθη Παυλίδη το 1981. Από τότε το «επισκέφθηκαν» οι ίδιοι 7-8 φορές, μέχρι το 1991, που (μετά από παράκληση συγγενών ανθρώπων που δεν είχαν αναγνωρισθεί και ανασυρθεί το 1945), οι προαναφερόμενοι ανέσυραν από τον πυθμένα του τους σκελετούς 150 (!) περίπου ατόμων, που σήμερα βρίσκονται στο παρακείμενο εκκλησάκι των Αγίων Πάντων, που κτίσθηκε ειδικά για την περίπτωση.

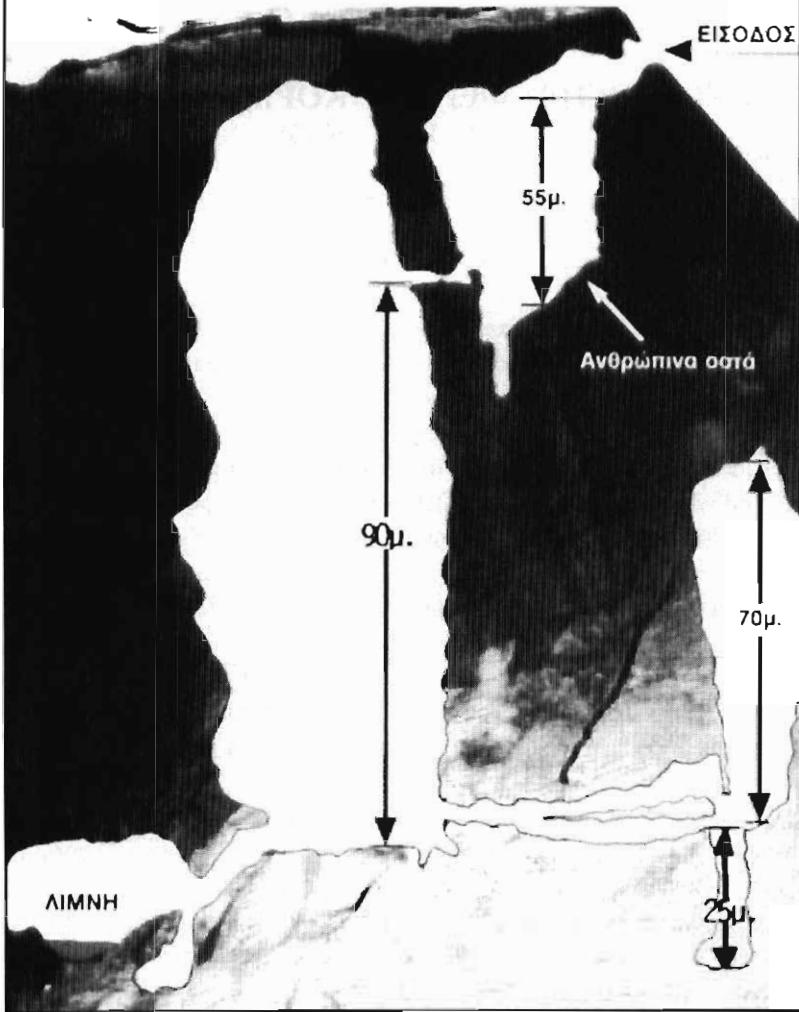
Περιγραφή-Διαστάσεις: Το πρώτο του τμήμα – «πηγάδι» έχει κατακόρυφο αρντικό βάθος 55 μέτρα, στα οποία πρέπει να προσθέσουμε 5 ακόμη μέτρα από την εξωτερική επιφάνεια – μέχρι το πρώτο «πατάρι» διαστάσεων 10 x 2 μέτρων (μήκος-πλάτος), από το οποίο και αρχίζει το κατακόρυφο και αρντικό πρώτο πηγάδι που αναφέρθηκε.

Το πρώτο αυτό πηγάδι καταλήγει σε πολύ επικλινές δάπεδο που έχει σχηματισθεί από τα φερτά υλικά που έχουν πέσει αλλά και ρίξει οι άνθρωποι από την είσοδό του, με αποτέλεσμα το φυσικό του δάπεδο να βρίσκεται ακόμη 15 μέτρα χαμηλότερα από το σημείο που ακουμπά-

* NIKOS LELOUDAS - Τραπεζικός-Σπηλαιολόγος, Τακτικό μέλος της Ε.Σ.Ε.

** «Tripa» (Hole) Abyss of Feneos in Corinthia.

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΣΠΗΛΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ
ΒΑΡΑΘΡΟ «ΤΡΥΠΑ» ΦΕΝΕΟΥ ΚΟΡΙΝΘΙΑΣ (Α.Σ.Μ. 6640)
 ΤΟΜΗ - ΜΕΤΡΗΣΕΙΣ: Ν. ΛΕΛΟΥΔΑΣ

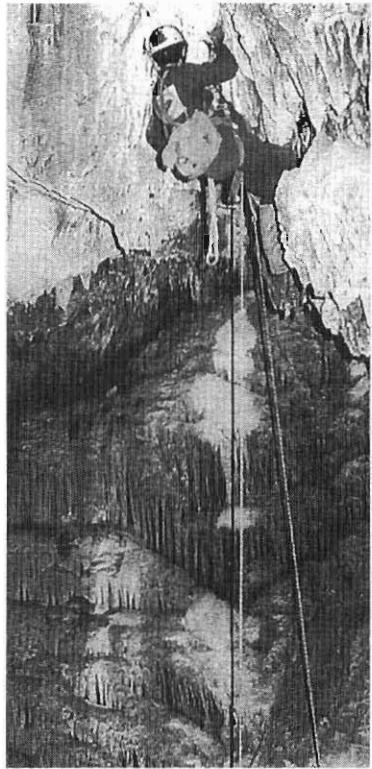

ει το σκοινί καθόδου, το οποίο συναντάται στο Νότιο άκρο της αίθουσας που σχηματίζεται και η οποία έχει διαστάσεις 60×50 μέτρα (μήκος-πλάτος) περίπου.

Στο Βόρειο άκρο της υπάρχει μικρό και στενό πυγάδι βάθους 10 μέτρων που καταλήγει σε επίσης μικρή αίθουσα διαστάσεων 4×2 μέτρα.

Στην μεγάλη αίθουσα που προαναφέρθηκε είχαν συσσωρευθεί όλοι οι σκελετοί, μαζί με μερικές δεκάδες (!) χειροθομβίδες, τις περισσότερες από τις οποίες έχουν θγάλει στην επιφάνεια οι παραπάνω σπηλαιολόγοι.

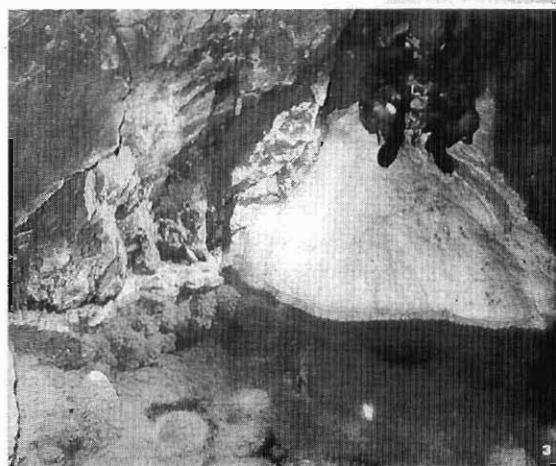
Τον Ιούλιο του 1996 οι ίδιοι, μαζί με το επίσης μέλος της Ε.Σ.Ε. Δημήτρη Λεμπέση, ανακάλυψαν εντελώς τυχαία σε μικρό πατάρι που βρίσκεται 15 μέτρα ψηλότερα (κάθετα) από το

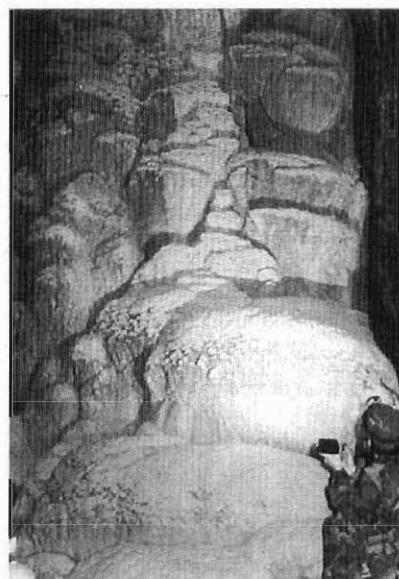
1

3

2

4

Εικ. 1-2-3-4: 1. Κατάβαση σπηλαιολόγου στο σπηλαιοθάραυρο «Τρύπα Φενεού Κορινθίας» (-190μ.) – 2-3-4. Εντυπωσιακός σταλαγμιτικός στολισμός της αιθουσας του σπηλαίου (φωτ. Ν. Λελούδας)

δάπεδο της μεγάλης αίθουσας και μετά από πολύ στενό διάδρομο μήκους 6 μέτρων, δεύτερο μεγάλο κατακόρυφο και αρνητικό πηγάδι βάθους 90-95μ. και διαμέτρου τουλάχιστον 30 μέτρων.

Κατά την έρευνα του τμήματος αυτού του σπηλαιοθάραυρου, που έγινε τον Αύγουστο του ίδιου χρόνου από τους παραπάνω με τη συνεργασία των μελών της Ε.Σ.Ε. Βαγγέλη Καβαλιέρου και Α. Μοράντο μετά την κατάβαση του δεύτερου μεγάλου αυτού πηγαδιού, αποκαλύπτεται αίθουσα διαστάσεων 30x8 μέτρων με πλούσιο ογκώδη σταλακτικό διάκοσμο. Ξεκινώντας απ' αυτήν και κατεβαίνοντας 10 περίπου μέτρα χαμηλότερα, υπάρχουν δύο ακόμη μικρότερες αίθουσες. Στην δεύτερη και τελευταία (προς αυτή την πλευρά – αριστερά της μεγάλης αίθουσας) υπάρχει ωραιότατη λίμνη που διαστάσεις 8x2 μέτρα και βάθος που φθάνει τα 2 μέτρα. Σημειωτέον ότι, ολόκληρη η αίθουσα με τη μικρή λίμνη έχει πλουσιότατο σταλακτικό και σταλαγματικό διάκοσμο.

Δεξιά της μεγάλης αίθουσας υπάρχει συνέχεια του σπηλαίου με στενούς διαδρόμους μήκους 80 περίπου μέτρων που οδηγούν σε πολύ στενό πέρασμα – «φεγγίτη» στο τέλος τους, περνώντας με δυσκολία, μέσα από τον οποίο διανοίγεται νέο πηγάδι βάθους 20-25 μέτρων, που εξερευνήθηκε τον Οκτώβριο του 1997 από τους Ν. Λελούδα, Στάθη Παυλίδη και Δημήτρη Τιμολόγο. Στον πυθμένα του διανοίγεται μικρή αίθουσα διαστάσεων 10x3 μέτρων, καταστόλιστη και αυτή, που είναι και το βαθύτερο σημείο ολόκληρου του σπηλαιοθάραυρου (-190 μέτρα περίπου).

Από το ίδιο πέρασμα-«φεγγίτη» και κοιτώντας προς τα πάνω, διαπιστώθηκε η ύπαρξη και άλλου «τυφλού» αρνητικού πηγαδιού μεγάλης διαμέτρου, που διανοίγεται προς την επιφάνεια του εδάφους σε ύψος 70 μέτρων περίπου.

Ολόκληρο το σπηλαιοθάραυρο είναι διανοιγμένο σε ασθεντόλιθο, εκτός των τελευταίων και βαθύτερων τμημάτων του που είναι αντίστοιχα διανοιγμένα σε ασταθή σχιστόλιθο.

Η θερμοκρασία του, ειδικά στα τμήματά του μετά το πηγάδι των 90 μ., είναι πολύ χαμηλή, της τάξης των 5-7 °C.

SUMMARY

There is near to Archea Feneos (Kalivia) village at Korinthia's province, Peloponnese.

First exploration at 1981 by N. Leloudas and St. Pavlidis continuously till 1991, when, above mentioned members of H.S.S. (Hellenic Speleological Society), removed from the vertical depth of -55 m. remains (skeletons) of, about, one hundred and fifty persons who there were since 1943-44.

Then and at 1996-97, above speleologists with cooperation of D. Lembessis, E. Kavalieros, A. Morando and D. Timologos, completed exploration etc., at a total vertical depth of -190 m. and seven chambers between them.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

N. ΛΕΛΟΥΔΑΣ, Περιοδικό «Αίπυτος», Δεκ. 1996.

N. ΛΕΛΟΥΔΑΣ, Περιοδικό «No Limits», Μάιος 1999.

ΣΠΗΛΑΙΟΛΟΓΙΚΕΣ ΕΡΕΥΝΕΣ ΣΤΗ ΣΑΜΟ**

από τους

ΣΤ. ΚΙΡΔΗ, ΓΡ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟ*

Ιστορικό: Ύστερα από πρόσκληση της Νομαρχίας Σάμου, κλιμάκιο της Ελληνικής Σπηλαιολογικής Εταιρείας επισκέφθηκε το νησί στο διάστημα 27 Φεβρουαρίου έως 2 Μαρτίου 1998 (πρώτη αποστολή) και από 10-15 Αυγούστου 1998 (δεύτερη αποστολή).

Την ομάδα της Ε.Σ.Ε. αποτελούσαν: Σταμάτης Κίρδης (υπεύθυνος αποστολής), Βαγγέλης Καθαλιέρος (σπηλαιοδύτης), Λάμπης Δημητρακόπουλος (φωτογραφία-βίντεο) και οι σπηλαιολόγοι Βασιλης Γιαγκίνας, Χριστίνα Γκάργκουλα, Φωτεινή Παπουτσή, Μάνθος Τάτσης και Γρηγ. Παπαδόπουλος (στη δεύτερη αποστολή).

Τις περιοχές των ορεινών και κυρίως ασβεστολιθικών όγκων της Σάμου είχαν επισκεφθεί στο παρελθόν ερευνητές και μελετητές, που είχαν εντοπίσει σπήλαια, βάραθρα, σπηλαιοεκκλησίες κ.λπ. Σημαντικότερη είναι η μελέτη του αείμνηστου Γιάννη Πετρόχειλου “Υδρογεωλογικαί Ἐρευναι εἰς Σάμον” (1952) η οποία περιλαμβάνει και την έρευνα σπηλαίων στις περιοχές Βαθέως-Μεσόκαμπου-Αγιάδων-Μύλων Πύργου-Καρλοβασίου-Καστανέας-Φούρνων-Σταυρινίδων-Μαραθόκαμπου-Κοσμαδαίων.

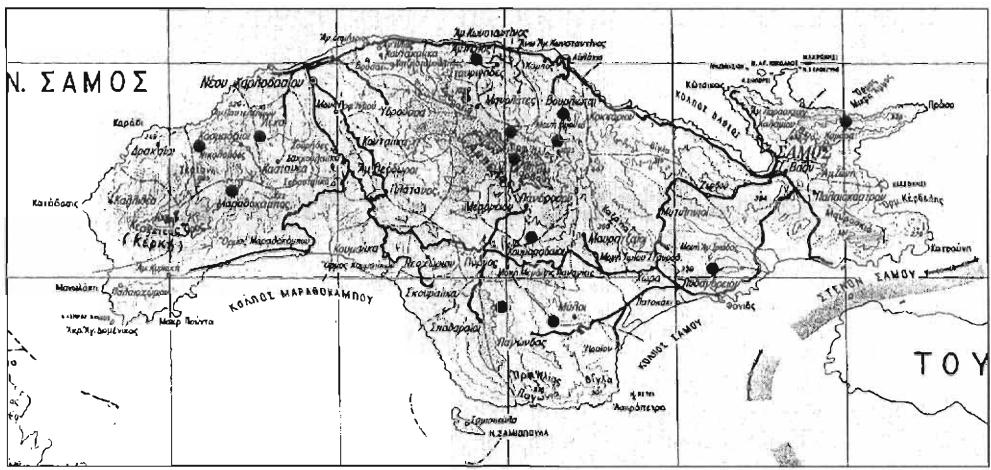
Γεωλογία: Στο νησί της Σάμου, το οποίο αποτελείται από τρείς κυρίως ορεινούς όγκους, συναντάμε δύο μεγάλες χαρακτηριστικές κατηγορίες πετρωμάτων. Τους παλαιούς γεωλογικούς σχηματισμούς, που ανήκουν στην Παλαιογωϊκή περίοδο και έχουν στη συνέχεια υποστεί μεταμόρφωση και τους νεότερους σχηματισμούς του Νεογενούς και του Τεταρτογενούς.

Τα παλαιά πετρώματα είναι τεκτονισμένα έντονα και κατακερματισμένα και λόγω μεγάλης τεκτονικής μετατόπισης δημιουργήθηκαν δύο λεκάνες (τάφροι) στο Καρλόβασι και στους Μυτιλινιούς, στις οποίες έχουν αποτεθεί τα Νεογενή, επίσης τεκτονισμένα, λόγω και νηφαιστειακής δράσης.

Οι νεογενείς αποθέσεις από μαργαϊκούς ασβεστολίθους, μάργες, κροκαλοπαγή, τραβερτίνες, νηφαιστειακούς τόφφους και αργιλούς, βρίσκονται πάνω από το μεταμορφωμένο σύστημα που αποτελείται από μάρμαρα - κρυσταλλικούς ασβεστόλιθους και σκιστόλιθους σε εναλλασσόμενη στρωματογραφική διάταξη. Τα νεογενή έχουν μεγάλο πάχος και καλύπτουν μεγάλο μέρος του νησιού.

* KIRDIS, ST. - PAPADOPoulos, GR. - Γεωλόγοι-Σπηλαιολόγοι, μέλη του Δ.Σ. της Ε.Σ.Ε.

** Speleological research in Samos island.

Εικ. 1: Στο χάρτη της Σάμου σημειώνονται με μαύρο κύκλο οι θέσεις στις ευρύτερες περιοχές των οποίων επεκτάθηκε η σπηλαιολογική έρευνα.

Οι τεταρτογενείς αποθέσεις από κροκάλες, λατύπες και αργιλίους περιλαμβάνουν υλικά απόσαθρώσεως νεογενών και μεταμορφωμένων πετρωμάτων και έχουν μεγάλη εξάπλωση στις ευρύτερες περιοχές Κάμπου Χώρας (αλλούσιακές προσχώσεις), Καρλόβασι και Μεσόκαμπου κυρίως.

Όπως είναι γνωστό στο μεταμορφωμένο σύστημα οι σκιστόλιθοι είναι κυρίως αδιαπέρατοι από το νερό, αλλά συμβάλλουν στη διαμόρφωση των υδροφόρων οριζόντων, που σχηματίζονται στα ασθετολιθικά πετρώματα, με τα οποία βρίσκονται σε επάλληλες στρώσεις και τα οποία λόγω καρστικοποίησεώς τους παρουσιάζουν υδατοπερατότητα. Συνεπώς πέραν της αξιοποίησης του υδροφόρου ορίζοντα για την ύδρευση της περιοχής, ευνοείται η διάνοιξη και δημιουργία υπόγειων εγκοιλιών, δηλαδή σπηλαίων, τα οποία και προσπάθησε να εντοπίσει η έρευνα της σπηλαιολογικής μας αποστολής.

Η περιοχή Κοκκαρίου, στην οποία επικεντρώθηκε κυρίως η σπηλαιολογική μας έρευνα, παρουσιάζει αρκετούς μεταμορφωμένους ασθετολιθικούς όγκους, σίωπας το Βουνό Άμπελος (π. Καρβούνι), στο οποίο αναβλύζει η πηγή της Μάνας (υψόμ. 52 μ.), από την οποία υδρεύεται η περιοχή στο Βόρειο τμήμα και η πηγή της Νεροτρουσιάς (υψόμ. 60 μ.), 2 χλμ. βόρεια του χωριού Μύλοι, από την οποία υδρεύεται το νότιο τμήμα, δεδομένου ότι από δυτικά και ανατολικά υπάρχουν αδιαπέρατοι σκιστόλιθοι και νεογενή ιζήματα.

Περιγραφή: Από την πρώτη αποστολή του κλιμακίου της Ε.Σ.Ε. και από την πρώτη στιγμή που φτάσαμε στη Σάμο είχαμε σαν οδηγό μας στις σπηλαιολογικές έρευνες τον Πρόεδρο της Κοινότητας Κοκκαρίου κ. Γ. Αμυρσώνη.

Την πρώτη ημέρα, το Σάββατο 28.2.98, αρχίσαμε την έρευνα από την περιοχή Μύλων-Πύργου, στην νοτιοανατολική πλευρά του υποσιού.

Την περιοχή αυτή είχαν επισκεφθεί στο παρελθόν διάφοροι εξερευνητές-μελετητές. Γνωστότερη είναι η μελέτη του I. Πετρόχειλου σε αποστολή της Ε.Σ.Ε. το 1952 (βλ. Βιβλιογραφία).

Στη μελέτη αυτή αναφέρονται τα σπήλαια «Στεφανή» με Αριθμό Σπηλαιολογικού Μητρώου Ε.Σ.Ε. 202, «Σπηλιά του Θόδωρου» (Α.Σ.Μ. 203), «Σπήλαιο τέρατος αποκαλύψεως» (Α.Σ.Μ. 183), «Σπήλαιο νεροτρουβιάς» (Α.Σ.Μ. 182).

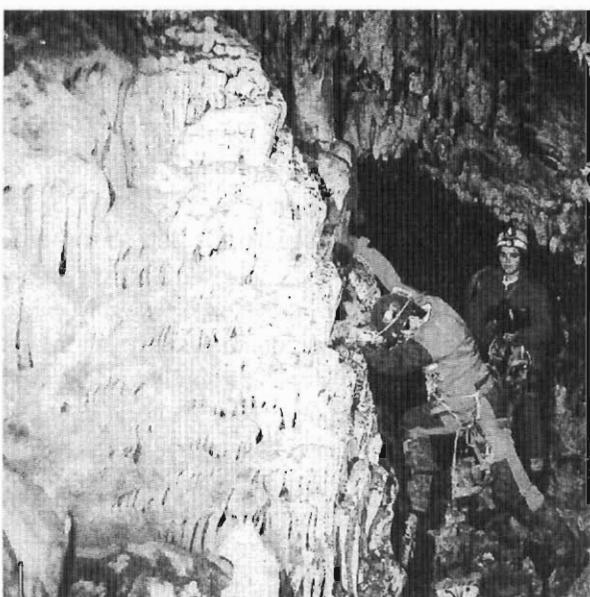
Σπήλαιο «Ανώνυμο Ι» (Α.Σ.Μ. 7105):

Επισκεφθήκαμε με τη συνοδεία του κ. Νομάρχη, ένα άλλο σπήλαιο, «Ανώνυμο Ι» το χαρακτηρίσαμε, που μας υπέδειξε ο κ. Αμυρσώνης, πολύ κοντά στην πηγή της νεροτρουβιάς. Για το σπήλαιο αυτό δεν έχουμε βρει στοιχεία σε παλαιότερες μελέτες.

Αποτελείται από δύο ορόφους. Ο πάνω όροφος είναι δαιδαλώδης με αξιόλογο στολι-

3

2

4

5

Εικ. 2-5: 2: Οι σπηλαιολόγοι της Ε.Σ.Ε., Σ. Κύρδης και Χ. Γκάργκουλα, κατά την εξερεύνηση του «Ανωνύμου Ι» σπηλαίου Νεροτρουβιάς περιοχής Μύλων-Πύργου (φωτ. Λ. Δημητρακόπουλος) – 3-5. Σταλακτικός και σταλαγμιτικός διάκοσμος του ίδιου σπηλαίου (φωτ. Β. Καβαλιέρος).

σμό από σταλακτίτες, σταλαγμίτες, και σταλακτικές κολώνες.

Υπάρχουν αρκετές μικρές αίθουσες που συνδέονται μεταξύ τους από μικρούς διαδρόμους. Πρόκειται για παλιά ανενεργή κοίτη ποταμού. Σε ορισμένες θέσεις υπάρχει συγκεντρωμένη μικρή ποσότητα ιζήματος.

Ο πάνω όροφος συγκοινωνεί με τον χαμηλότερο σε πολλά σημεία και σε τρία από αυτά που είναι και φαρδύτερα, κατεβήκαμε. Το πρώτο σημείο είναι ένα βάραθρο 10 μέτρων μέτρων, και χρειάστηκε σκοινί για την κατάβαση, ενώ αντίθετα στα άλλα δύο η κατάβαση γίνεται με ελεύθερη καταρρίκηση.

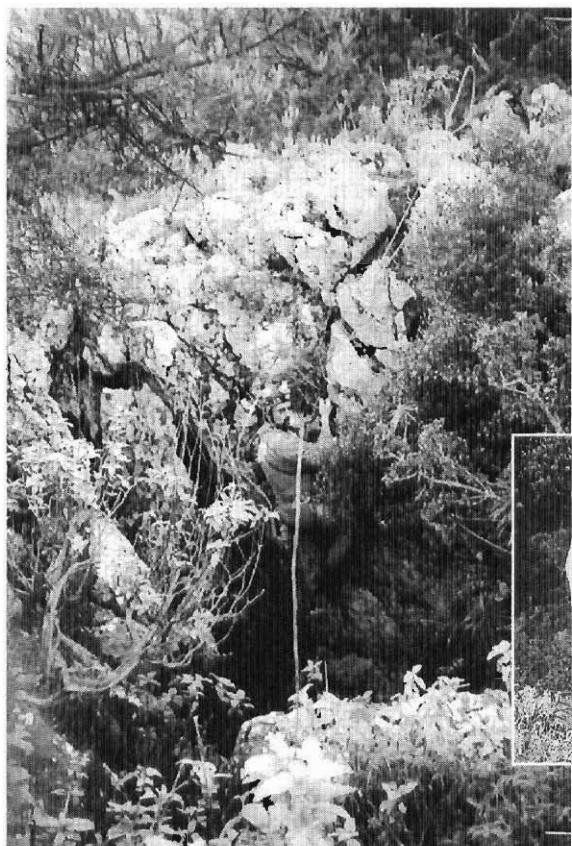
Ο κάτω όροφος είναι μια σχετικά πρόσφατη κοίτη υπόγειου ποταμού και λειτουργεί σε περιόδους πλημμύρας σαν πηγή υπερπλήρωσης. Εδώ δεν υπάρχει διάκοσμος, αλλά το νερό έχει σμιλεύσει τα βράχια με ευτυπωσιακό τρόπο δύνοντας θαυμάσια σκήματα και δημιουργώντας πολλούς διαδρόμους που εύκολα μπορεί κάποιος να καθεί προσωρινά. Είναι ένα από τα πιο διαδαλώδη σπηλαία που έχουν συναντήσει τα μέλη της ομάδας μας, αλλά οι σχετικά μικρές του διαστάσεις δεν το καθιστούν επικίνδυνο. Το δάπεδο είναι καλυμμένο εξ ολοκλήρου από πρόσφατα ποταμίσια ιζήματα. Σε έναν από τους διαδρόμους εντοπίσαμε τους σωλήνες από την υπερκείμενη γεώτρηση. Στο χαμηλότερο υψομετρικό σημείο του σπηλαίου υπάρχει βάραθρο 5-6 μέτρων που οδηγεί σε μια μικρή λίμνη. Πιθανά αυτή να είναι και η υδρολογική σύνδεση με την πηγή της νεροτρουβιάς.

Γενικά μπορούμε να πούμε ότι ο υπόγειος αυτός ποταμός ρέει στην επαφή του ασβεστόλιθου με τον κατώτερο μαρμαρυγιακό σχιστόλιθο. Ο ποταμός σήμερα εκβάλλει στην πηγή Νεροτρουβιά, ενώ ο κατώτερος όροφος του σπηλαίου είναι παλαιότερη κοίτη που σε περιόδους πλημμύρας δραστηριοποιείται (πηγή υπερπλήρωσης). Ο ανώτερος όροφος του σπηλαίου είναι πολύ παλιά κοίτη ανενεργή, γεγονός που επέτρεψε στον σταλακτικό διάκοσμο να αναπυκνωθεί. Είναι ένα δύμορφο και αξιόλογο σπηλαιο κατάλληλο για σπηλαιοτουρισμό, πάντοτε με τη συνοδεία ξεναγών σπηλαιολόγων.

Το πρώτη της επόμενης ημέρας, Κυριακή 1.3.98, εξετάσαμε πληροφορίες για ύπαρξη σπηλαίων στην ευρύτερη περιοχή Κοκκαρίου χωρίς να βρεθεί κάτι αξιόλογο. Για να έχουμε δύως καλύτερη αποτελεσματικότητα χωριστήκαμε σε δύο ομάδες. Η πρώτη ομάδα με τους Δημητρακόπουλο Λ., Γιαγκίνα Β., Καβαλιέρο Β., Παπουτσή Φ. παρέμεινε στην περιοχή Κοκκαρίου-Βουρλιώτων για να αξιολογήσει πληροφορίες για βάραθρα, ενώ η δεύτερη ομάδα με τους Γκάργκουλα Χ., Κύρδη Σ. και Τάτση Μ. επισκέφθηκε την περιοχή Μαραθόκαμπου-Κοσμαδαίων στα ΝΔ του νησιού.

Σπηλαιοβάθρο Ανώνυμο II (Α.Σ.Μ. 7106):

Η πρώτη ομάδα εξερεύνησε στην περιοχή Λάκες, στο θουνό Άμπελος, το σπηλαιοβάθρο «Ανώνυμο II». Το συνολικό βάθος είναι 60 μ. και αποτελείται από δύο επίπεδα. Η είσοδος είναι ένα μικρό βάραθρο 10 μέτρων που συνεχίζει με σάρα από πέτρες στον πρώτο θάλαμο, με βάθος 25 μέτρα. Στην αρχή του θαλάμου υπάρχει άνοιγμα 2x1 μέτρων, που καταλήγει στο δεύτερο θάλαμο με συνολικό βάθος 50 μέτρα. Στο πάτωμα του δευτέρου θαλάμου υπάρχει μικρή σχισμή 2 x 0,5 μέτρα και βάθος 1 μέτρο, όπου έκανε την προσπέλαση αδύνατη. Το σπηλαιο άνοιγμένο σε ασβεστόλιθο με ελάχιστο διάκοσμο, δεν παρουσιάζει τουριστικό ενδιαφέρον παρά μόνο αθλητικό (Καβαλιέρος Β.).

Εικ. 6-7: 6. Ο σπηλαιολόγος Λ. Δημητρακόπουλος κατά την κάθοδο στο βάραθρο «Ανώνυμο II» στις Λάκες (φωτ. Β. Καβαλιέρος) – 7. Οι σπηλαιολόγοι Δημητρακόπουλος Λ., Γιαγκίνας Β., Παπουτσή Φ. με τον Πρόεδρο κοινότης Κοκκαρίου, Γ. Αμυρσώνη στην είσοδο του βαράθρου στην περιοχή Λάκες, μεταξύ Κοκκαρίου-Βουρλιώτων (φωτ. Β. Καβαλιέρος).

7

6

Κοντά στο σπηλαιοβάθρο υπάρχουν δύο μικρά ανοίγματα που ίσως καταλήγουν σε σπηλαια, αλλά η εξερεύνηση πάντα αδύνατη εξαιπτίας του ότι οι κινητρόφοι της περιοχής τα έχουν μετατρέψει σε νεκροταφεία ζώων. Εδώ θέλουμε να επισημάνουμε ότι αυτό δε δημιουργεί μόνο πρόβλημα στην εξερεύνηση, αλλά και μόλυνση των υπογείων υδάτων της περιοχής (Καβαλιέρος Β.).

Η δεύτερη ομάδα επισκέφθηκε στην περιοχή Μαραθόκαμπου τα σπήλαια:

Σπήλαιο «Σαραντασκαλιώτισσα» (Α.Σ.Μ. 188):

Σπήλαιο με λαξευμένα σκαλοπάτια και μικρό εκκλησάκι της Παναγιάς. Η βαραθρώδης συνέχειά της μήκους 10μ. εισόδου του έχει μήκος περί τα 55 μ. και σταλακτίτες στην οροφή.

Βάραθρο «Γράβα πήτα» ή «Ψαράδες» (Α.Σ.Μ. 185):

Βρίσκεται απέναντι από το προηγούμενο και είναι βάραθρο 13 μ. βάθους εντός ρήγματος μαρμαρυγιακού σχιστόλιθου.

Σπήλαιο του «Πυθανόρα» (Α.Σ.Μ. 186):

Βρίσκεται δυτικά της Σαραντασκαλιώτισσας, στην περιοχή Κάτω Κιούρδων, με διαστάσεις της αίθουσάς του 60x10x5 μ. και εκκλησάκι στην είσοδο.

Σπήλαιο «Σιδερένιας πόρτας» (Α.Σ.Μ. 187):

Βρίσκεται δυτικά του σπ. Πυθαγόρα. Διάδρομος οδηγεί σε αίθουσα με σταλακτικό στολισμό (Βλ. Βιβλιογραφία - Δελτίο Ε.Σ.Ε.).

Παραπορήσαμε ότι τα παραπάνω σπήλαια δεν προσφέρονται για τουριστική αξιοποίηση με την συνήθη μορφή του μαγικού τουρισμού γιατί είναι μικρά σε μέγεθος, δεν υπάρχει η κατάλληλη υποδομή όπως δρόμοι, ρεύμα, το έδαφος είναι δύσβατο, μεγάλο το οικονομικό κόστος κ.λπ. Αντίθετα υπάρχουν δυνατότητες για ένταξη όλης της περιοχής σε μορφές ήπιου τουρισμού. Τα σπήλαια βρίσκονται σε μικρές αποστάσεις μεταξύ τους, μπορούν να γίνουν επισκέψιμα για μικρές ομάδες σπηλαιοτουριστών, με μικρό κόστος και χρειάζονται ελάχιστα έργα υποδομής, που δεν θα επιβαρύνουν το περιβάλλον.

Σπήλαιο της «Κακοπερατιανής» (Α.Σ.Μ. 190):

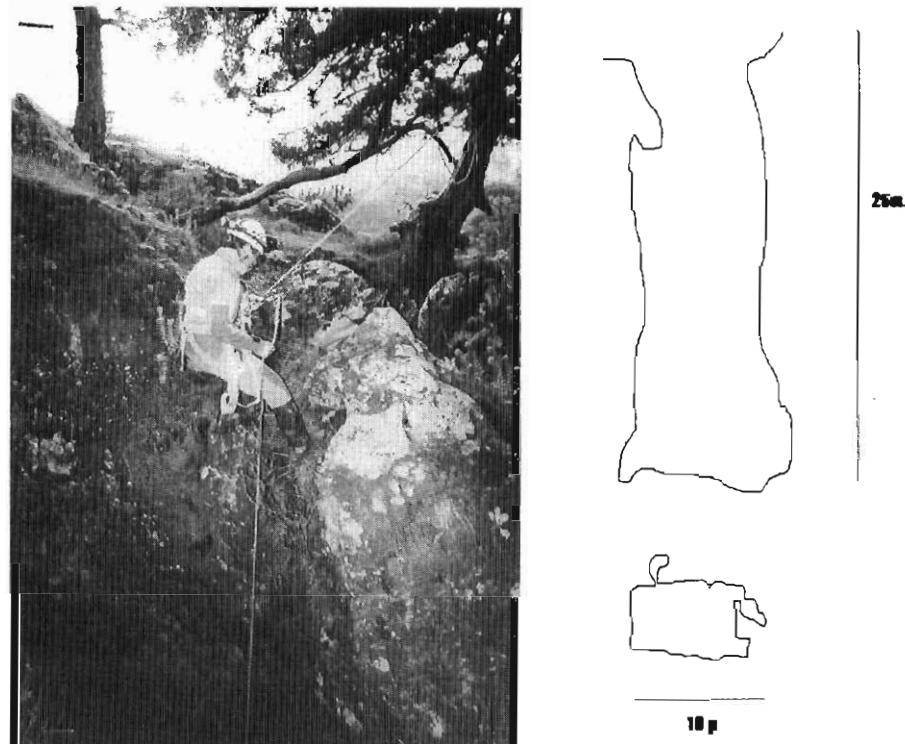
Με τη συνοδεία του κ. Νομάρχη Σάμου επισκεφθήκαμε στις 2.3.98 το σπήλαιο της «Παναγίας της Κακοπερατιανής». Αυτό βρίσκεται ΒΔ της μονής Ζωοδόχου Πηγής. Η προσπέλαση γίνεται από απότομο μονοπάτι στην αριστερή πλαγιά του φαραγγιού «Μεγάλο Σειτάνη» ή «Κακοπέρατο». Πρόσφατα στο πιο επικίνδυνο τμήμα του μονοπατιού τοποθετήθηκε προστατευτικό κιγκλίδωμα. Το σπήλαιο αυτό είναι εξερευνημένο από την Ε.Σ.Ε. με Α.Σ.Μ. 190 σε υψόμετρο 480μ. Β. Πλ. 37ο 44' και Α. Μήκος 23ο 48,8' (Πετρόχειλος 1952). Το σπήλαιο αποτελείται από μία αίθουσα 35x35 μ. και μέγιστο ύψος οροφής περίπου 20 μ. Στην είσοδό του υπάρχει ένα μικρό εκκλησάκι. Το σπήλαιο μπορεί να αποτελέσει πόλο έλξης πιστών (προσκυνηματικός τουρισμός) ή σε συνδυασμό με τα γειτονικά σπήλαια, τη γραφικότητα του φυσικού περιβάλλοντος και την διάσκιση του φαραγγιού Κακοπέρατο, να ενταχθεί σε εναλλακτικό-ειδικό σύστημα τουρισμού.

Εικ.8: Η ομάδα των σπηλαιολόγων της Ε.Σ.Ε στο σπήλαιο «Παναγίας της Κακοπερατιανής» (φωτ. Σ. Κίρδης).

Βάραθρο «του φανάρι η τρύπα» ή «το φανάρι» (Α.Σ.Μ. 7107):

Βρίσκεται περί τα εκατό μέτρα απόσταση από το εκκλησάκι, του Αγ. Ιωάννη στην περιοχή Κοσμαδαίων. Πρόκειται για βάραθρο βάθους 25 μέτρων, που εξερευνήθηκε από τους σπηλαιολόγους Γκάργκουλα Χρ., Κίρδη Στ. και Τάτση Μάνθο.

Εικ. 9. Κατάβαση στο βάραθρο «Φανάρι Τρύπα» Κοσμαδαίων του σπηλαιολόγου Μ. Ταάτση (φωτ. Σ.Κίρδης) και δεξιά τομή και κάτοψη του βαράθρου.

Σπήλαιο «Τρύπα του Τζετζέ» ή «Κασόλη» (Α.Σ.Μ. 191):

Βρίσκεται κοντά στο νεκροταφείο του χωριού Κοσμαδαίοι στην ανατολική πλαγιά του λόφου Κασόλαινα και σε υψόμετρο 420μ. Έχει διαστάσεις 34μ. x20μ. και βάθος 20μ.

Σύμφωνα με την άποψη των σπηλαιολόγων της Ε.Σ.Ε. που το επισκέφθηκαν Γιαγκίνα Β., Δημητρακόπουλο Λ., Καβαλιέρο Β. και Παπουτσί Φ. πρόκειται για ένα πανέμορφο σπήλαιο με πλούσιο σταλακτικό διάκοσμο και όμορφα γκούρ (μορφή σταλακτικού διάκοσμου - λιθωματικές λεκάνες), μπορεί να αποτελέσει με τα άλλα αξιοθέατα της περιοχής, πόλο έλξης τουριστών.

Σπήλαιο «Παναγιά η Σπηλιανή» (Α.Σ.Μ. 204):

Την τελευταία ημέρα της πρώτης αποστολής, δηλ. στις 3.3.98 επισκεφθήκαμε το σπήλαιο της «Παναγίας της Σπηλιανής» ή «Σπήλαιο της Φητούς». Βρίσκεται ανατολικά του Πυθαγορείου σε 80μ. υψόμετρο. Έχει μέγιστο μήκος 120μ., πλάτος 36μ. και βάθος 8,5μ. Στην είσοδό του υπάρχει ναΐσκος και μοναστήρι. Το σπήλαιο ακόμη και σήμερα χρησιμο-

ποιείται για λατρευτικούς σκοπούς. Ο μεγάλος όμως αριθμός επισκεπτών έχει προκαλέσει φθορές στο διάκοσμο του σπηλαίου.

Σπήλαιο «Βρυσούλια» (Α.Σ.Μ. 205):

Εκατό μέτρα ΝΑ της μονής της Σπηλιανής σε υψόμετρο 80μ. βρίσκεται το σπήλαιο «Βρυσούλια». Έχει μέγιστο μήκος 110μ., πλάτος 54μ. και βάθος 6,5μ.

Σπήλαιο «Ανώνυμο» (Α.Σ.Μ. 206):

Πενήντα μέτρα ΒΔ της μονής σε υψόμετρο 90μ. βρίσκεται ένα ανώνυμο σπήλαιο. Το μέγιστο μήκος του είναι 38 μ. και το πλάτος 15μ.

Και τα δύο αυτά σπήλαια έχουν αρκετό σταλακτικό διάκοσμο και θα μπορούσαν να είναι επισκέψιμα από σπηλαιοτουρίστες, αλλά δυστυχώς χρησιμοποιούνται από την μονή σαν σκουπιδότοπος και έχουν υποστεί πολλές φθορές. Εάν όμως απομακρυνθούν τα σκουπίδια και σε συνδυασμό με τα ήδη επισκέψιμα για θρησκευτικούς και ιστορικούς λόγους σπήλαια της Παναγίας της Σπηλιανής και το **Ευπαλίνειο όρυγμα**, (Α.Σ.Μ. 219) θα μπορούσαν να αποτελέσουν ένα σπηλαιολογικό πάρκο για την περιοχή. (Περισσότερα στοιχεία και χαρτογραφίσεις των παραπάνω σπηλαίων βλ. «ΔΕΛΤΙΟ Ε.Σ.Ε.»).

Εικ.10: Το Ευπαλίνειο όρυγμα. (φωτ. Λ. Δημητρακόπουλος).

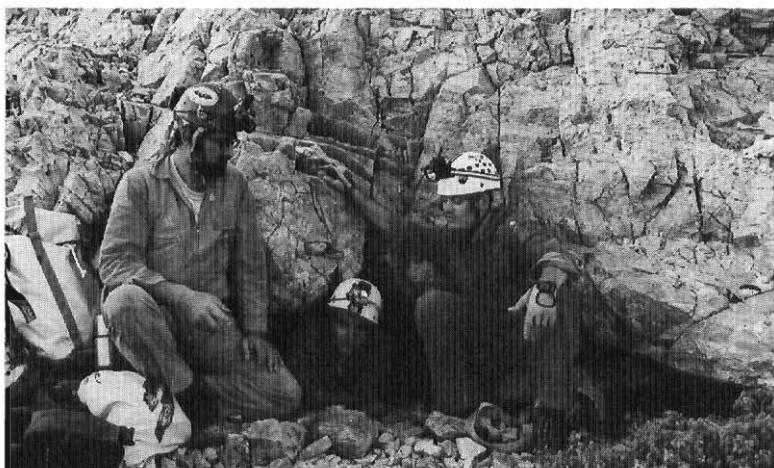
Η δεύτερη αποστολή στη Σάμο πραγματοποιήθηκε ύστερα από σχετική έρευνα και προ-ετοιμασία που έκανε ο Πρόεδρος της Κοινότητας Κοκκαρίου κ. Γιακουμής Αμυρσώνης, συλλέγοντας πληροφορίες για ανεξερεύνητα σπήλαια. Ήταν το χρονικό διάστημα 10-15.8.1998 πραγματοποιήθηκαν έρευνες στις ευρύτερες περιοχές του Κοκκαρίου, των Μύλων, των Κουμαραδαίων, των Βουρλιώτων, της Βλαμαρής, της Αμπέλου, του Μαραθόκαμπου, καθώς και σε σπηλαιοβάθρα, που δεν υπήρξαν αποτελέσματα κατά την πρώτη αποστολή.

Σπήλαιο «Σκιαδάκι» (Α.Σ.Μ. 7108):

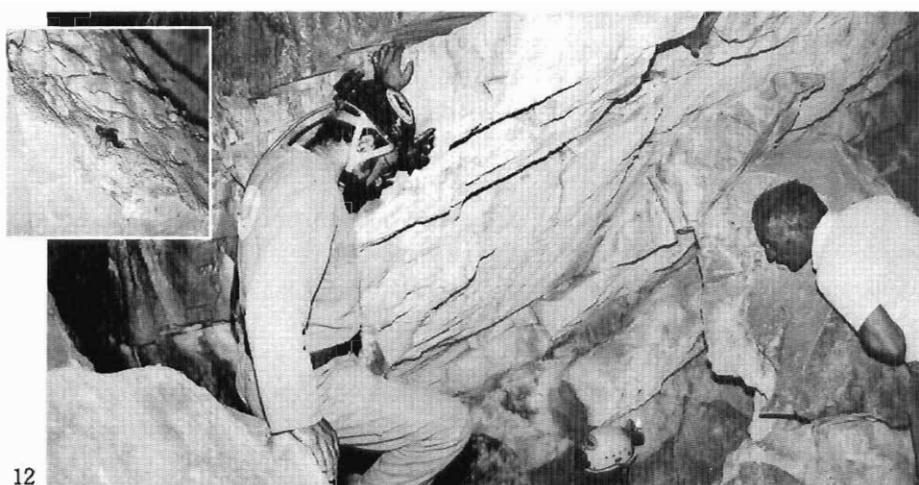
Θέση: Βρίσκεται στο Ν υψηλότερο σημείο, λίγο κάτω από το τριγωνομετρικό του βουνού Καρβούνης-Άμπελος, στη θέση Σκιαδάκι, σε υψόμετρο περίπου 1000μ.

Το σπήλαιο υποδειχθήκε στις 12-8-98 στην ομάδα της δεύτερης αποστολής της Ε.Σ.Ε. που αποτελούσαν οι σπηλαιολόγοι Χ. Δημητρακόπουλος, Ευάγ. Καβαλλιέρος, Γρ. Παπαδόπουλος, Μαν. Τάτσος, από τους αδελφούς Δημ. και Χρ. Λάνδρο, μαθηματικό και φιλόλογο αντίστοιχα, που συμμετείχαν στην έρευνα. Συμμετείχε επίσης ο Πρόεδρος της Κοινότητας Κοκκαρίου Γιακουμής Αμυρσώνης.

Περιγραφή: Το σπήλαιο βρίσκεται σε κατακερματισμένο ασβεστόλιθο, τεμάχη του οποίου έχουν καταπέσει από την οροφή του και έχουν συσσωρευθεί στο δάπεδό του, φράσσοντας μερικώς και την είσοδό του ($2\text{ m.} \times 0,50\text{ m.}$). Ο πρώτος θάλαμος διαστάσεων ($12\text{ m.} \times$

11

12

Εικ. 11-12: 11. Οι σπηλαιολόγοι Λ. Δημητρακόπουλος, Β. Καβαλλιέρος και Μ. Τσάτος στην είσοδο του σπηλαίου «Σκιαδάκι» στο βουνό Άμπελος – 12. Στο εσωτερικό του σπηλαίου «Σκιαδάκι» οι σπηλαιολόγοι κατά την εξερεύνηση και στην ένθεση ο σκορπιός, που βρέθηκε σ' αυτό. (φωτ. Γρ. Παπαδόπουλος).

6 μ.) επικλινής με διασκορπισμένους βράχους κλπ. οδηγούσε σε δύο ανοίγματα κάθετα 2 μ. και 3 μ. αντίστοιχα, με ύψος οροφής 4 μ. και έναν σταλακτίτη ενός μέτρου περίπου. Το 3 μ. κάθετο οδηγούσε αφενός σε πλάγιο ελικοειδές 19 μ. περίπου, πλάτους 0,60 μ. και αφετέρου σε κάθετο 7 μ. περίπου (χωανοειδές 1-1,5 μ.). Ελεύθερη κάθισδος χωρίς σκοινιά. Ακολουθεί κατέβασμα 3 μ. πλάτους 1,5 μ.. Στη συνέχεια ανάβαση ελεύθερη 2 μ. και πλάτους 1,50 μ. και αμέσως κατέβασμα 7 μ. συνολικά. Μικρή αιθουσα. Σε ελάχιστα σημεία παρατηρήθηκε σταλαγμιτικός διάκοσμος γερασμένος και λίγα σημεία του με σταγονορροή στο βάθος του σπηλαίου.

Από στενό πέρασμα της αιθουσας συνεχίστηκε η προσπάθεια σε ελικοειδές στένωμα 3 μ. όπου και ήταν αδύνατη η περατέρω προσπέλαση ανθρώπου.

Στον πυθμένα της αιθουσας υπήρχε στενό πέρασμα 0,50 x 0,30 μ., το οποίο οδηγούσε με ελεύθερη κατάβαση 5 μ. και είχε σχισμή βάθους 2 μ., 3μ. x 0,30 μ. περίπου, που οδηγεί σε μικρή αιθουσα 6 μ. x 2 μ. Στον πυθμένα της μικρής αιθουσας υπήρχε νέο άνοιγμα 1 μ. x 0,50 μ. και βάθους 3 μ. Στη συνέχεια μικρό πατάρι 3 μ. x 1 μ. και νέο άνοιγμα 1,5 μ. x 1 μ. και βάθους 7 μ.. Στον πυθμένα του ανοίγματος υπήρχαν δύο απροσπέλαστες σχισμές, με βάθος περίπου 2 μ. Η θερμοκρασία μετρήθηκε 18°C.

Παρατηρήσεις: Σε όλα τα σημεία του σπηλαίου (θαλάμους, σχισμές, αιθουσες κ.λπ.) παρατηρήθηκαν σωροί αποκολλημένων τεμαχών από τα τοιχώματα και την οροφή του σπηλαίου. Με μεγάλη προσοχή προχώρησε η εξερεύνηση. Ελάχιστος σταλαγμιτικός διάκοσμος, κυρίως κοραλλιογενούς υφής και στο μεγαλύτερο μέρος χωρίς σταγονορροή.

Ενδειχείς θραυσμάτων αιγγέιων, οστράκων και νεότερων ανθρώπινων υπολειμμάτων.

Εντοπίστηκαν νυχτερίδες, δολυχόποδα, καθώς και δηλητηριώδης σκορπιός, που φωτογραφήθηκε, όπως και ολόκληρο το σπήλαιο.

Κατά την ίδια ημέρα το δεύτερο κλιμάκιο των σπηλαιολόγων της Ε.Σ.Ε από τους Γιαγκίνα, Β., Γκάρκουλα Χρ., Κύρδη Στ. και Παπούτση Φωτεινή επισκέφθηκε την περιοχή της Βλαμαρής, προκειμένου να εντοπισθούν δύο καταβόθρες, σύμφωνα με πληροφορίες (Ι.Πετρόχειλος).

Υστέρα από αρκετή προσπάθεια διαπιστώθηκε ότι και οι δύο καταβόθρες είχαν κλεισθεί - διευθετηθεί οι είσοδοί τους με τσιμέντο για τη συλλογή του νερού.

Στο βουνό Άμπελος συνεχίστηκαν οι έρευνες την επομένη 13.8.98 από το δεύτερο κλιμάκιο της Ε.Σ.Ε στην περιοχή Αγιοδύτες, σε εντελώς δύσβατη περιοχή, προκειμένου να επιβεβαιωθούν πληροφορίες Ι. Παρτσάφα για σπήλαια,

Εντοπίστηκαν **τρία έγκοιλα ανάνυμα** - στέγαστρα στην περιοχή αυτή μικρών διαστάσεων, το μεγαλύτερο των οποίων είχε διαστάσεις 6X3 μέτρων.

Στη συνέχεια στην ομάδα μας υποδείχθηκαν από τον κ. Γ. Αμυρσώνη στην ίδια περιοχή κάποιες θέσεις, όπου υπήρχαν είσοδοι καρστικών μορφών. Από την έρευνα που έγινε η μία είσοδος οδηγούσε σε **ανάνυμη βαραθρώδη σχισμή** μήκους περίπου 5 μ. (Εικ. 13).

Σπηλαιοθάραυρο «Κουμαριάς» (Α.Σ.Μ 7109):

Παράλληλα στην ίδια περιοχή Κοκκαρίου από το πρώτο κλιμάκιο της Ε.Σ.Ε εντοπίσθηκε στην θέση Κουμαριάς, ιδιοκτησίας Χριστοφ. Καπλαντζή, σπηλαιοθάραυρο δίπλα σε γκρεμισμένο σπήλι.

13

14

Εικ.13-14: 13. Διεύδυση σπηλαιολόγου στην βαραθράδη είσοδο καρστικών εγκούλων που υποδειχθήκαν από τον κ. Γ. Αμυρσώνη στην περιοχή Κοκκαρίου – 14. Ο σπηλαιολόγος Λ. Δημητρακόπουλος κατά την προετοιμασία καθόδου στο βάραθρο, δίπλα του ο Πρόεδρος της Κοινότητας Γ. Αμυρσώνης (φωτ. Γρ. Παπαδόπουλος)

Το σπηλαιοβάθρο αυτό ήταν διανοιγμένο πάνω σε διάκλαση με τρείς διαφορετικές βαραθρώδεις εισόδους οι οποίες χωρίζονταν με πεσμένες πέτρες. Ερευνήθηκε πλήρως από τους Δημητρακόπουλο Λ., Καβαλιέρο Β. Συνολικό βάθος 12 μ. Το σπηλαιοβάθρο αφού έπιβεβαιώθηκε ότι δεν είχε συνέχεια, φωτογραφήθηκε.

Εκτεταμένη έρευνα έγινε την επομένη και στην περιοχή Κουμαραδαίων, όπου οδήγησαν την ερευνητική ομάδα της Ε.Σ.Ε ο κ. Κ. Κληρονόμος και ο κ. Γ. Αμυρσώνης. Συγκεκριμένα στην περιοχή Μαυρίκι - κτήμα Σαραντίδη - σωστό Καθέσσο, όπου εξερευνήθηκαν ένα σπηλαιο και δύο βάραθρα:

Σπήλαιο «Μαυρίκι Ι» (Α.Σ.Μ. 7110):

Περιγραφή: Είσοδος-σκέπαστρο διαστάσεων 2 μ. x 1 μ., η οποία φράσσεται μερικώς από ογκόλιθο. Στη συνέχεια υπάρχει επικλινής σάρα μήκους 14 μ. περίπου συνολικά και πλάτους 4-6 μ. Να σημειώθει ότι στα 11 μ. από είσοδο υπάρχει στένωμα ύψους 0,40 μ. η οποία οδηγεί σε σύγκλιση δαπέδου-οροφής. Αρκετοί κατεσταμμένοι σταλακτίτες παρατηρήθηκαν στο εσωτερικό του. Έγινε φωτογράφισή του.

Το σπήλαιο ερευνήθηκε από τους σπηλαιολόγους Γρ. Παπαδόπουλο και Μ. Τάτση, που έκαναν και τη φωτογράφησή του.

Εικ. 15: Ο σπηλαιολόγος της Ε.Σ.Ε Μ. Τάτσης στο σπήλαιο «Μαυρίκι Ι» περιοχής Κουμαραδαίων (φωτ. Γρ. Παπαδόπουλος).

Σπήλαιοβάθρο «Μαυρίκι ΙΙ» (Α.Σ.Μ. 7111):

Περιγραφή: Είσοδος-διάκλαση διαστάσεων 2 μ. x 0,60 μ.. Βάραθρο-κατέβασμα με ελεύθερη βάθους 5,20 μ.. Στη συνέχεια στενό κάθετο πέρασμα 2 μ. περίπου, που οδηγούσε σε σάρα, στη βάση της οποίας υπήρχε πλαϊνή γαλαρία μήκους 5 μ.. Η σάρα από πέτρες είχε κλίση 40° περίπου και μήκος 22 μ. και πλάτους 1,5 - 2μ.. Στη συνέχεια διάπεδο 2 μ. περίπου και υπέριστρα ανυφορικό 15 μ. το οποίο και κατέληγε στο τέλος του σπηλαίου. Τα ύψη οροφής κυμαίνονταν από 8-15 μ.. Παρατηρήθηκε σε λίγα σημεία όμορφος σταλακτικός διάκοσμος, καθώς και πλήρης σκελετός αλόγου. Έγινε φωτογράφησή του.

Το βάραθρο εξερεύνησαν οι σπηλαιολόγοι Λ. Δημητρακόπουλος και Ε. Καβαλιέρος και έγινε φωτογράφηση.

Σπήλαιοβάθρο «Μαυρίκι ΙΙΙ» (Α.Σ.Μ. 7112):

Περιγραφή: Πρόκειται για μικρό βάραθρο 4 μ. που δημιουργήθηκε σε διάκλαση με στενή είσοδο. Στο βάθος του εντοπίσθηκε αρουραίος.

Το βάραθρο ερευνήθηκε από τους σπηλαιολόγους Στ. Κίρδη και Χρ. Γκάργκουλα.

Εικ. 16: Στην είσοδο του σπηλαιο-βάραθρου «Μαυρίκι ΙΙ» Κουμαραδαίων ο Λ. Δημητρακόπουλος (φωτ. Γρ. Παπαδόπουλος).

Το σπηλαιολογικό κλιμάκιο της Ε.Σ.Ε με τη συνοδεία του κ. Γ. Αμυρσών επισκέφθηκε την περιοχή Μαραθόκαμπου, όπου εξερευνήθηκε σπήλαιο στην θέση Πάνω Κιούρκα που υπέδειξε ο κ. Ιωαν. Καρμανιώλος, στο κτήμα του οποίου εντοπίστηκε η είσοδός του.

Να σημειώσουμε εδώ ότι το γνωστό σπήλαιο του Πυθαγόρα βρίσκεται στη θέση Κάτω Κιούρκα.

Σπήλαιο Π. Κιούρκων (Α.Σ.Μ. 7113):

Περιγραφή: Στη θέση Πάνω Κιούρκα εντοπίστηκε στενό άνοιγμα εισόδου 1X1 μ. περίπου, που οδηγεί σε γαλαρία με μέση ανυφορική κλίση 15-20° και μέσο ύψος 1 μ. με πολύ στενά περάσματα, όπου με δυσκολία περνούσε το ανθρώπινο σώμα. Πρόκειται για κοίτη υπογείου ποταμού μήκους 150 μ. περίπου, που κατά το χρόνο της έρευνας ήταν στεγνή.

Στο τέλος του σπήλαιο εντοπίστηκαν δύο καρινάδες ύψους 5 μ εκάσπι.

Παραπρήθηκε αρκετός σταλακτικός διάκοσμος και άφθονοι σπηλαιόβιοι οργανισμοί. Έγινε φωτογράφισή του, όπου αυτή ήταν δυνατή.

Στην εξερεύνηση του σπηλαίου συμμετείχαν οι σπηλαιολόγοι της Ε.Σ.Ε.Β Γιαγκίνας, Χ. Γκάργκουλα, Στ. Κίρδης και Μ. Τάτος.

Την τελευταία ημέρα παραμονής του σπηλαιολογικού κλιμακίου της Ε.Σ.Ε στη Σάμο πραγματοποιήθηκε έρευνα σπηλαιοβάραθρου στην περιοχή Βουρλιωτών, που δεν ήταν δυνατό να γίνει στην προηγούμενη αποστολή, λόγω της δυσσοσμίας από αποσύνθετη ζώων.

Εικ. 17-18: 17. Ο σπηλαιολόγος Σ. Κίρδης κατά την προετοιμασία εισόδου στο σπήλαιο Πλάνω Κιούρκων Μαραθόκαμπου με τον κ. Ι. Καρμανιώλο και το γιό του – 18. Το σπήλαιο του Πυθαγόρα στα Κάτω Κιούρκα Μαραθόκαμπου (φωτ. Γρ. Παπαδόπουλος).

Σπηλαιοβάραθρο «Ανάνυμο» Βουρλιωτών (Α.Σ.Μ. 7114):
Η εμπειρία από το συγκεκριμένο βάραθρο υπόρχει δυσάρεστη στη ομάδα των σπηλαιολόγων, που προσπάθησαν να το ερευνήσουν, λόγω της δυσσοσμίας και του σωρού σκουπιδιών που υπήρχαν σ' αυτό.

Πρόκειται για κάθετο σπηλαιόβαθρο μήκους 8-10 μ. που οδηγεί σε διάκλαση ύψους 3 μ. και πλάτους 1,5 μ. ενώ το συνολικό μήκος δεν υπερβαίνει τα 8 μ. περίπου. Σταλακτικός διάκοσμος υπάρχει σε αραιά διαστήματα, ενώ υπήρχε ολόκληρος σκελετός αλόγου.

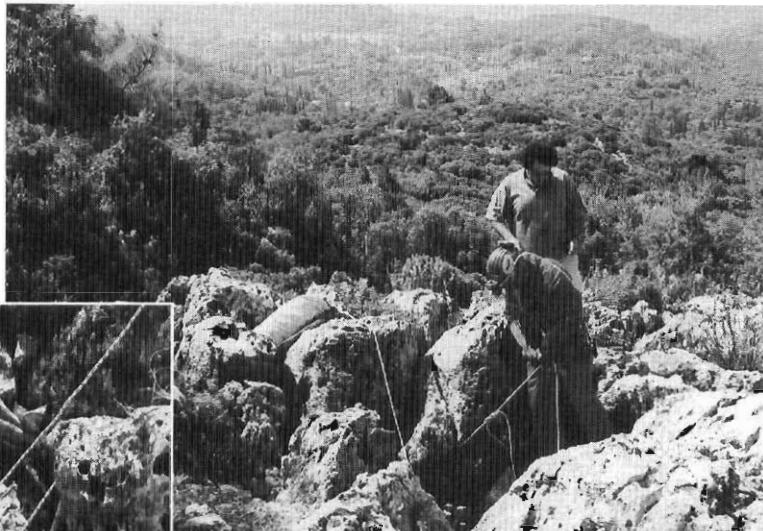
Στην «επιχείρηση» συμμετείχαν οι σπηλαιολόγοι Λ. Δημητρακόπουλος, Ε. Καβαλιέρος και Μ. Τσάτσης.

Παράλληλα την ίδια μέρα η δεύτερη ομάδα από τους σπηλαιολόγους Β. Γιαγκίνα, Χ. Γκάργκουλα, Στ. Κίρδη και Φ. Παπουτσή επισκέφθηκε το χωριό Άμπελος - Κοινοτ. Σταυρινίδων για να διερευνήσουν πληροφορίες για σπήλαιο, που αποδείχθηκε μετά την έρευνα δτι, επρόκειτο για ένα άνευ αξίας έγκοιλο 2,50 μ. βάθους.

Επίσης διεύρυνση εγκοίλου στο Κοκκάρι δίπλα σε δρόμο, που υπέδειξε ο κ. Γ. Αμυρσώνης, αποδείχθηκε άνευ αξίας.

Πρέπει επίσης να σημειωθεί ότι η ίδια ομάδα είχε επισκεφθεί εκ νέου την Πηγή Νεροτρουβιάς και συγκεκριμένα τα σημεία σύνδεσης του σπηλαίου με την πηγή, όπου διαπίστωσε ότι το ύψος του νερού ήταν στα 2,40μ. Η δε στάθμη παραμένει αμετάβλητη μέσα στο σπήλαιο.

19

20

Εικ. 19-20: 19. Οι σπηλαιολόγοι Λ. Δημητρακόπουλος, Β. Καβαλιέρος και Μ. Τάτσης στο σπηλαιοθάραυρο «Ανώνυμο» Βουρλιώτων και 20. ο κάθοδος του σπηλαιολόγου Μ. Τάτση (φωτ. Λ. Δημητρακόπουλος).

ΓΕΝΙΚΑ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Από τις επισκέψεις μας στο μεγαλύτερο τμήμα της Σάμου και από τη βιβλιογραφία διαπιστώσαμε ότι στο νησί υπάρχει πληθώρα σπηλαίων και πιστεύουμε ότι στο μελλον θα θρεθούν και άλλα, αφού η δημιουργία τους ευνοείται από τα ασβεστολιθικά πετρώματα, τη γεωλογία και τη μορφολογία του νησιού αλλά και τις πληροφορίες που συγκεντρώσαμε τις ημέρες της παραμονής μας.

Στη Σάμο υπάρχουν όλων των ειδών καρστικά έγκοιλα όσον αφορά τη μορφολογία τους και τον τρόπο πρόσβασης. Εντοπίσαμε σπήλαια:

A) **Οριζόντια**, όπως είναι τα περισσότερα του νησιού.

B) **Κάθετα** (θάραυρα), π.χ. του «Φανάρι η τρύπα».

Γ) **Σπηλαιοθάραυρα**, π.χ. το σπήλαιο της Σαραντασκαλιώτισσας.

Δ) **Υπόγειους ποταμούς**, π.χ. της «Νεροτρουβιάς».

Άλλα και από την άποψη του ενδιαφέροντος υπάρχει μεγάλη ποικιλία. Υπάρχουν πολλά σπήλαια με ιστορικό ενδιαφέρον (π.χ. σπήλαιο Πυθαγόρα), ακόμη περισσότερα με θρησκευ-

τικό (π.χ. η Παναγία η Σπηλιανή), αθλητικό - περιπυγτικό (σπηλαιοβάραθρο «Σαραντασκαλιώτισσα»), επιστημονικό (π.χ. Νεροτρουβιά) κ.λπ.

Τα περισσότερα από τα σπήλαια δεν παρουσιάζονται διάσπαρτα, αλλά αντίθετα συγκεντρωμένα σε ζώνες. Τέτοιες ζώνες είναι:

Α) Αγιάδων, με πιο ενδιαφέροντα σπήλαια την «Παναγία την Σπηλιανή», το σπήλαιο «Βρυσούλα» και το Ευπαλίνειο όρυγμα. Το ενδιαφέρον εδώ είναι ιστορικό-θρησκευτικό.

Β) Μύλων-Πύργου, με πιο ενδιαφέροντα σπήλαια, της «Νεροτρουβιάς», το σπήλαιο «Τέρατος της Αποκαλύψεως». Το ενδιαφέρον σε αυτή την περιοχή είναι περισσότερο αθλητικό-περιπυγτικό-επιστημονικό.

Γ) Μαραθόκαμπου με ενδιαφέροντα σπήλαια την «Σαραντασκαλιώτισσα», του «Πιθαγόρα», «Σιδερένιας πόρτας». Η περιοχή αυτή συγκεντρώνει τα περισσότερα ενδιαφέροντα από τις άλλες, ιστορικά, θρησκευτικά, αθλητικά, περιπυγτικά.

Δ) Κοσμαδαίων, με ενδιαφέροντα σπήλαια την «Γράβα Πανάρετου», του «Φανάρι η τρύπα», «η Παναγία η Κακοπερατιανή», «Τρύπα του Τζεζέν ή Κασόλη». Το ενδιαφέρον εδώ είναι θρησκευτικό, αθλητικό και σε συνδυασμό με το φαράγγι Κακοπέρατο, τουριστικό και περιπυγτικό.

Κατά την άποψή μας περαπέρα υπολαίολογικές έρευνες στο νησί της Σάμου θα πρέπει να εξειδικευθούν, πέραν των άλλων και σε συλλογή, μελέτη σπηλαιόβιας πανίδας.

Τέλος οφειλούμε και από τη θέση αυτή να ευχαριστήσουμε τόσο τον Νομάρχη Σάμου κ. Πισθ. Βαρδίκο, όσο και τον ακάματο και δύως αποδείχθηκε λάτρη της σπηλαιολογίας Πρόεδρο της Κοιν. Κοκκαρίου κ. Γιακουμή Αμυραών για τη βοήθεια και συμπαράστασή τους στο έργο της έρευνας των σπηλαίων του νησιού, καθώς και τους κ.κ. Κ. Κληρονόμο, Ιωαν. Καρμανιώλο, Δημ. Λάνδρο και Χρ. Λάνδρο για τη βοήθειά τους.

SUMMARY

After an invitation from the prefecture of Samos, a group from Hellenic Speleological Society visited Samos island (1998). The speleologist from H.S.S who participated in the mission were S. Kirdis (Geologist-Speleologist - responsible for the mission), V. Kavalieros (speleodiver), L. Dimitrakopoulos (photographs-video) and the speleologists V. Giaginas, C. Gargoula, G. Papadopoulos, F. Papoutsi, M. Tatsis. During their stay, they visited known caves from previous missions but they explored new caves as well. Their scope was to examine the possibility of the creation of a speleological park on the island.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- ΠΕΤΡΟΧΕΙΛΟΣ, ΙΩΑΝ. (1952): «Υδρογεωλογικά έρευναι εις Σάμον» "ΔΕΛΤΙΟ της Ε.Σ.Ε." τομ. I, τ. 4, σελ. 21-257.
- ΠΑΡΓΙΝΟΣ, Δ. (1974): «Υδρογεωλογική αναγνώριση Χώρας Σάμου κ.ά.» ΙΓΜΕ., Αθήνα.
- ΠΑΠΑΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΣ, Χ. - ΚΟΥΡΜΟΥΛΗΣ, Ν. (1981): «Προγραμματισμός εκτελέσεως υδρογεωλογικής έρευνας στη ν. Σάμο» ΙΓΜΕ., Αθήνα
- ΤΖΙΤΖΙΡΑΣ, Α. (1979): «Έκθεση υδρογεωλογικής εξέτασης περιοχής πιγής Μάνας Κοκκαρίου ν. Σάμου», ΙΓΜΕ., Αθήνα.

ΣΠΗΛΑΙΟΛΟΓΙΚΕΣ ΕΡΕΥΝΕΣ ΣΤΗ ΒΡΙΝΑ ΗΛΕΙΑΣ**

από τουν

ΣΤΑΜ. ΚΙΡΔΗ*

Ιστορικό: Μετά από αίτηση του δημοτικού διαμερίσματος Βρίνας του δήμου Σκιλλούντος του νομού Ηλείας (Α.Π. 365/ 28.9.99 προς την Ε.Σ.Ε.) κλιμάκιο της Ελληνικής Σπηλαιολογικής Εταιρείας επισκέφθηκε την περιοχή στις 18-19/12/99.

Περιγραφή: Κατά την πρώτη μέρα, το Σάββατο 18-12-1999, ελέγχθηκαν όλες οι αναφορές για πιθανά σπηλαία μετά από υπόδειξη των κατοίκων της περιοχής.

Αρχικά ελέγχθηκαν οι διακλάσεις (μικρές σχισμές), κατά μήκος του κεντρικού δρόμου από το χωριό Βρίνα προς Σμέρνα. Η περιοχή «Βουνό» είναι ασβεστολιθική, έντονα κατακερματισμένη, με πλήθος διακλάσεων. Πολλές από αυτές παρουσιάζουν ρεύμα αέρος, ενθαρρυντικό στοιχείο για ύπαρξη σπηλαίου, αλλά το πιθανότερο είναι ότι απλά αυτές επικοινωνούν μεταξύ τους και δημιουργούν το ρεύμα αέρος, όταν υπάρχει μεγάλη διαφορά με την εξωτερική θερμοκρασία. Σε καμία όμως από αυτές δεν είναι δυνατή η διείσδυση, λόγω του πολύ μικρού μεγέθους τους, ούτε καν μετά από κάποια πιθανή διάνοιξη.

Σε υψόμετρο 300μ. και σε απόσταση όχι μεγαλύτερη από 30μ. από το δρόμο Βρίνας-Σμέρνας στην περιοχή «Βουνό» ή «Αρβανιτοχώραφα» μας υποδείχθηκε είσοδος σπηλαίου. Η είσοδος έχει άνοιγμα μόλις 0,5μ. και το συνολικό μήκος του σπηλαίου δεν ξεπερνά τα 10μ. Πρόκειται για έναν κατηφορικό διάδρομο με μέση κλίση 10-15 μοίρες και φάρδος 1μ.-2μ. Το μικρό αυτό σπηλαίο σχηματίσθηκε από την διεύρυνση από το νερό διάκλασης. Στο εσωτερικό του εντοπίσθηκαν νυχτερίδες και δολικόποδα.

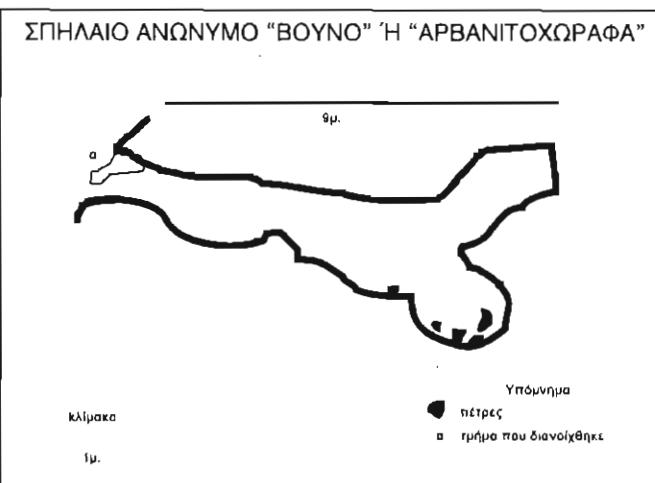
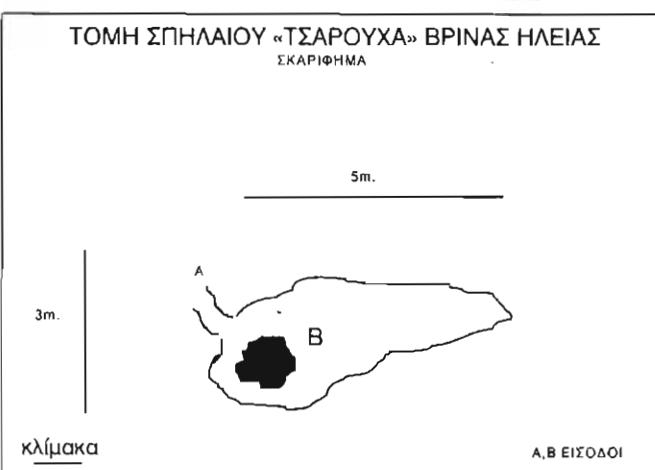
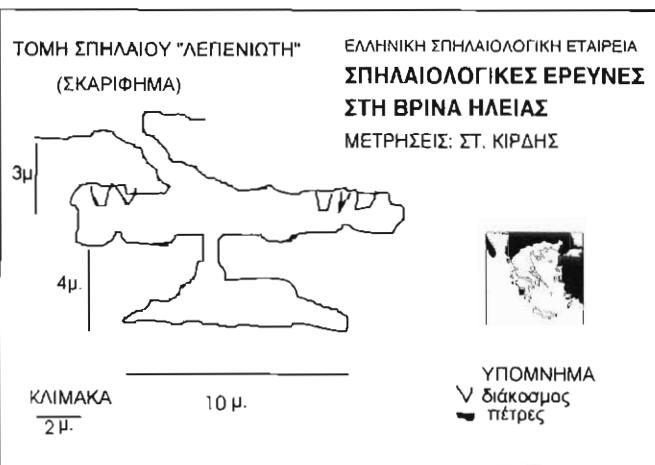
Άλλη μια διάκλαση επισκεφθήκαμε στη θέση «Παπαλάκα» και σε υψόμετρο 525μ. Και σε αυτή η διείσδυση ήταν αδύνατη λόγω του μικρού μεγέθους του. Η ρωγμή αυτή έχει βάθος τουλάχιστον 20μ.

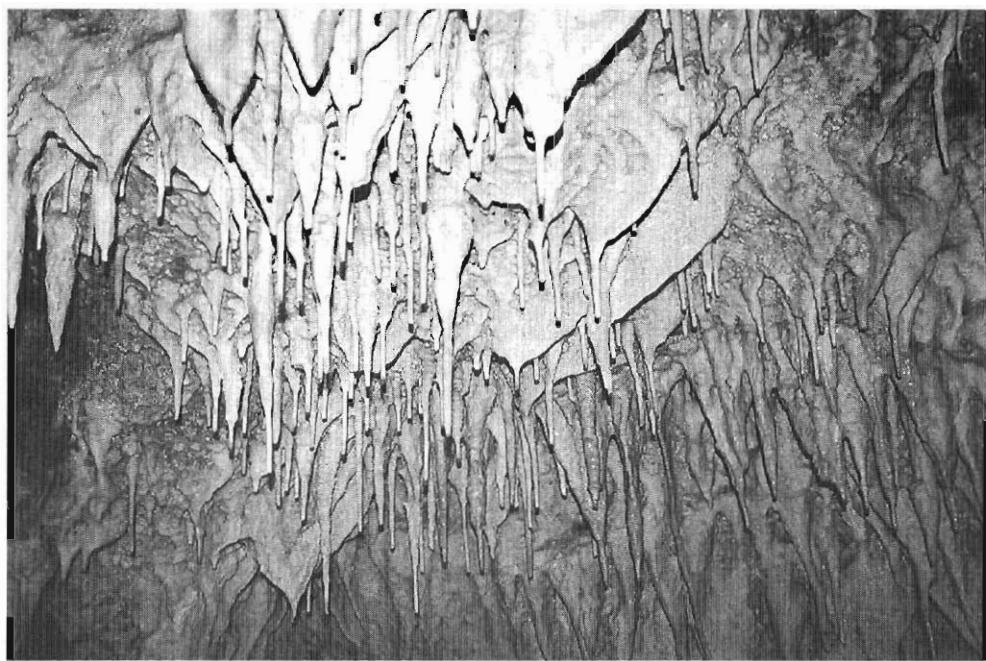
Κοντά στην παραπάνω θέση και σε υψόμετρο 550μ. υπάρχει ένα ακόμα μικρό σπηλαίο, το σπηλαίο του «Τσαρούχα». Η είσοδος σε αυτό γίνεται από ένα στενό πέρασμα 0,5 μ. και η αίθουσα είναι διαστάσεων 5μ. x 3μ. Το σπηλαίο αυτό δεν παρουσιάζει κανένα ενδιαφέρον.

Την επόμενη μέρα, Κυριακή 19-12-1999, αποφασίσαμε να επιχειρήσουμε διάνοιξη με τεχνικά μέσα της διάκλασης στη θέση «Παπαλάκα». Μετά από προσπάθειες αρκετών ωρών διεισδύσαμε στα πρώτα 2μ. αλλά μετά στένευε περισσότερο και ήταν αδύνατη η περαπέρω

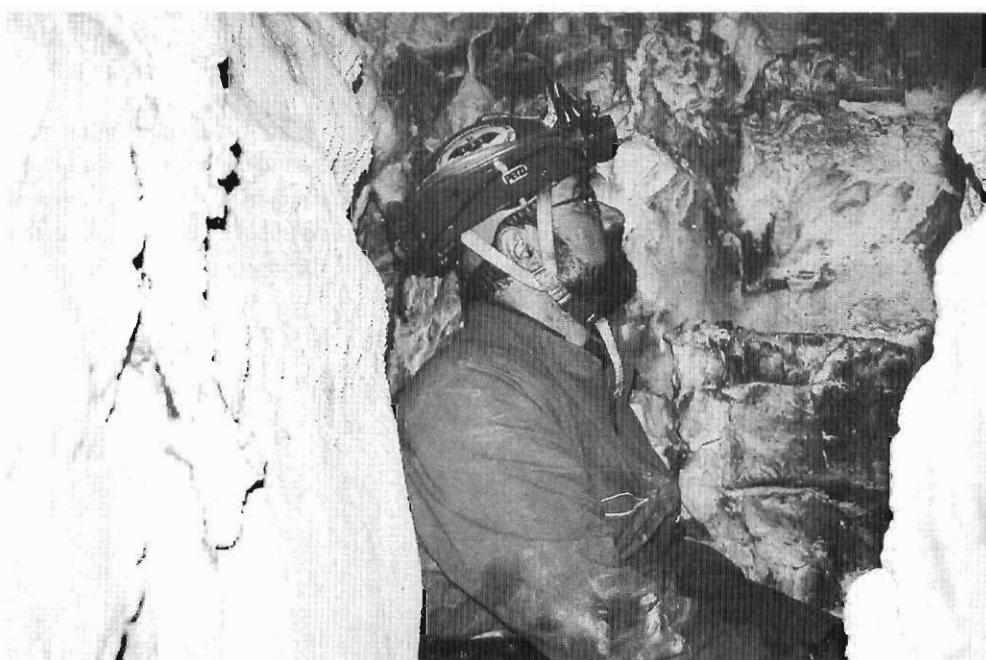
* KIRDIS ST. - Γεωλόγος-Σπηλαιολόγος, Τεχνικό μέλος Ε.Σ.Ε.

** Speleological research in Vrina of Ilia.

Εικ. 1: Σπήλαιο Λεπενιώτη. Σταλακτικό υδρικό της μικρής αίθουσας του σπηλαίου. (φωτ. Σ. Κίρδης).

Εικ. 2: Ο σπηλαιολόγος Λ. Δημητρακόπουλος κατά την έρευνα στο σπήλαιο Βρίνας Ηλείας. (φωτ. Σ. Κίρδης).

διείσδυση.

Η προσοχή μας στράφηκε αμέσως μετά στο μικρό σπήλαιο στα «Αρβανιτοχώραφα». Αποφασίσαμε να καθαρίσουμε από το εσωτερικό του όλες τις μεγάλες πέτρες με την ελπίδα της εξεύρεσης κάποιας κρυμμένης διόδου.

Αρχικά έγινε διεύρυνση της εισόδου και ακολούθησε απομάκρυνση των πετρών, αλλά δε βρέθηκε καμία συνέχεια του σπηλαίου. Πολλοί από τους κάτοικους της Βρίνας, που μας συνδέουσαν, μπίκαν στο σπήλαιο για να μας βοηθήσουν στην προσπάθειά μας επιδεικνύοντας σπηλαιολογικές αρετές.

Το απόγευμα της Κυριακής πήγαμε στο σπήλαιο «Λεπενιώτη» σε υψόμετρο 755μ. Η είσοδος είναι βαραθρώδης βάθους 5μ. και μέσο φάρδος 2μ. περίπου. Η βαραθρώδης είσοδος μας οδηγεί σε αίθουσα διαστάσεων 15μ. x 3μ. Στην μια πλευρά της αίθουσας υπάρχει λίγος, αλλά αξιόλογος σταλακτικός διάκοσμος. Ένα στενό πέρασμα 0,5 μ. μας οδηγεί σε δεύτερο μικρότερο θάλαμο διαστάσεων 10μ. x 4μ. Όπως και στα προηγούμενα, πρόκειται για μια διευρυμένη διάκλαση χωρίς άλλη συνέχεια.

Η ευρύτερη περιοχή παρουσιάζει αρκετό ενδιαφέρον από σπηλαιολογική άποψη, αλλά χρειάζεται λεπτομερέστερη έρευνα.

Την ομάδα της Ε.Σ.Ε. αποτελούσαν οι Γκάργκουλα Χρ., Δημητρακόπουλος Λ., Καζαΐς Ηλ., Κίρδης Στ., Παπαδία Σ.

Ευχαριστούμε και από τη θέση αυτή τους κατοίκους της κοινότητας Βρίνας για τη φιλοξενία και ιδιαιτέρως του πρόεδρο κ. Β. Κοπανιτσάνο και του κ. Ν. Αρβανίτη.

SUMMARY

After an invitation from the municipality of Skilountos, a group from Hellenic Speleological Society visited the region of Virna area on 18-19/12/99. After the indications from the locals, the group checked the region in order to find caves. The whole region presents speleological interest but from the first researches were found some small caves, but of no importance. In the mission participated the speleologists C. Gargoula, S. Kirdis, L. Dimitrakopoulos, E. Kazais, S. Papadia.

ΣΠΗΛΑΙΟΛΟΓΙΚΕΣ ΕΡΕΥΝΕΣ ΣΤΗ ΓΚΙΩΝΑ**

από τον

ΣΤΑΜ. ΚΙΡΔΗ*

Την άνοιξη του 1998 ομάδα της Ελληνικής Σπηλαιολογικής Εταιρείας (Ε.Σ.Ε.) επισκέφθηκε την περιοχή της Γκιώνας για να ερευνήσει δύο βάραθρα σύμφωνα με πληροφορίες κατοίκων της περιοχής. Πράγματι εντοπίστηκαν και εξερευνήθηκαν τα βάραθρα αυτά, αλλά το σπουδαιότερο είναι ότι η εξερευνητική ομάδα βρέθηκε μπροστά σε ένα ανεξερεύνητο καρστ.

Η ασθενοπλιθική αυτή περιοχή είναι ιδιαίτερα γνωστή, εξάλλου υπάρχουν και πολλά λατομεία βωξίτη που σχετίζονται άμεσα με το καρστ. Ωστόσο, έχει μείνει ανεξερεύνητη σπηλαιολογικά με εξαίρεση κάποιες μεμονωμένες αποστολές. Στην περιοχή συναντά κανείς πληθώρα καρστικών μορφών που αποτελείται από μικρές δακτυλογλυφές, δολίνες, καταβόθρες, μέχρι και υπόγειες μορφές καρτσιών, σπηλαιαία και βάραθρα, δηλαδή ένα πλήρες καρστικό πεδίο. Η τοπική ονομασία για τα βάραθρα είναι «**κάρκανοι**» και επειδή δεν τους έχει δοθεί κάποιο όνομα, όπως συνηθίζεται από τους ντόπιους, αριθμίθηκαν π.χ. κάρκανος 1, 2.... κ.λπ. ανάλογα με τη σειρά εξερεύνησης.

Η περιοχή που ερευνήθηκε είναι σε υψόμετρο μεγαλύτερο από 1500 μ. και είναι προσβάσιμη μόνο τους καλοκαιρινούς μήνες. Υπάρχουν πολλοί κωματόδρομοι που πλησιάζουν στα διάφορα σπήλαια, όμως είναι σε κακή κατάσταση. Το '98 έγιναν 2 αποστολές που συνεχίστηκαν και το καλοκαίρι του '99. Η έρευνα στην περιοχή θα συνεχιστεί και τις επόμενες χρονιές.

Κάρκανος 1 (Α.Σ.Μ. 7002): Πρόκειται για βάραθρο βάθους 30 μ. στην περιοχή «Κορίτα», εξερεύνηση 1998.

Κάρκανος 2 (Α.Σ.Μ. 7003): Πρόκειται για σπηλαιοβάραθρο βάθους 75 μ. στην περιοχή «Κορίτα», εξερεύνηση 1998.

Κάρκανος 3 (Α.Σ.Μ. 7004): Πρόκειται για βάραθρο βάθους 10μ. και διαστάσεις εισόδου 10μ. x15μ. εξερεύνηση 1999. Βρίσκεται στο Παλιοβούνι.

Κάρκανος 4 (Α.Σ.Μ. 7005): Βάραθρο με μεγάλες διαστάσεις εισόδου 20μ.x20μ. περίπου. Πρόκειται για δολίνη, η οποία σε δόλη τη διάρκεια του χρόνου είναι γεμάτη από χιόνι. Η κάθοδος γίνεται από πλαϊνή είσοδο διαστάσεων 2μ.x1μ. ενώ το βάθος του πρώτου βαράθρου αλ-

* KIRDIS ST. - Γεωλόγος-Σπηλαιολόγος, Τακτικό μέλος Ε.Σ.Ε.

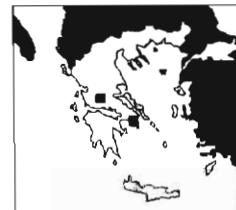
** Speleological research in Giona mountain.

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΣΠΗΛΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ

ΚΑΡΚΑΝΟΣ 1 (Α.Σ.Μ. 7002)

ΠΕΡΙΟΧΗ «ΚΟΡΙΤΑ» ΓΚΙΩΝΑΣ

B

ΥΠΟΜΝΗΜΑ

ΠΕΤΡΕΣ

ΣΤΑΛΑΚΤΙΤΙΚΟΣ ΔΙΑΚΟΣΜΟΣ

ΚΛΙΜΑΚΑ

0 5

ΧΑΡΤΟΓΡΑΦΗΣΗ: Β. ΓΙΑΓΚΙΝΑΣ, Σ. ΚΙΡΔΗΣ
ΑΠΟΤΥΠΩΣΗ: Σ. ΚΙΡΔΗΣ

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΣΠΗΛΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ

ΚΑΡΚΑΝΟΣ 2 (Α.Σ.Μ. 7003)

B

TOMH

ΥΠΟΜΝΗΜΑ

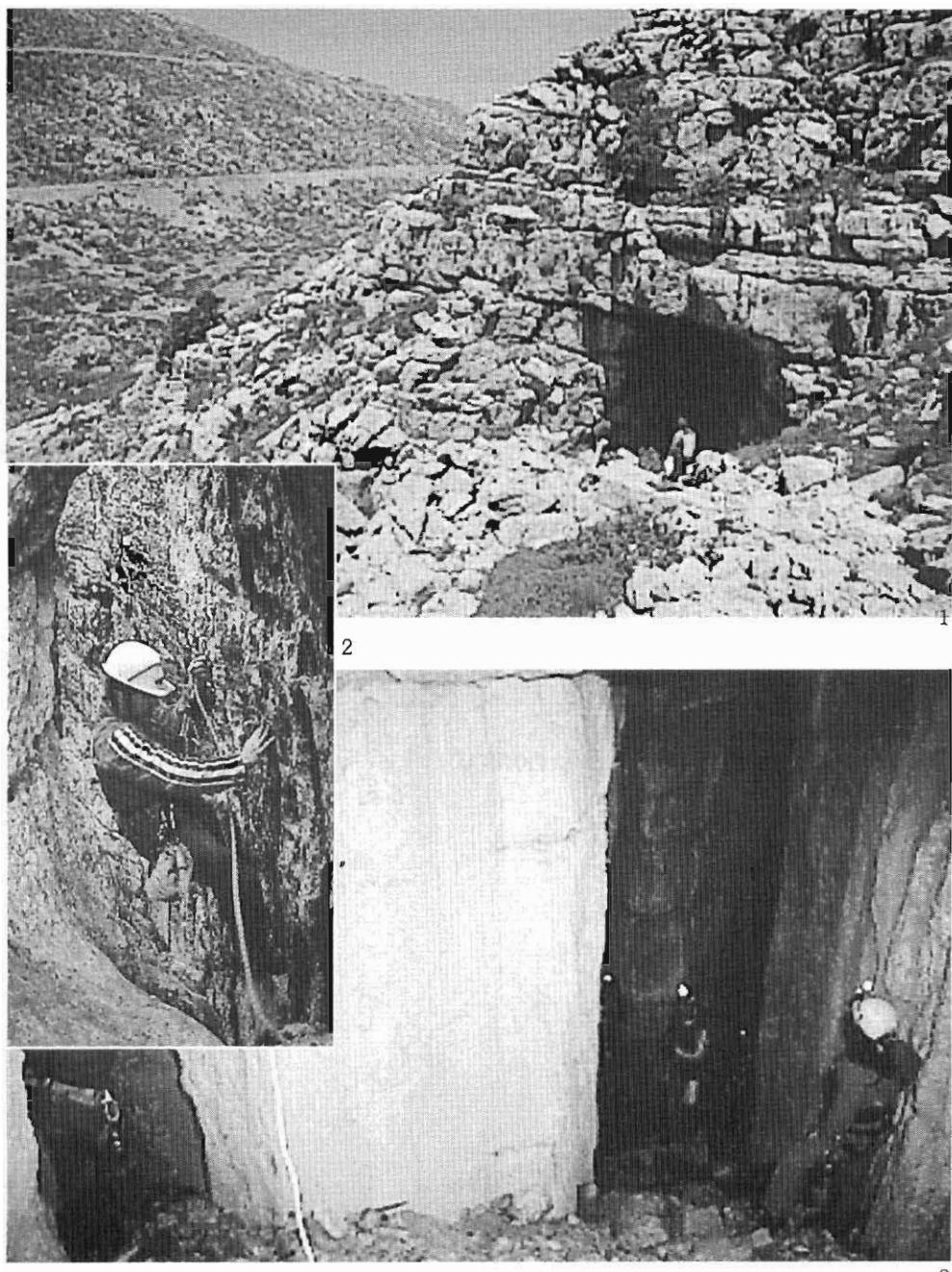
ΠΕΤΡΕΣ

ΣΤΑΛΑΚΤΙΤΙΚΟΣ ΔΙΑΚΟΣΜΟΣ

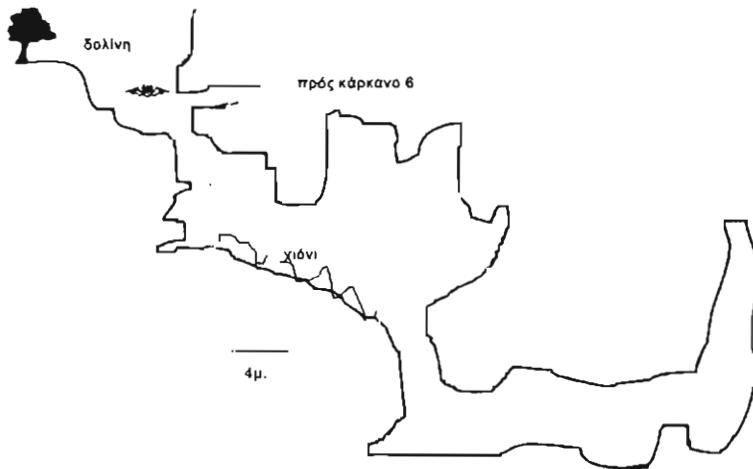
ΛΙΜΝΗ

ΧΑΡΤΟΓΡΑΦΗΣΗ: Β. ΓΙΑΓΚΙΝΑΣ, Σ. ΚΙΡΔΗΣ
ΑΠΟΤΥΠΩΣΗ: Σ. ΚΙΡΔΗΣ

Εικ. 1-2-3: 1. Κάθοδος σπηλαιολόγου της Ε.Σ.Ε. για την εξερεύνηση του Κάρκανου – 2. Η είσοδος σπηλαίου Κάρκανος στην Γκιώνα – 3. Το εσωτερικό του σπηλαίου Κάρκανος με σπηλαιολόγους της Ε.Σ.Ε. (φωτ. Σ. Κίρδης).

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΣΠΗΛΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ
ΚΑΡΚΑΝΟΣ 5 (Α.Σ.Μ. 7006) ΠΑΛΙΟΒΟΥΝΙ ΓΚΙΩΝΑΣ
 (ΣΚΑΡΙΦΗΜΑ-ΤΟΜΗ)

ΧΑΡΤΟΓΡΑΦΗΣΗ: Β. ΓΙΑΓΚΙΝΑΣ, Σ. ΚΙΡΔΗΣ
 ΑΠΟΤΥΠΩΣΗ: Σ. ΚΙΡΔΗΣ

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΣΠΗΛΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ
ΚΑΡΚΑΝΟΣ 6 (Α.Σ.Μ. 7007) ΠΑΛΙΟΒΟΥΝΙ ΓΚΙΩΝΑΣ
 (ΤΟΜΗ-ΣΚΑΡΙΦΗΜΑ)

ΧΑΡΤΟΓΡΑΦΗΣΗ: Β. ΓΙΑΓΚΙΝΑΣ, Σ. ΚΙΡΔΗΣ
 ΑΠΟΤΥΠΩΣΗ: Σ. ΚΙΡΔΗΣ

λάζει ανάλογα με το ύψος του χιονιού από 5μ.-10μ. Στο σπήλαιο έγιναν 3 καταβάσεις σε διαφορετικές εποχές για να βρεθεί δίοδος μέσα στο χιόνι. Στην τρίτη κατάβαση σκάφτηκε δίοδος 15μ. περίπου. Στο τέλος της διόδου το σπήλαιο κλείνει με πέτρες που δεν είναι εύκολο να απομακρυνθούν. Το συνολικό βάθος πλησιάζει τα 30μ.. Βρίσκεται στη θέση Κορομηλιά (Ν 38 39', 404 '' - Ε 022 21', 241'') και σε υψόμετρο 1780μ.

Κάρκανος 5 (Α.Σ.Μ. 7006): Σπηλαιοβάραθρο συνολικού βάθους 30 μέτρων που βρίσκεται στο Παλιοθούνι. Η κάθοδος γίνεται αρχικά σε μια ανοικτή δολίνη που μετά από ένα πηγάδι 7 μ. οδηγεί σε κατηφορική αίθουσα 20μ. μήκους με χιόνι στο δάπεδο, και κατόπιν σε άλλο πηγάδι 6μ. που καταλήγει σε αναλόγων διαστάσεων αίθουσα. Η ομάδα που εξερεύνησε τον κάρκανο 6 βρέθηκε από πλαϊνό διάδρομο στον κάρκανο 5. Πρόκειται για δύο διαφορετικές επιφανειακές δολίνες που συνδέονται στο ίδιο σύστημα σπηλαιών. Εξερεύνηση 1999.

Κάρκανος 6 (Α.Σ.Μ. 7007): Στενή είσοδος οδηγεί σε μικρή αίθουσα, και από την αριστερή πλευρά υπάρχει οριζόντιος διάδρομος που καταλήγει στον κάρκανο 5, ενώ από δεξιά υπάρχει βάραθρο 40μ. Το βάραθρο οδηγεί σε μεγάλη αίθουσα με 3 διακλαδώσεις και πιθανή συνέχεια είναι κλειστή με σωρούς από πέτρες. Εξερεύνηση 1999, βρίσκεται στο Παλιοθούνι.

Κάρκανος 7 (Α.Σ.Μ. 7008): Μικρό βάραθρο 8μ. βάθους βρίσκεται στο Παλιοθούνι.

Κάρκανος 8 (Α.Σ.Μ. 7009): Σπηλαιοβάραθρο συνολικού βάθους 50 μέτρων στο Παλιοθούνι. Η είσοδός του είναι εξαιρετικής ομορφιάς σε σχήμα παραλληλόγραμμου και στα πρώτα 15μ. υπάρχουν πάγοι ακόμα και το καλοκαίρι. Η πρώτη αίθουσα του σπηλαίου είναι κατηφορική και μετά από 20μ. οδηγεί σε 2 παράλληλα βάραθρα. Το πρώτο καταλήγει σε μια μεγάλη αίθουσα, ενώ το δεύτερο σε μια μικρότερη φάρδους 8μ. περίπου με 2 μικρές λιμνούλες. Τα δύο αυτά βάραθρα ενώνονται στην αρχή τους με «μπαλκόνι» 2x1 μ.

Κάρκανος 9 (Α.Σ.Μ. 7010): Πρόκειται για μικρό βάραθρο βάθους 5μ. χωρίς συνέχεια στο Παλιοθούνι.

Κάρκανος 10 (Α.Σ.Μ. 7011): Βάραθρο βάθους 15μ. που καταλήγει σε αίθουσα 2,5x1. Η είσοδος διανοίκητη με τα χέρια και με δυσκολία χωράει να περάσει ένας σπηλαιολόγος. Είναι μπαραμένο από πέτρες, έχει δύμας και λίγο σταλακτικό διάκοσμο. Βρίσκεται στη θέση Βρακάρη σε υψόμετρο 1600μ.

SUMMARY

The spring of 1998 a group from Hellenic Speleological Society composed of the speleologists C. Gargoula, A. Kassis, M. Tatsis, I. Kontou, G. Heliopoulos, E. Kazais, M. Kanellidou visited the region of Giona. The group found and explored many precipices which are called «Karkani» in the local language. The researches in this area are still going on because it exists a quite developed carst.

ΣΠΗΛΑΙΑ ΣΤΟ ΧΟΡΤΙΑΤΗ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ**

από τον

ΣΤΑΜ. ΚΙΡΔΗ*

Ιστορικό: Μετά από πρόσκληση του Προέδρου της Κοινότητας Χορτιάτη Θεσσαλονίκης κ. Σκαραγκά, κλιμάκιο της Ελληνικής Σπηλαιολογικής Εταιρείας (Ε.Σ.Ε), επισκέφθηκε την

Εικ. 1: Διείσδυση στο σπήλαιο από την μικρή είσοδο του σπηλαίου «Άρκουδότρυπα» στο Χορτιάτη (φωτ. Σ. Κίρδης).

* KIRDIS ST. - Γεωλόγος-Σπηλαιολόγος, Τακτικό μέλος Ε.Σ.Ε.

** Caves of Chortiati in Thessaloniki.

περιοχή στις 9-10/2/97, για να ελέγξει τις υπάρχουσες πληροφορίες σχετικά με την ύπαρξη σπιλαιών στο Βουνό Χορτιάτη. Την ομάδα της ΕΣΕ αποτελούσαν οι σπηλαιολόγοι Γιαγκίνας Β., Δημητρακόπουλος Λ., Καβαλιέρος Β., Κίρδης Σ., και Φιλιππούσης Ν.

Περιγραφή: Το πρώτο σπήλαιο που επισκεφθήκαμε, στις 9/2/97, ήταν η «Αρκουδότρυπα». Βρίσκεται 1 χιλ. περίπου έξω από το χωριό Χορτιάτη, και μόλις 200 μ. από τον κεντρικό δρόμο, σε υψόμετρο 683μ. Η είσοδος του σπηλαίου είναι προσανατολισμένη βόρεια προς την λίμνη του Αγ. Βασιλείου και πιο συγκεκριμένα Β45Δ από τις κεραίες του ΟΤΕ και Β35Α από την κορυφή Βίγλα (Σιδερόπετρες). Οι διαστάσεις της εισόδου είναι 1 x 0,5 μ. περίπου, και είναι βαραθρώδης. Το σπήλαιο αναπτύσσεται ελικοειδώς με γενική κατεύθυνση προς δυσμάς.

Εικ. 2: Προσπάθειες για διεύρυνση της εισόδου του ανώνυμου σπηλαίου στο Χορτιάτη. (φωτ. Σ. Κίρδης).

Η ανάπτυξή του είναι μόλις 8 μέτρα, ενώ το φάρδος του διαδρόμου κυμαίνεται από 1 έως 2 μέτρα. Η περαιτέρω εξερεύνηση δεν είναι δυνατή γιατί ο διάδρομος του σπηλαίου είναι κλεισμένος από πέτρες και άλλα φερτά υλικά. Επί μία ώρα προσπαθήσαμε να διευρύνουμε τον χώρο απομακρύνοντας τις μεγαλύτερες πέτρες, αλλά ο όγκος των υλικών ήταν πολύ μεγάλος. Από πρώτη άποψη το σπήλαιο δεν παρουσιάζει κανένα ιδιαίτερο ενδιαφέρον, αλλά δεν μπορούμε να είμαστε απόλυτοι όσο ο διάδρομος είναι μπλοκαρισμένος από τα φερτά υλικά.

Στις 9/2/97 επισκεφθήκαμε ένα δεύτερο σπήλαιο ανώνυμο, που βρίσκεται 500 μέτρα από το τέλος του δρόμου που οδηγεί στις κεραίες της τηλεόρασης. Η είσοδος του σπηλαίου είναι προσανατολισμένη ΒΑ. Το σπήλαιο έχει ανάπτυξη 10×5 μέτρα περίπου, με γενική κατεύθυνση Α-Δ, αλλά δεν αναπύσσεται σε ασθεντολιθικά πετρώματα γι' αυτό και οι διαστάσεις του είναι μικρές. Πίθανότατα δημιουργήθηκε ανάμεσα από μικρές κατακρημνήσεις ογκολίθων.

Στην ίδια περιοχή με το παραπάνω σπήλαιο, ελέγχαμε μία πληροφορία για μία ακόμα τρύπα που έβγαζε κρύο αέρα, σύμφωνα με τις μαρτυρίες των κατοίκων του χωριού. Η τρύπα αυτή ήταν καλυμμένη από χώματα και πέτρες. Μετά από πολλή προσπάθεια διευρύναμε την τρύπα, αλλά και αυτό δεν ήταν αρκετό για να έχουμε πιο σαφή εικόνα. Πάντως είναι λίγες οι ελπίδες να υπάρχει σπήλαιο, αφού δε βρισκόμαστε σε ασθεντολιθικά πετρώματα.

Το απόγευμα της ίδιας ημέρας ξεκινήσαμε για την επιστροφή στην Αθήνα μετά από μια θαυμάσια φιλοξενία και γι' αυτό ευχαριστούμε τον πρόεδρο της Κοινότητας Χορτιάτη.

SUMMARY

On February 1997 a group from Hellenic Speleological Society composed of the speleologists V. Giaginas, L. Dimitrakopoulos, V. Kavalieros, S. Kirdis and N. Filippoussis visited the Chortiatis region. The group from HSS during their staying there, located and explored the caves «Arkoudotripa» and «Anonimo» and checked imformation about other caves in the same region.

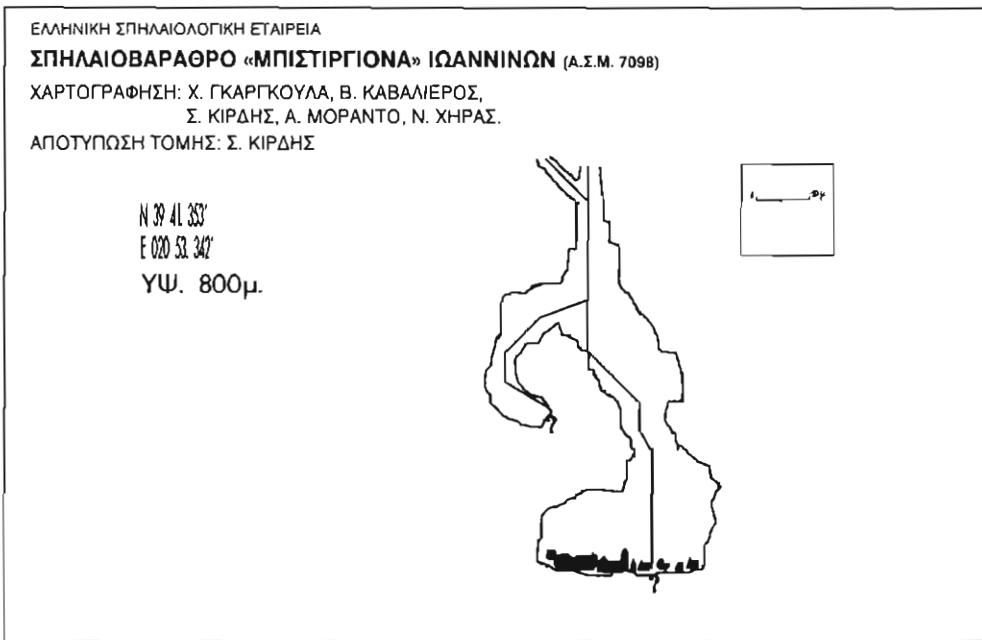
ΣΠΗΛΑΙΟΒΑΡΑΘΡΟ «ΜΠΙΣΤΙΡΓΙΟΝΑ» ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
(Α.Σ.Μ. Ε.Σ.Ε 7098)**

από τον

ΣΤΑΜ. ΚΙΡΔΗ*

Ιστορικό: Την Άνοιξη του '98 μια ομάδα αποελούμενη από τα τακτικά μέλη της Ελληνικής Σπηλαιολογικής Εταιρείας: Γκάργουλα Χ., Καβαλιέρο Β., Κίρδη Σ., Μοράντο Α., Χήρα Ν. επισκεφθήκαμε την περιοχή των Ιωαννίνων μετά από πληροφορίες του Χήρα Ν. για κάποιο σπηλαιοβάθρο στην περιοχή.

Θέση: Το σπηλαιοβάθρο βρίσκεται στο χωριό Λυγγιάδες λίγα χιλιόμετρα από την πόλη των Ιωαννίνων. Το εντοπίσαμε λίγες εκατοντάδες μέτρα έξω από το χωριό, προς την πλευρά της λίμνης στη θέση Ν 39 41. 353'' Ε 020 53. 342'' και σε υψόμετρο 800 μ.

* KIRDIS ST. - Γεωλόγος-Σπηλαιολόγος, Τακτικό μέλος της Ε.Σ.Ε.

** The cave «Bistirgiona» of Ioannina.

Περιγραφή: Το όνομα του σπηλαίου «Μπιστιργιόνα» προέρχεται μάλλον από παράφραση της λέξης «περιστερώνα» μια και σε αυτό φωλιάζουν αγριοπερίστερα. Διανοίχτηκε κατά μήκος διάκλασης. Αρχικά υπάρχει ένα πρώτο βάραθρο 25 μ. περίπου που καταλήγει σε μια «σάρα». Άπο το σημείο αυτό διακλαδίζεται σε δύο ακόμη βάραθρα. Το πρώτο από αυτά στην αρχή έχει μικρή κλίση και στα πρώτα μέτρα δεν είναι αναγκαία η χρήση σχοινιών, αντίθετα, το τελευταίο κομμάτι του είναι κάθετο και το συνολικό βάθος δεν ξεπερνά τα 15 μ. Η μέση διάσταση του βαράθρου είναι 3 x 3 χωρίς συνέχεια. Το δεύτερο βάραθρο είναι 25 μ. περίπου και καταλήγει σε αιθουσα μήκους 20 μ. και αυτή χωρίς συνέχεια. Διάκοσμος δεν υπάρχει.

SUMMARY

The spring of 1998 a group from Hellenic Speleological Society, composed of C. Gargoula, V. Kavalieros, S. Kirdis, A. Moranto, N. Chiras visited the region Ligiadon of Ioannina. The group located and explored the cave «Bistirgiona» which its total depth is 50 metres. The cave is located at the position N. 3941, 353 «E02053.342» and in an altitude of 800m.

ΤΟ ΒΑΡΑΘΡΟ «ΤΡΥΠΑ ΤΗΣ ΛΥΓΕΡΗΣ»
ΒΡΑΔΕΤΟΥ ΗΠΕΙΡΟΥ
(πρώτη αυτοψία)**

από τον
ΣΤΑΜ. ΚΙΡΔΗ*

Ιστορικό: Ξεφυλλίζοντας τον παγκόσμιο άτλαντα σπηλαίων, «Great caves of the World», στις δυο και μόνο σελίδες που είναι στριμωγμένα τα 8000 περίπου Ελληνικά σπήλαια, αναφέρεται σαν τρίτο βαθύτερο σπήλαιο, μετά το «Χάσμα του Έπους» (-451μ.) και την «Προβατίνα» (-407μ.), η «Τρύπα της Λυγερής» (-386μ.). Ο άτλαντας αναφέρει καταγραφές μέχρι και το 1980. Από τότε βέβαια έχουν ανακαλυφθεί και βαθύτερα σπήλαια «Τάφκος στα Πετροδολάκια», «Ταφκούρα» στην Κρήτη κ.λπ.

Η «Τρύπα της Λυγερής» εντοπίστηκε το 1979 από Αγγλούς σπηλαιολόγους στην Ήπειρο. Αυτές ήταν και οι μόνες πληροφορίες που είχαμε. Εδώ ανοίγει ένα μεγάλο θέμα για την ανεξέλεγκτη δράση των ξένων αποστολών στην Ελλάδα. Έρχονται στη χώρα μας χωρίς να ενημερώσουν κανένα και το χειρότερο όντι σπάνια έχουμε αποτελέσματα από τις έρευνές τους. Έτσι και στην περίπτωση με την «Τρύπα της Λυγερής», το μόνο που γνωρίζαμε ήταν περίπου η περιοχή και το βάθος του σπηλαίου (-386μ.).

Στις συνέντευξης μας στα Ζαγόρια της Ηπείρου προσπαθούσαμε να συλλέξουμε πληροφορίες για το σπήλαιο αυτό αλλά μάταια. Από τους κατοίκους, οι νεότεροι δεν γνώριζαν τίποτα και οι γεροντότεροι έδειχναν μεγάλη δυσπιστία. Έτσι και τον Αύγουστο του '97 φύγαμε από το χωριό Βραδέτο άπρακτοι. Λίγα χιλιόμετρα μακρύτερα, στο δρόμο για το Τσεπέλοβο, σταματήσαμε για να δούμε την είσοδο από το σπηλαιοθάραυρο «Τρύπα της Νύφης» (-300μ. βάθους), αναπολώντας στιγμές από την αποστολή που κάναμε σε αυτό πριν από αρκετά χρόνια. Εκεί μας πλησίασε ένας βοσκός, και μετά από κουβέντα που κράτησε πάνω από μία ώρα, μας έδωσε μια σπουδαία πληροφορία. Θυμότανε το σημείο που είχε κατασκηνώσει το 1979 η Αγγλική αποστολή. Βράδιασε και έτσι αποφασίσαμε να ελέγχουμε την πληροφορία το επόμενο πρωί.

Περιγραφή: Από τον κεντρικό δρόμο που οδηγεί στο χωριό Βραδέτο, και στο σημείο που βρίσκεται η «Τρύπα της Νύφης» ξεκινάει χωματόδρομος με κατεύθυνση το φαράγγι του Βίκου. Ακολουθήσαμε το δρόμο αυτό και μετά από 30 περίπου λεπτά λίγο πριν φτά-

* KIRDIS ST. - Γεωλόγος-Σπηλαιολόγος, τακτικό μέλος της Ε.Σ.Ε.

** Cave «Tripa Ligeris» (Ligeris hole) of Vradeto village in Epirus.

1

2

Εικ. 1-2: 1. Η σπηλαιολόγος της Ε.Σ.Ε. Χρ. Γκάργουλα στα έγκατα του βάραθρου «Τρύπα της Λυγερίδης» στο Βραδέτο – 2. Στο ίδιο βάραθρο ο σπηλαιολόγος της Ε.Σ.Ε. Λ. Δημητρακόπουλος (φωτ. Σ. Κίρδης).

σουμε στο φαράγγι, συναντήσαμε μια μικρή δολίνη όπου στην μια άκρη εντοπίσαμε την είσοδο του σπηλαίου. Αμέσως προχωρήσαμε σε μια πρώτη αυτοφύια κατεβαίνοντας τα πρώτα 100μ. του βάραθρου. Επιστρέψαμε στην επιφάνεια και οργανώσαμε την κατασκήνωση. Την επόμενη ημέρα έγινε η κατάβαση στο σπήλαιο από τους: Γκάργουλα Χριστίνα, Δημητρακόπουλο Λάμπη, Καβαλιέρο Βαγγέλη, Κίρδη Σταμάτη, Κοντού Ιωάννα.

Πρόκειται για σπηλαιοβάθρο που λειτουργεί σαν καταβόθρα που αποφορτίζει τα νερά της υπερκείμενης δολίνης. Η είσοδος έχει διαστάσεις 2x3μ. περίπου και οδηγεί σε μακριάνδρικό διάδρομο με πλάτος που κυμαίνεται από 0,5μ.-5μ. Το σπήλαιο αναπύσσεται κυρίως κάθετα με διαδοχικά μικρά βάραθρα, ενώ τα οριζόντια τμήματα είναι μικρά σε μήκος. Στο σπήλαιο επικρατεί πολύ κρύο, χαρακτηριστικό είναι, ότι το δάπεδο στα πρώτα 50μ. από την είσοδο είναι καλυμμένο με πάγο.

Η κατάβαση αυτή είναι η πρώτη από Ελληνική ομάδα και η δεύτερη μετά εκείνη των Άγγλων, τουλάχιστον από ό,τι γνωρίζουμε. Θα χρειαστεί όμως και άλλη αποστολή για να γίνει η χαρτογράφηση του σπηλαίου και περαιτέρω μελέτη του.

SUMMARY

On August 1997 a group from Hellenic Speleological Society composed of C. Gargoula, L. Dimitrakopoulos, V. Kavalieros, S. Kirdis, I. Kontou located and explored the cave «Hole of Ligeri» which its total depth is -386 m. The cave is located in the region Vradetou. This mission was the first greek mission, whereas an english one had taken place on 1979.